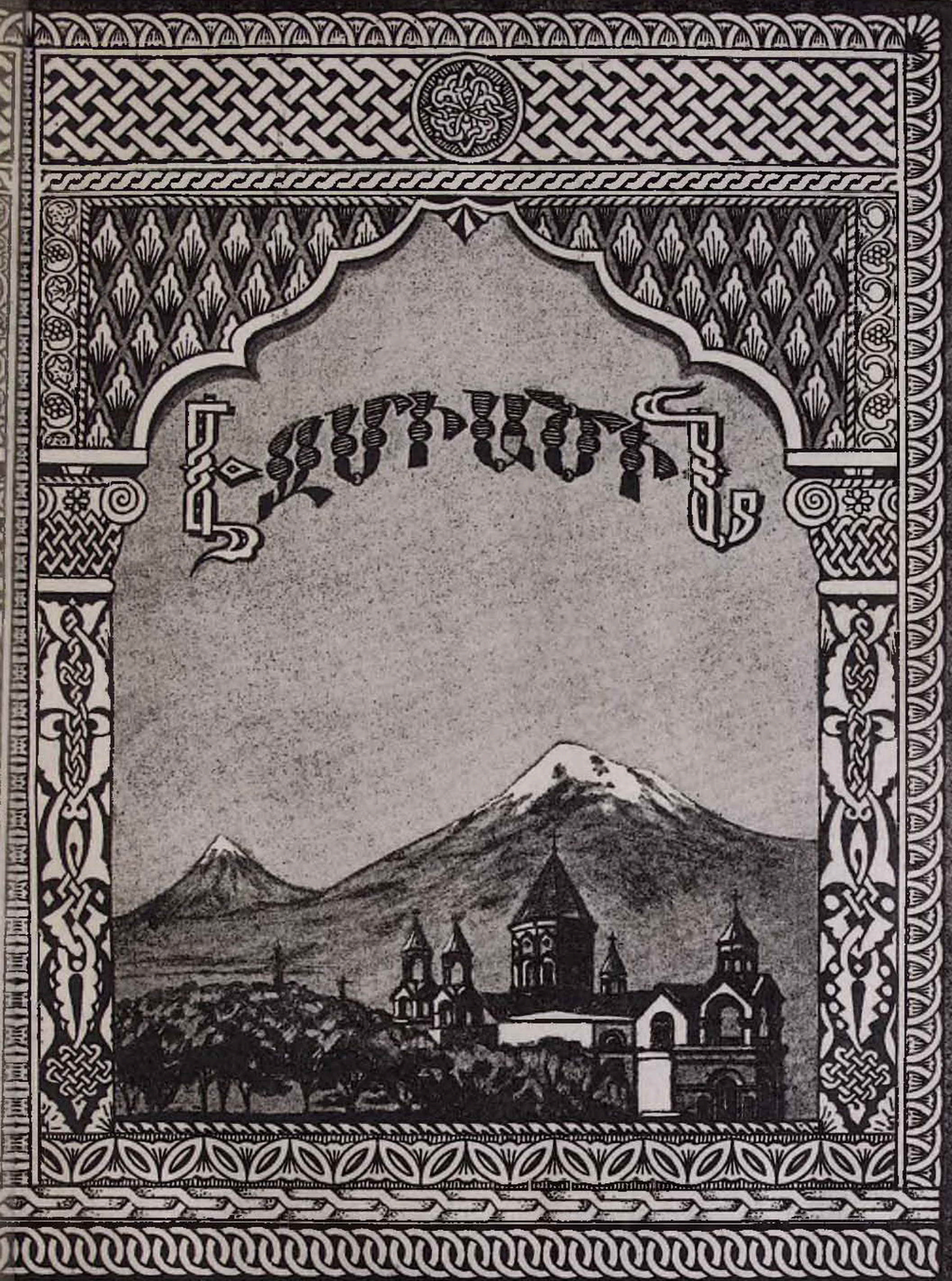

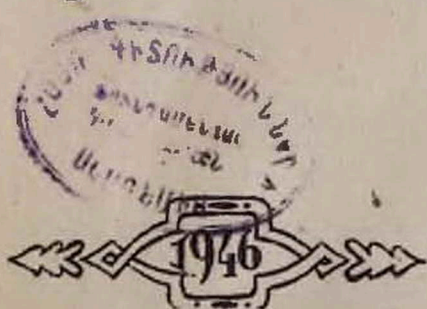

Գ.ՏԱՐԻ

Օգոստոս-Ապրիլ Եւրոպայի Հոկտեմբեր

ԼՍՄԻԱՅԻՆ

ՊԱՀՏՕՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ
Ա.ԼՋՄԻԱՅԻՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Էջ
1. Արատասեմանյան բեմերի առաջնորդներին	3
2. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գեղորգ Զ-ի կոնդակը Հայրապետական Աթոռը Սահյ էջմիածին տեղափոխելու 500-ամյակի առթիվ	5
3. ՔԱՐԳԵՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.— Որ ունիցի ակադեմիա... լուրջ	8
4. ԱՐՏԱՎԱԶԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ.— Հայ ժողովրդի վատիկանն էջմիածինն է	11
5. Վ.— Թուրք ընդդեմ Հայրենիքի և ներգաղթի	13
6. Հ. ՎԻՒԻ. ԹԵՔԵՑԱՆ.— Ի սպաս հայրենյաց	25
7. Մայր արև	25
8. ՃԵՄԱՐԱՆՑԻ.— Պայծա առաքյալի կյանքը և դոժուենությունը	27
9. ԽՈՒԲԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՐԱՄՔԱՆ.— Մեսրոպ Մաշտոցի անմահական զյուտը	32
10. Հ. ԱՃԱՌՅԱՆ.— Երեխ հարց մեսրոպյան աշխուրհի շուրջը	35
11. ԳԱՐԵԴԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ.— Իններորդ դարի հեռագրական մի հատակոտոր և Ա- տոմ Անձնացյալ իշխան	40
12. Ա. ԱՐՐԱՀԱՄՅԱՆ.— Դավիթ Բաղիշեցու տարեգրությունը և նրա արժեքը հայ մատենագրության համար	55
13. Ն. ՇԱՀԱԶԻԶ.— Կարապետ Նզյան, Մկրտիչ Սահասարյան, Ասոն Տիգրանյան	60
14. Հայաստանի Սովետական գրողների երկրորդ համագումարը	65
15. Վ. ՄԻՐԱՔՅԱՆ.— Իմ տպավորությունները	70
16. Զ. ԹԱՐՈՒՆՅԱՆ.— Հայրենիք	72
17. Դ. ԿՅՈՒՆՅԱՆ.— Հայրենադարձի տպավորություններն	75
18. Օտարները հայերի և Հայաստանի մասին	78
19. Սովետական Հայաստանում	83
20. Դադարահայ կյանք	91

ԽՐԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ Է ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ ԹԵ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԵՎ ԹԵ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻՑ

ԽՐԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՕՍՈՒ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ, «ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՍՏԱԳՐԻ ԽՍՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала „Эчмиадзин“

Redaction of the magazine „Echmiadzin“, Armenia, USSR

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. Գ Է Ո Ր Գ Ա Յ Զ

**ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ**

ԱՐՏԱՍՈՂՄԱՆՑԱՆ ԹԵՄԵՐԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻՆ

ՇՐՋԱՔԵՐՍԿԱՆ

Հայոց թեմի Գերապատիվ Առաջնորդին.

Գերաշնորհ Տ.

նոգեծին օրդվո Մերում,

հարազատի Մայր Աթոռոյս Ս. էջմիածնի օղջոյն Հայրապետական.

Խորհրդային Հայաստանի Կառավարութիւնը, Կեդրոնական Խորհրդային Իշխանութիւնի համաձայնութեամբ, հայրենասիրական բնույթ կրող, խաղաղ և մեծարժեք գործի է ձեռնարկել. եւ բացել է ի սփյուռս ցրված Հայութեան առաջ իր երկրի դռները:

Ներգաղթը հայրենասիրական բնույթ է կրում, որովհետեւ օտարութեան մեջ, ծովման փաղափականքի հետեւանալով, հետզհետեւ հյուծվող և անէացող Հայ ժողովուրդը ոչ միայն ազատվում է այդ վտանգից, այլ՝ Հայրենիք գալով, ավելացնում է ժողովրդի թիվը, նպաստելով նորա ֆիզիկական զորացման:

Ներգաղթը խաղաղ և մեծարժեք գործ է, որովհետեւ Հայ ժողովուրդը գալիս է բոլոր ասպարեզներում վերելքի նամբան բռնած կոլտուրապես խաղաղ փայլերով հառաջդիմող և ազգային մշակույթը զարգացնող մի երկրի՝ իր Հայրենիքը, ուր ոչ միայն պիտի նաշակե արդեն պատրաստի Հայ կոլտուրան, այլև իր մասնակցութեամբ պիտի նպաստե Հայ մշակույթի զարգացման, երկրի ու ժողովրդի ֆիզիկական զորացման և նորա կյանքի ու գոյութեան ապահովութեան:

Խորհրդային Հայաստանի Կառավարութիւնը ոչ միայն օտարութեան մեջ ցափ ու ցրվի բնկած Հայ ժողովրդին բուշխարում է վերադառնալ իր Հայրենիքը, այլ և իր երկրում՝ Խորհրդային Հայաստանում կազմակերպում է ներգաղթը, որպէսզի Հայրենիք

եկողները դժվարութիւնների չհանդիպեն, այլ՝ հրենց աշխատանքի շնորհիվ, հանգիստ ապրել կարողանան: Եւ հազարավոր բնակարաններ է կառուցել ու կառուցում է այլ և այլ օղջառուն վայրերում՝ հողագործ ու պարտիզան ժողովրդի համար ապրելու և աշխատելու նկատարութեամբ ստեղծելով. իսկ արհեստավոր ժողովրդին և ինտելիգենցիային աշխատում է տեղավորել փաղափներում որպէսզի համապատասխան աշխատանքներով ապահով լինեն:

Ժողովրդի ներգաղթի գործը խաղաղ գործ է և պահանջում է ամենատեսակ ուժերի լարում: Ճշմարիտ է, Խորհրդային Հայաստանի Կառավարութիւնը իր ուժերից վեր ջանքեր է քսում ներգաղթի հարցը իդեալականորեն լուծելու համար, սակայն այդ՝ Հայ ժողովրդին իրեն, բոլոր դասակարգերով առած, չի ազատում իր բարոյական պարտքը կատարելու պարտականութիւնից, հատկապէս նյութական խաղաղ աջակցութիւն ցույց տալուց. որի կազմակերպութիւնը Մենք հանձնարարում ենք Հայ Հոգևորականութեան:

Իմ սիրելի Հայ ժողովուրդ, Քեզ եմ դիմում, առանց դասակարգերի խտրութեան, դո՛ւ, որ ես պատմութեան ամբողջ ընթացքում սիրելի ես քո Հայրենիքը. նվիրվել ես նորա զարգացման և արդուն թափել նորա անկախութեան համար, դո՛ւ, որ սիրելի ես քո Ազգը. նորա պատկի և ազատութեան համար մարտիրոսացել, կասկածից դուրս է, որ այսօր, երբ Ազգդ ու Հայրենիքդ կարտում են քո

աշակցության, դու չես գրեաւ քո բարոյական և նյութական աշակցությունը տրամադրել նորան, համոզված լինելով, որ այդ աշակցությունը պիտի ճախատէ Ազգիդ և Հայրենիքիդ զօրացման ու զարգացման:

Գերաշնորհ Տ. . . . Սերգան, Քե՛զ եմ դիմում, և քո միջոցով թեմիդ ամբողջ Հոգևորականության, որ ամեն ջանք գործ դրվի նյութական աշակցության գործը կատարելությանը կազմակերպելու, որպեսզի ներգաղթի գաղափարական և սուրբ գործը, անգամ փոփոխի չափով, շուտով և հանցանքի ապագայում ձեր խղճի վերա շնանա՞ն:

Մենք խորապես համոզված ենք, որ այս խոշոր գործի հաջողությանը ամեն Հայ մարդ պարտք կհամարէ նպաստել և՛ իր խելով և՛ իր դրամով, առանց թերահալու իր բարոյական պարտքի հանդեպ և իր խղճի ձայնի առաջ:

Մեր առաջարկն է՝ շաապ կարգով, տեղական պայմաններին համապատասխան, կազմակերպել նյութական աշակցության հարցը և գործի անցնել: և Ձեր ձեռնարկների ու նոցա ելքի մասին պարբերաբար իրազեկ անել Մեզ ի գիտություն, ի միամտություն և հաշակցություն: Մեր կողմից կառաջարկենք ի գործադրություն հետևյալ միջոցները:—

1. Տեղիդ Բաղաճական իշխանության գիտությամբ թեմիդ Ներսիսյանական Ժողովն ու Կեդրոնական Վարչությունը Ձեր նախագահությամբ կարգում ենք ԽՆԱՄԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, որ ժամանակավորապես ի պահ ընդունե գաղթող ընտանիքների անվաճառ մնացած անշարժ կալվածները, որպեսզի այդ հանգամանքի արգելի չհանդիսանա ներգաղթի հոսանքի, և ի հաշիվ խնամակալությանը հանձնված վանառելի կալվածքի

հնարավոր չափով ավանսավորել նոցա, ապագայում վանառված կալվածքի դրամից գանձելու պայմանով:

2. Ավանս տալու համար՝ ժամանակավորապես թեմիդ բոլոր եկեղեցիների դրամք փոխարինաբար գանձել, վանառվելի կալվածների հաշվին գանձելու և վերադարձնելու պայմանով:

3. Տեղիդ հարուստներից կազմակերպել Հանձնաժողով, իրենց ներքին համաձայնությամբ պատկառելի դրամագլուխ գոյացնելու համար, որի նպատակը կլինի ավանսավորել գաղթողներին, ապագայում նոցա կալվածների վանառումից գոյացած դրամից ետ ստանալու պայմանով:

4. Կայն հանգանակություն կազմակերպել, որից գոյացած դրամը անվերադարձ նպաստ տալ կարիքավորներին:

Ավարտելով խոսքս՝ մաղթում եմ Փրկչին, նեղյալների, վշտացյալների և հալածյալների միակ ճշմարիտ բարեկամին, ի սեր այս սուրբ գործի հաջողության, ույժ և եռանդ պարգևե Ձե՛զ և Ձեր աշակիցներին՝ հաջողությամբ պսակելու այս մեծ և ազնիվ գործը:

Մաղթում եմ Բարձրյալին, որ մեր բոլորիս զուրբ շարժե, մեր հոգու ազնիվ զգացմունքները հուզե՝ արձագանք տալու այս սուրբ գործին:

Մաղթում եմ Տիրոջը, որ իր հովանին տա՝ հաղթող Ժողովրդի վերա և ներգաղթող հաջողությամբ պսակել:

Մաղթում եմ Բարձրյալին, որ գաղթականություն հանող պետությունների տրամադրությունը ի բարին ուղղե, որպեսզի Հայ պատմական Ժողովրդի դարավար տառապանքները գոնե մասամբ բուժվին:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԳԵ. . . 28

1 Հունիսի 1946 ամի

Ս. ԷԶՄԻԱՄԻՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԳԷՈՐԳ Զ-Ի ԿՈՆԴԱԿԸ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌԸ ՍՍԻՑ ԷԶՄԻԱՄԻՆ ՏԵՂԱՓՈԽԵԼՈՒ 500-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԹԻԻ

ԳԷՈՐԳ ԾԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

ԵՒ ԿԱՄՕՔՆ ԱԶԳԻՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ, ԾԱՅՐԱ-
ԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՀԱՄԱԶԳԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵՍԱՐ ԱԹՈՌՈՑ ԱՅՐԱՐԱՏԵԱՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ
ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՍՐԲՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱՄԻՆ

Շնորհազարդ Կաթողիկոսի Տաճն Կիլիկիոյ
Տ. Գարեգնի Ա, Ամենապատիւ Պատրիարքի
Հայոց Ս. Երուսաղիմայ Տ. Կիրոյի Բ, Ամենա-
պատիւ Տեղապանի Պատրիարքութեան Հա-
յոց Թուրքիոյ Տ. Գէորգայ Սրբազան Արքե-
պիսկոպոսի Արսլանեան, Գերաշնորհ Առաջ-
նորդաց, Հոգեշնորհ Փոխանորդաց, Բարձրա-
պատիւ վանահարց և միաբանական Ուխ-
տից, Ամենայն Աստուածաճառոյ եկեղեցա-
կան, բարեգործական և ուսումնական Հաս-
տատութեանց և համայն ժողովրդեան ի մայ-
րոնի երկրի բնակչոց և՛ նմղեցութեամբ
սահեալ՝ ի տար աշխարհ սփռելոց սղջոյն
սիրոյ և խաղաղութեան հասցէ ի Միածնաէջ և
փրկական Ս. Կաթողիկէէս և Ս. Լուսաւորչին
մերոյ Աջէս:

Դարձ հինգ և տարիք հինգ անցին ի վերայ,
յորմէ յետէ Աթոռն Հայրապետութեան Հայոց
փոխեցաւ ի Սիս քաղաքէ Կիլիկիոյ անդրէն ի
բնակ տեղին իւր ի Ս. ԷԶՄԻԱՄԻՆ, ի Վաղար-
շապատ քաղաք, ի կայս թագաւորաց մերոց
Արշակունեաց, ուր զառաջինն հիմնեցաւ ձե-
ռամբ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ
ըստ տեսլեանն, որպէս աւանդէ Ագաթան-
գեղեայ պատմութիւնն:

Բայց ոչ ընդ երկար և հաստատուն մնաց
Աթոռն ի Վաղարշապատ քաղաքի, քանզի
ազգի ազգի հանգամանք հարկ ի վերայ դնէին
Կաթողիկոսացն Հայոց փոփոխել զտեղի բնա-

կութեան իւրեանց, էր զի վասն հաճապազորդ
բանակցութեանց ընդ տիրոջս աշխարհին
մերոյ և էր զի յերեսաց արշաւանաց հիմից,
որ ստէպ ստէպ գային: Ըստ այսմ տեսա-
նեմք, զի անդէն ի վախճան դարուն հինգե-
րորդի փոխեցաւ Աթոռ Հայրապետութեան
ի Դուին, յորում նստէին մարգարէք Հայոց
և անտի բնդ ժամանակս ժամանակս փոխեալ
յԱրաւոնս և յԱղբամար, ի Վարագ և յԱնի,
ի Շոփս և Հոռմկլայ և հուսկ ուրեմն յամբն
1292 ի Սիս քաղաք Կիլիկիոյ, յաթոռանիստն
թագաւորացն Հայոց Ռուբինեանց, ուրաճոր
եկաց մնաց մինչև ցամն 1441:

Այլ կարի աղէտալի եղև այս վերջին փո-
խադրութիւն Աթոռոյն զի մինչ Կաթողիկոսքն
Հայոց ի Սիս փութային ակն ունելով հաս-
տատութեան իշխանութեան իւրեանց օգնա-
կանութեամբ մերազնեայ իշխանաց և թա-
գաւորաց Ռուբինեանց, սոքա ինքնին ուրա-
ցան զմայրենի եկեղեցին իւրեանց և յայտ-
նապէս բնկալան զդաւանութիւն եկեղեցոյն
Հոռմկլայ, զոր յանձն առին նոքա վասն քա-
ղաքական ակնկալութեանց, յուսացեալ էրէ
օժանդակութեամբ արքայիցն Երուսղիոյ յա-
ջողեսցի նոցա պահել զիշխանութիւն իւրեանց
ի Կիլիկիայ, որ շուրջ պատեալ էր մահմետա-
կան սուլթանօք և առ այս հարկ էր հանել
զմիտս պապիցն Հոռմկլայ, ըստ որոց հրամար,
ոչ իշխէին արքայի Երուսղիոյ առնել ինչ յօ-
գուտ քրիստոնեայ իշխանաց Կիլիկիոյ, որ՝

հերժաւածողն էին յաշտ եկեղեցւոյն Հոռվմայ: Թէպէտ և ի դերև ելին յոյսք թագաւորացն Ռուբինեանց և ոչինչ նպատաւ օգնականութեան գտին յաւեմտից կուսէ. սակայն օր ըստ օրէ յաւելուին ջանք միաբանելոյ զեկեղեցիին Հայոց ընդ Հոռվմայ, հայթաթաւոք միաբանողաց հաւատարմից, որք ունիթօրք կոչին: Զի ահա՝ ըստ օրինակի թագաւորացն Ռուբինեանց՝ Կաթողիկոսք ոմանք Սոսյ թուրք հպատակութեան գրեցին առ պապս Հոռվմայ. որպէս և շատ եպիսկոպոսք սրտի մտօք քիւրեալք էին զկէի միաբանողացն մինչև ժողովոյ ինչ լինել ի Սիս, ուրանօր ընդունէին ինչ ինչ ձեռք և զրան պաշտօնութեան Լատինացւոց: Այսպէս օր քան զօր վատթարէր և նուաստանայր Կաթողիկոսութիւնն Սոսյ և մերձ էր ի սպառ կործանումն:

Ձայս աղէտ տարակուսի ուշի ուշով դիտէին վարդապետն Հայոց արեւելեայք, ի վանիցն Հաղբառայ և Սանահնի և Սիւնեաց, որք յատուց անտի ներսիս Լամբրոնացւոյ տեսանէին զվտանգ եկեղեցւոյ մերոյ ի նարսիւրաց և ցանկացողաց միաբանութեան համօրէն եկեղեցեաց քրիստոնէից և ելք հնարս խնդրէին գերօնցանել զանկախութիւն եկեղեցւոյ մերոյ ի հալիքից կեղծաւոր միաբանողացն:

Եւ իբրև ամենեկն բարձաւ իշխանութիւնն Հայոց ի Կիլիկիոյ, ժամ պատեն համարեցան վարդապետն արեւելից ձեռն ի գործ արկանել փրկել զեկեղեցի մեր: Ի ձեռն նուիրակաց ծանուցին նոքա ամենայն վանօրէից Հայաստանեայց, «թէ ի մօի ունէին ընդ հուպ հրաւիրել զնոսա ի խորհուրդ մի բարի և օգտակար»: Առաջնորդ այսր խորհրդոյ էին Զովհաննէս վարդապետ Հերմոնեցի, յաշտ կերտաց և յաշորդ մեծի վարդապետին Գրիգորի Տաթևացւոյ, որ զառաջնորդութիւնն իսկ ունէր զՏաթևայ վանից, Թովմաս Մեծփեցի, առաջնորդ արքայ Ռիստին Մեծփաշ: Նախանձախնդիր իշխանութեանն Ս. Էջմիածնի: Առ ժամ մի լոսալ մնայր զաղտնի խորհուրդն, մինչև հնարիւք իմն, ձեռնապատկամօք ոմանց հաւատարիմ եպիսկոպոսաց Սոսյ յաջողեցաւ կորզել ի կաթողիկոսարանէն Սոսյ զԱշ Սրբայ Լուսաւորչին, քանզի ըստ վաղեմի սովորութեան Աջն համարեալ էր իբրև կնիք և երաշխաւորութիւն օրինաւոր հշմարիտ Հայրապետութեան, զի որ հշմարիտ հայրապետն իցէ առ նմա անկ էր լինել և Աջոյ Ս. Լուսաւորչի կամ որպէս ասէ Առաքել պատմագիր— (Գլ. Ժէ)— «ի վերայ Աջոյն և

Էջմիածնի ամենայն ազգն Հայոց կապեալ կանէ:

Իբրև ծանեան վարդապետն. եթն Աջն հանեալ էր ի Սոսյ և գտանի ի Ս. Էջմիածնի. ապա յայտնի հրաման ետուն ամենայն եպիսկոպոսաց և վարդապետաց զալ հասանել ի Ս. Էջմիածին յամիւն 1441 ի խորհուրդն սուրբ և օգտակար: Եւ ժողովեցան յամենայն կողմանց Հայաստան աշխարհին եկեղեցականք անի իմն զերիս հարիւս. եպիսկոպոսունք, վարդապետք, վանահարք, աւագ երիզունք, աջ և բազում արք. որոց ոչ էր հնար զալ՝ բոլոր ծանուցին զմիաբանութիւն քիւրեանց: Եւ յաշխարհակալ կարգէ բազմութիւն ազատաց և ազատորդեաց և տանտեանց: Եւ եղև ի վաղարշապատ քաղաք ժողով մեծ Ազգային-եկեղեցական:

Ի ժողովի անդ միաբան հաւանութեամբ ամենեցուն հաստատեցաւ, քանզի չէր հնար ի Սիս քաղաքի գերծ պահել զեկեղեցիին Հայոց, զդաւանաւորին և զկարգս եկեղեցւոյն Հայաստանեայց յազդեցութեան Զոանկաց և չէր ալ ևս պատեալ ինչ պահելոյ զԱրուս Հայրապետութեան Հայոց ի տար աշխարհին, հեղի ի ժողովուրդն Հայոց, ապա հարկ անհրաժեշտ կայր փոխել զԱրառն Հայրապետութեան ի Սոսյ անդրէն ի վաղարշապատ՝ ի բնակ Մայր Արառն Հայոց: Եւ քանզի ոչ հաւանեցաւ Կաթողիկոսն Սոսյ զալ ի ժողով անդ, յոր հրաւիրեցան, ապա հարկ էր ընտրել նոր կաթողիկոս: Ըստ այսմ մեծի հաւանութեան միաբան ամենեկեան ընտրեցին զՏէր Կիրակոս Վիրապեցի, յաստիճանէ քահանայութեան, զայր սուրբ և բարեպաշտօն. հեղ և խոնարհ, ի վասպուրականէ, որ ի վերջին ամս միայնակեցութեամբ կեայր ի վանս Վանաստան մերձ Ակոռի գեղջ յօտն Մասեաց: Զկնի միաբան ընտրութեան համօրէն ժողովոյն ետուն նմա հախ զգաւազան վարդապետութեան, ապա ձեռնադրեցին եպիսկոպոս և յաւուր տօնի Համբարձման Տեառն, յամիւն 1441, օծին զնա կաթողիկոս Ամենայն Հայոց և Պատրիարք Արառոյն Ս. Էջմիածնի:

Զէ կարգ բանիս յիշատակել զանցն որ անցին ի Ս. Էջմիածին ի վերջին հինգ դարս, զաւուրս նեղութեանց և հարկապահանջութեանց, զշինութեանց և բարեկարգութեանց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ. զայս ամենայն ըստ խնդրոյ Մերում գրէ հանգամանօրէն եղբայրն Մեր ի Քրիստոս Տէր Գարեգին Ա. Կաթողիկոս Տանն Կիլիկիոյ, յորմէ զամենայն ինչ մարք է ուսանել:

Ձայս և եթ հարկ է ասել, զի այս վերջին

փոխումն Հայրապետական Աթոռոյն ի Ս. Էջմիածին կարի իմն նմանութիւն բերել էլիցն Խորայէլի յնդիպառուլ. զի սրպէս անդ յառաջնումն Խորայէլացիք փրկեցան ի դառն ծառայութենէն և գնաւորենէն եղիպատացոց, ըստ սմին օրինակի և դարձն կարողիկոսարանին ի Ստոյ ի Ս. Էջմիածին փրկեաց զեկեղեցի մեր ի գերութենէն Լատինացոց եկեղեցւոյն և հաստաւեաց անվկանդ զազատութիւն և զանկախութիւն եկեղեցւոյ մերոյ և նորին Հայրապետաց յորոգայթից բանասարկութիւն։ Որում քաջ հասու եղեալ ոմն ի պատգամաւորացն եկեղեցական ժողովոյն, որ գումարեցաւ ի Ս. Էջմիածին յընտրութիւն նորոյ կարողիկոսի՝ առաջի աւար ժողովոյն՝ յաւերժացութեան զայս տօն յիշատակի արժանավայել իմն եղանակաւ։ Ընդ որ հանեցյալ ժողովոյն սահմանեաց զամս վնց (1941—1946) անուանել ամս յաբելիւնի և կատարել հանդէս

յամենայն եկեղեցիս Հայոց։ Ի տիպ արձանացոյցանել զպատմութիւն եկեղեցւոյ մերոյ յամէ փոխման Աթոռոյն ի Ս. Էջմիածին մինչև զայսօր։ Ընդ սմին և Մեքարժանի համարիմէ և պատուիրեմէ, զի յայսմնեաւ յամենայն օրացոյցս եկեղեցւոյ մերոյ յաւուր տօնի Համբարձման Տեառն յաւելցի յիշատակս այս Տարեդարձ փոխման Հայրապետական Աթոռոյն Հայոց ի Ստոյ ի Ս. Էջմիածին յամի Տեառն 1441, և պաշտել յեկեղեցիս զայս տօն ազգային հանդիսիւ և մաղբանօք և երգով «Էջ Միածինն ի Հօրէ» շարականին։

Աղաչեսցուք զԱմենակալն Աստուած, զի անսասան պանեացլ զեկեղեցի իւր սուրբ յամենայն բշխմեաց երևելեաց և աներևոյրից, և կարդացսոք առ նա ըստ հանապազօրմաղբանաց մանկանց եկեղեցւոյն՝ «Բարեխօսութեամբ վերին քո զօրաց միշտ անշարժ պանեա զԱթոռ Հայկազնեայց»։

ԿԱՌՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՏԷ- . . 28

Տուաւ կոնդակս ի 20-ն սեպտեմբերի 1946 ամի
յերկրորդում ամի Հայրապետութեան Մերոյ

Ի Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՈՐ ՈՒՆԻՑԻ ԱԿԱՆՋՍ ԼՈՒԻՑԵ

Կրեակաճ բաճաճեցեալն ու կոճկեցեալն
Սատանայիճ ճնարճեցեալն են:

ԺՈՂ. ԱՌԱՄ.

իլիկիո կաթողիկոսարանի ժո-
ղովրդային խարանի վերջին
դասախոսութիւնը տեղի ու-
նեցաւ մարտի 8-ին Մեմորիլը
Հոլի մեջ: Օրվան Հոգը. դասախոսը՝ Տ. Տա-
ճատ վրդ. Ուրջալյան — ճշայաստանայց
եկեղեցւոյ մէջը գաղութեան պահպանման
մեջ նյութին շուրջ: Դասախոսութիւնն ետ-
խոսք առաւ Ն. Ս. Օճաքիւն Կիլիկիոյ Շնոր-
հազարդ Հայրապետը և այդ առթիւ իր տրո-
տի խորքին պատգամ մը ուղղեց իր հոտին:

Ահա այդ հրաշունչ և բարձր Պատգամն
է, որ կուգնմ գրին հանձնել, որպեսզի
աւելի բազմաթիւ հայեր իմանան այդ
պատգամը:

Ահա նորին Ստար Օծութեան խոսքերը.

«Միջոցիք, օղման նրութի շատ փարտը մի
նյութ էր. նա այժմէական մի նյութ էր,
վասնզի ուղղակի կապ ունի մեր առօրյա
կյանքի հետ:

Շուրջ բոլորդ պետք է լավ իմանաք, որ
մեր անցյալի գոյութիւնը ուղղակի կախում
ունի Հայ եկեղեցու գոյութիւնից: Երբ հե-
ռացել ենք նրանից, կտրել ենք ընդմիջտ,
ինչ որ պատմութիւնը ցույց է տալիս մե-
զի: Ով որ այս իրողութիւնը չի հասկանում,
նա պատմութեան, Հայոց պատմութեան
լիովին հասկացողութիւնից զուրկ է:

Սխալ չափսք է հասկանաք, մենք նպա-
տակ չունինք հուզելու կրոնական վեճեր և
կամ գրգռել այս կամ այն հատվածին, որ
կրկնակին այն երևութիւնները, որոնք գործա-
դրվել են համայնքները հուզելու կամ քն-
նադատելու, դրանք համասարապես դատա-

պադանլի երևութիւններ են:

Վհարդեց ու կտրեց մեր ամենարա-
նական և կաթողիկ եղբայրներին, բայց
կմանք Հայաստանայց եկեղեցու հարա-
դատ զամականը. Գործակցութիւն կարող
ենք ստեղծել նրանց հետ բարեհաճական,
ազգային նպատակներ շուրջ. բայց զա չի
նշանակում, որ մենք պետք է հրաժարվենք
մեր եկեղեցու բարոյականութիւնը, Բրիտանիա-
կան ոգին շատ լայն, վեհ և բարձր ոգի է,
ուրեմն և կարեւի է այդ տգիտ ճամադր-
ծակցութիւն ստեղծել համայնքների մեջ:
Բայց երբ մեր վատահոգութիւնը ի շարն գոր-
ծածն և իրենց եկեղեցու հաշվուն միսիո-
ներութեան դիմին և հետամուտ լինին եկա-
մասներ որպալու, վազդարարենք նրանց
պետք եղածը:

Վեհ համար անըմբռնելի երևութ է, որ
մի եկեղեցի այլ եկեղեցու մեջ միսիոներու-
թիւն կատարե. դա ուղղակի դեմ է քրիս-
տոնեական ոգւուն և բարոյական, հետեա-
բար բողոքում ենք եկեղեցի եկեղեցու
մեջ միսիոներութիւն կատարելու դեմ:
Տարաբախտաբար այդ կատարվել է անց-
յալում. պետք է դադարի հայ ժողովրդի և
Հայ եկեղեցու մեջ տալ եկեղեցիների մի-
սիոներական գործը: Մեր հոգու բողոքը
բողոքամբ բողոքում ենք հայ ժողովրդի և
Հայաստանայց եկեղեցու զամականի մեջ
կատարվող օտար միսիոներական գործու-
նեութիւնների դեմ (ծախիւն). պետք է վերջ
գտնի մարդորսութիւնը, մտքերը պղտո-
րելը, եղբայրական վեճ և ատելութիւններ
ստեղծելը...

Օգնութիւնը պետք է կատարվի եղբայ-

բական սիրտ վերա և ոչ դարձի բերելու բողոքական կամ կաթոլիկ մտքով: Հին եկեղեցու մեջ փոխադարձ օգնություն այս հիմունքներով է կատարված, որից բազմաթիվ փաստեր ունենք:

«Սթե Իմանուել». որ Իմ վարդապետները մեկը կամ մյուսը գնացել է ուրիշ եկեղեցու կամ համայնքի մեջ, կամ նյութական օգնությունը ծառայելու է և աշխատել որսարու. կամ մարդ դարձի բերելու մարտով, ես խիստ կերպով կհանդիմանեմ նրան՝ պարսավելով այդպիսի հակաքրիստոնեական ձեռնարկը: Քաղ լիցի քաղաքները քույր եկեղեցիով և համայնքի մեջ կատարել աղբյուրի գործ. դա կնշանակեր ամենամեծ անհասկացողություն քրիստոնեական ոգու հանդեպ: Քրիստոնեական ոգին չի կարող մարսել մարդորական այս երևույթը. դա ինչ տղիվ լան է, համոզում, հավանք և դավանություն ծախու առնել, դրամական, նյութական օգնության փոխարեն: Դարձյալ ուզում եմ, որ լավ հասկանաք և սխալ չըմբռնեք, մենք դեմ չենք մեր հայ բողոքական և կաթոլիկ եղբայրներին, մենք հարգում ենք նրանց դադափարի ազատությունը, նրանք մեր եղբայրներն են, մենք չենք կամենա, որ եղբայրական ատելություններ և վեճեր ծագեն մեր հայ ժողովրդի մեջ, բայց ուրիշ կարծիք ու դավանությունը, գաղափարի ազատությունը հարգել չի նշանակում, որ հրաժարվենք մեր հայրերի ըմբռնումներից, մեր Մայր Եկեղեցու ուղղությունից և ավանդություններից:

«Հայաստանյայց Եկեղեցին ոչ միայն քրիստոնեական, այլև մեր ազգային և ազգապահպանության եկեղեցին է:

«Սթե այստեղ գտնվում են այնթափցիներ և կեսարիացիներ, նոքա կիմանան, որ ինչպիսի մեծ դեր է կատարել Հայ Եկեղեցին իրենց կյանքի մեջ: Այդ քաղաքների մեր հայրենակիցները ոչ մի ձևով վարդապետ են պահել հայ լեզուն, բայց կարող եմ ասել, որ նոքա մեզ չափ ու մեզինք ավելի հայ են մնացել, որովհետև հայկառաքին են մնացել ազգային եկեղեցուն: Գնացեք Ս. Աթոռ Ս. էջմիածին, գնացեք մանամալուք Երուսաղեմ և կանանք, որ ամենաթանկագին զգեստներն ու նվերները մեր կեսարացի հայրենակիցներն են նվիրել: Սրանով ուզում եմ ասել, որ եկեղեցին, Հայաստանյայց Եկեղեցին մի մեծ նախադնամական դեր է կատարել Հայ Ազգի պահպանման գործի մեջ: Տեսեք ուրեմն սիրելիք, կորցրել ենք մեր լեզուն, կորցրել ենք մեր պետականությունը, նույնիսկ հեռացել ենք մեր հայրենիքից, բայց հայ ենք մնացել:

շնորհիվ Հայաստանյայց Եկեղեցու փրկարար գերին (երկաթ ծափահարություններ):

«Պետք է լավ իմանաք. մեր Հայաստանյայց Եկեղեցին է մեր լեզուն ու գրականությունը պարզեղի մեզ, նա տվել է հայուն հայերեն Ս. Դիրքը. նրան կպարտինք մեր փառավոր ու դարավոր մշակույթը: Ոչ բողոքականությունը և ոչ հոռմեական եկեղեցին են զաստիարակել մեր ժողովուրդը քան դարեր, այդ արել է Հայաստանյայց Եկեղեցին. և մեր պատմության բոլոր մեծ մարդիկը մենք կպարտինք Հայաստանյայց Եկեղեցու շունչին, որ հարցուցին է նրանք: Մենք պետք է հպարտ լինինք նրա զավակները լինելով (բուն ծափեր): Հայ բողոքականներն ու կաթոլիկները մեր ազգակիցներն են, մեր եղբայրները. բայց Հայաստանյայց Եկեղեցու զավակների սիրտը պետք է բարախե մեր Մայր, պատմական և դարավոր եկեղեցու համար, որ հայի ամենամեծ ստեղծագործությունն է ծագումը. զարգացմամբ և հարստությամբ կապված Հայ ժողովրդի կյանքի հետ:

«Մենք հպարտ պիտի զգանք մեզ, որ այդ եկեղեցու զավակներն ենք (բուն ծափեր) սակայն ոչ հայ կաթոլիկները և ոչ հայ բողոքականները չեն: Հայ Եկեղեցին նաև մատակարարում է հոգևոր փրկությունը լավագույնս, զրանով չենք ուզում ասել, որ արտաքին Հայ Եկեղեցու չիք փրկություն, ինչպես կաթոլիկներն են հավաստում հոռմեական եկեղեցու համար: Այլ թե՛ Հայ Եկեղեցին ազգային տնտեսական յուր ունեցած բոլոր առավելությունների հետ յուր զավակներին կարող է ցույց տալ հոգևոր փրկության ճամբան, որ Ավետարանի սկզբունքներն են, որ մեր Փրկիչ Հիսուս Քրիստոսի կյանքն ու փարդապետությունն է:

«Ինչպես այսօրվա դասախոսությամբ պարզվեց, Հայաստանյայց Եկեղեցուց հեռանալով մեր գաղութներին մի քանիսր կորած են ընդմիջում, փորած են թի Հայոց եկեղեցու և թե մեր Ազգի համար: Այդ երևույթի ամենահետաքրքրական մի օրինակն է Նախիջևանի հայության մի հատվածի պատմությունը, որոնք հատկապես Տոմինիկյանների քարոզությամբ և հոռմեական միսիոներների ջանքերով բաժանվեցին Հայոց Եկեղեցուց և առանձին եպիսկոպոսություն կազմեցին. արդյունքն այն եղավ, որ երբ Եկեղեցու օրերն եկան, պարսկական հարստահարությանց, հալածանքի և բռնության հետևանքով թուլացան և անկարող եղան իրենց հայությունն ու հավատը պահպանելու և ազաղ տառապանք:

եղան կարևորագույն մասով մահմեդական կրոնն ընդունելու և բողոքովին կորան մեղ համար: Մինչդեռ իրենք՝ միսիոներություն կատարողները ամենից առաջ փախան Եվրոպա...

Ճնախիջեանի շրջանում գլուխը կան, որոնք պահել են դեռ իրենց հայկական դիմագիծը, հայու արտահայտությունը. մեղ հետ իրենք ևս դիտեն, որ իրենց նախնիքը հայ են եղել. ահա տնիթորական շարժման հետևանքներից մեկը, լատին միսիոներների և հայ լատինամոլների աշխատությունը, նույնիսկ թուն հայրենիքում նոքա կորան մեղ համար:

Ճնույն տխուր երևույթը տեսնում ենք և Լեհաստանի հայ գաղտնի մասու Մի լավ կազմակերպված, բարդավաճ և զորավոր գաղութ, ոչ միայն կրոնական, այլև դատադատական ազատություն էր ձեռք բերել. իրենց դատերը իրենք էին տեսնում, բայց անոստ, որ չիք-Միկտո եպիսկոպոսի մը պատճառով, որ փառասիրությամբ դավաճանեց Հայ Եկեղեցուն, և հատկապես Ղևոնդյան կարգի կրոնախորների ձեռքով հաջողեցավ վերջ ի վերջո այս պատվական գաղութը բաժանել Հայ Եկեղեցուց, ու դրանք ևս կորան թե Հայաստանյայց Եկեղեցու և թե Հայ Ազգի համար:

Ենթադրյալ անգամ կրկնում ենք և խնդրում, որ սխալ չհասկանաք. մենք չենք ուզում վերավերել հայ բողոքականներին և կաթոլիկներին, նրանք մեր եղբայրներն են, ոչ մի խնդիր և վեճ չունինք նրանց հետ, պատմական իրողությունները նկատի ունինք:

Այլ մեր գավառներին հորդորում ենք փրել իրենց Մայր Եկեղեցին: Հարգեցե՛ք դիմացինի համոզումը և Եկեղեցին, բայց մեր հայ դավանությունն չընդիլ և տեղի չտալ. լավ պետք է հասկանանք, որ Հայ Եկեղեցին է մեր գոյության պահպանը եղել, նա է մեղ միսիթարել, նա է մեղ հոգվով ծնել և դաստիարակել, տառապել մեր ժողովրդի հետ, նահատակվել և քամել յուր գավառների հետ վշտի ու տառապանքի բաժակը մինչև մրուրը:

Մենք հորդորում ենք մեր գավառներին երախտապարտ լինել Հայ Եկեղեցու հանդեպ, և հավատարիմ մնալ նրա օրենքներին, գավառության և սկզբունքներին:

Օրհնյալ լինիք ամենքդ. ամենա:

Կիլիկիո Վեհափառ Հայրապետի խոսքերը քրիստոնեական ապրումներու և հայրենա-

սիրական զգացումներու արտահայտություններ են:

Հովվապետական իր լրիվ դերին մեղ է Վեհափառ Հայրապետը. իր հոտի պաշտպանության համար ան մեղ յուրաքանչյուր հայու համար կուտա գերազանցորեն նվիրական պատգամ մը: Մեր սրտերու լավագույն անկյան մեղ պահենք այս պատգամը, ըմբռնելով մեր Շնորհազարդ, ալեփառ և փառական Հայրապետին քրիստոնեական ու հայրենասիրական բարձր ոգին:

Բայց մենք պարզ հոգևոր հովիտ, և անարժան մի վարդապետի, (իբր պառնավոր Հայոց Ս. Եկեղեցվո), պիտի ուզենք խոսքը ըսել կարգ մը հարցերու մասին, ուր ոտնձգություններ կտեսնենք մեր պաշտելի և Ուղղափառ Հայաստանյայց Սուրբ Եկեղեցվո դեմ:

Պատերազմի անցնող մի քանի տարիներու ընթացքին, մեր այս երկիրներուն մեղ շատ բաներ տեսանք, լսեցինք ու տակավին կլսենք, որոնք հայության ու մանավանդ Հայոց Ս. Եկեղեցվո դեմ ելույթներ էին, ընդմեջեցող ըլլալու աստիճան... Բայց կապար թափեցինք մեր ականջներուն ու երկանքաբար իջեցուցինք մեր սրտերուն վրա... վասնզի պատերազմի շրջան էր...

Այժմ սակայն նպատակ չունինք հաշվեհարդարի ենթարկել բոլոր մեզի դեմ մեղ հառաժներն ու չհառաժները, որոնցմով հասկանալի է ոմանք հայ ժողովուրդին ու Հայոց Եկեղեցվո հոտեն զբառ մը կորզելու համար» շատ առաջ զացին:

Մեր հայ ժողովուրդը հաջորդաբար պետք է տեսնի և լուսաբանի, որ Պատմությունը քանի՜ հատ Կիլիկիո ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅՈՒՆ կճանչնա: Պատմական իրողությունները պետք է խոսին, որ տակավին երկու դար առաջ միայն հնարվեցավ Կիլիկյան երկրորդը և կեղծ «կաթոլիկություն» մը, արգրանք՝ փառասիրությանց և ջահմաժ մրդացակցությանց: Պետք է մեր ժողովուրդը տեսնի մերկացումն ու մերժումը այն բոլոր փառասիրկությանց, որոնք մեր Ազգին և Եկեղեցվոյն հիմքերը կփորեն:

Մեզի՜ բոլորիս անխաղի ուրիշ ճամբա չէ մնացած, ուայց միայն դառնալ, դառնալ դեպի արևելք, դեպի Արտաշատի գաղաթին նշույնով Լուսավորչի կանթեղին կողմը և դեպի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, ուր իշավ Աստուծո Միածին Որդին՝ Հիմնելու համար հայ ժողովրդի միակ և ճշմարիտ, սուրբ և ուղղափառ Հայաստանյայց Եկեղեցին:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ՎԱՏԻԿԱՆԸ ԷԶԱԽԱԾԻՆՆ Է

Արտավազդ արքեպիսկոպոսի սույն քարոզը, տրված Պեյրուքի ռաթիոն «Լեռն և Լուսին»-յան և Մանվել Բ Պալեոլոկ» բեմադրվ դասախոսութենեն հետո, պատասխանն է Արհի. Տեղ Հովնաթեն Արքեպիսկոպոս Նազարեթի ռաթիոն տված և «Ազդարար» մարտ 1-ի թվին մեջ տպագրված դասախոսության:

Մ հատկապես ընտրած էի այժմէական կարեւորութենն զերծ չեղող ներկա պատմական նյութը, ցույց տալու համար թե որպիսի ճակատագրական ճախտ-դուքյան մատնվելու դատապարտված էրն Արեւմտյան պետութեանց մոտ հայկական ու հունական արքունիքներուն կատարած դիմումները, ասկե վեց դար առաջ:

Նյութիս հետ զարմանալի զուգադրւածութեամբ մը կարողացի, երկու օր առաջ, Նազարյան Գերապայծառի մեկ դասախոսութեանը և չկրցի երբեք ըմբռնել թե Հայ Կաթողիկէ հասարակութեան Սրբազան Պատրիարքին, Հոռմի մեջ, օտար հողի վրա և օտար Բահանայապետեմ մը կարտինալական տու-չութեանն ու անվանումը մեր ԱԶԳԱՅԻՆ կա-ցութեան նկատմամբ ինչո՞ւ պիտի կրնար բարեգուշակ նկատվիլ: Իր նախորդներն մեկուն՝ Հասունի 1880-ին նույնպէս Հոռմին կարտինալ անվանումը, չեմ գիտեր թե ո՞ր բան բարեգուշակ եղավ մեր ազգին համար՝ որ այս մեկն ալ գառնար նույնքան բարե-գուշակ:

Նմանապէս ո՛չ մեկ հայու համար ըմբռ-նելի եղավ թե ի՞նչպէս ամբտաբեր և հուսա-տու ծիածանի մը, կամ ծիրանի գոտիի մը բարեգուշակութեանը կրնար ունենալ հայազգի՝ բայց լատինամետ ու Հայաստան-

յայց Եկեղեցիի դարավոր ու հաստատահիմն արմատեն բաժնվող Հայրապետի մը ուսե-րուն վրա՝ օտար հայրապետարանին մեջ ձգված ծիրանազգեստ պատմութեան մը:

Սրբազան եղբայր և եղբայրներ, բավա-կան չէ՞ որ 800 հրկար տարիներ ի վեր այդ միևնույն ակնկալութեաններով ուզեց սնանիլ անհեռատես փոքրիկ մասը մեր եկեղեցա-կանութեան ու մեր ազգին, որուն ամբողջու-թեանը սակայն՝ իր առողջ նախնիքներուն արմատութեանց հավատարիմ, իրեն հասած ամենեւնի աղետալի պահերուն ու մղած ան-հավասար, դուշազնական պայքարներուն մեջ իսկ, ամենևին միտքեն չանցուց ՎԱՏԻ-ԿԱՆՆԻ խոսելու՝ ճամեն պետութեաներու և ազգերու հայ անցյալ քաղաքակրթութեան մասին», ու միայն Ս. ԷԶՄԻԱՍԻՆՆ էր՝ որ իրեն ենթակա պատրիարքներով ու ժողո-վըրդի իշխաններով, շատ մը պետութեան-ներու և ազգերու առջև ներկայացուց հայ-կական զուլումներու գրված ու չգրված դիր-քը:

Ներկա Հայաստանի խորհրդային, իմաս-տուն ու հեռատես պետութեանը, իր ճա-ստնացած զարգացումին ու քաղաքակրթու-թեան աստիճանին վրա, պետք լուծի երբեք ՎԱՏԻԿԱՆԻ թերնով տւ ծիրանազգեստ պատ-մութեանով, հայ հոգևորականն մը ներկա-յացվելու ամերիկայան և Եվրոպական պե-տութեաններու Հայ եկեղեցիի վերին հոգևոր տներն ու Հայ Ազգին Լուսավորչաւիղ Հայ-

րապետը անցյալ 1945-ի մարտին, Վրան առանց ծիրանի զգեստ ու պատմուճան և շքեղ պատվաստիճաններ կրելու, այլ սև կապայով մը ու սև վեղարով մը՝ կուրծքին միայն Ստալինյան շքանշանը, Քրեմլի պալատին մեջ, ժամանակակից ազգերու և պետություններու կարգին՝ իր փառավոր, անմահ ու դուրացուն տեղը գրավող Խորհրդային Միության հայասեր ու մարդասեր ներկայացուցիչ՝ Սպարապետ Ստալինի առջև, պատմական ունեկեղծության մը փայտեղծ պահուն, ո՛չ միայն Սովետական Մեծ Պետության ու նաև բովանդակ մարդկության հայ ՓՈՔՐ պետության՝ ընծայած ռազմական Մեծ ծառայությունները պարզեց, այլև հանուն Հայաստանի և արտասահմանի բուխանդակ հայության, արդարություն և իրավունք խնդրեց, դարմանելու համար դարերի ի պեր հայոց եղած անիրավությունները և պաշտոնական խոստում ստացավ, պետք չձգելով ամերիկյան և եվրոպական ազգերու և պետություններու հայոց անունով ԱՄՆ-ԿԱՆԸՆ խոսելու. վասն զի հայուն միակ Վատիկանը Ս. Էջմիածինն է։

Հայության միասնականությունը, անցյալ տարվա հունիսին, անգամ մըն ալ պայծառորեն ապահովուեցավ Հայաստանի Հոգևոր Մայրաքաղաք Ս. Էջմիածնի դարավոր Մայր-Տաճարի լուսաշող կամարներուն տակ։ Դարձյալ կուզվի հայուն դատը քրեյուզ ու երէք ճյուղ անհաշող կերպով ներկայացնել, ինչպես դժբախտորեն եղավ 1919-ին, ու 1920-ին, Փարիզի ու Լոնտոնի մեջ, հայուն կարծեցյալ «անմիաբանություն»-ը ծաղրի առարկա դարձնելով օտար պետություններու առջև։

Տեղը չէ՝ միթե հարցնելու թե ի՞նչ արդյունք ունեցան ԺԳ և ԺԴ դարերու երբեմնյա մասնակի ու փառատենչ դիմումները Եվրոպայի կրոնական ու աշխարհիկ պետություններու և ազգերու մոտ, որոնց ուղի են ընթանալ կուզուի ԱՅՍՕՐ ալ, անհեռատես ու ծախորդ մտայնությամբ մը։ Ի՞նչ է դադարեցրած թիրանազգեստ պատվաստիճաններու շքեղությունը՝ Վատիկանի պաշտոններու մեջ ե-

րեալուն ու ՄԻՔԱՅԵԼ ԱՆՃԵԼՈՒ խոսուն նկարներով հարուստ կամարներու տակն, ՄԻԿՈՏՅԱՆ մատրան մեջ հայկական պատարագի մատուցումին, ԵԿՄԱԼՅԱՆ քառածայնով, երբ ութը ամիս առաջ հայ ազգի բանաստեղծ ու նկարիչ ՆԱԶԱԵ ՀՈՎՆԱԹԱՆԻ խոսուն որմանկարներով ու սեղանազարդ անսողյուտ մանրանկարներով հարուստ Ս. Էջմիածնի քրիստոսահիմն անմահ Մայր-Տաճարի մեջ, Եկմալյան քառածայն Ս. պատարագով, տեղի ունեցավ, բոլորիս ներկայության հայրապետական և օծման փառավոր հանդես, անհամար հայ հավատացյալներու հուզումին, հույսին ու ուրախության մեջ։

Մենք բոլորս, կաթողիկոս, Պատրիարք, Եպիսկոպոս, Վարդապետ, Քահանա ու աշխարհիկ պատգամավորներ, ուխտով ու տեսիլքով, մեր հարազատ ՄԱՅՐԸ ու մեր նվիրական հայրենիքը տեսնելու գացինք, մեր լուսավորչածին ՄՈՐԸ աչքը համբարելու, Կարելի՞ էր հարցնել թե ուրիշներ, մեզմե հետո, Ո՞րք գացին և ՈՐՈ՞ւ աչքը համբարելու և «Կարտինալական Խաչատակ, Թիկնոցակ և Միրանադուն գտակ» ստանալու, երբ մենք ՄԵՐ ՄՈՐԸ տունը թողուցինք մեր սև գտակներն ու կապանները։

Հայաստանի ամբողջական ընդգրկումն և իրավունքներուն վերստացումը Կարտինալական դիքեքը չէ՝ որ պիտի ապահովեն, «ազգային տեսակետով իբր աշխարհի ԿՈԶ մը», այլ համաշխարհային վերջին պտտերազմի բաղմամբիվ դաշտերուն վրա իրենց հերոսի արյունը տվող հայ ռազմիկներու և հայ զորապետներու հոգիին լուս ԿՈԶԸ...։

Սրբազան եղբայր ու եղբայրենի՝ «Հայուն պատմության հորիզոնը» վաղուց ճշտագրուած է» ու մեր ապագայի պայծառ աստղն ու արեւը՝ արդեն իսկ փայլում։ Մեզի կը մնա ՄԻԱԿԱՄ սիրով ու հավատքով անձամբ ողորդել այդ արեւը, լուսախորհուրդ Արարատի և Լուսավոր Ս. Էջմիածնի հովանիին տակ, Թրախտագիտությամբ փառավորելով Աստուծո՜ւ անհասանելի կամքը, հավիտյանս հավիտենից. Ամեն։

ԹՈՒՂԹ ԸՆԴԴԵՍ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ԵՎ ՆԵՐԳԱՂԹԻ

պատական-արդարացնում է մի-
ջոցները:

Մարդիկ կան, որ խրենց նպա-
տակներին հասնելու համար
այս տղերունքն որդեգրելով, խտրութեան չեն
դնում միջոցների միջև և պատրաստ են
միշտ աչք փակելու պատմական իրողու-
թյունների հանդեպ և պատմական անցքերն
ու դեպքերը շրջված ներկայացնելով աղա-
վադելու իրականությունը:

Այդպիսի մարդկանց թվին են պատկանում
Հոռմի պապ Պիոս ԺԲ-ի կարգինալ Աղաճան-
յանը, որոնք ճգնում են շրջել հայոց դարավոր
պատմությունը և Վատիկանի, այսինքն
հռոմեական եկեղեցու, քահանայապետներին
ներկայացնել որպես հայ ժողովրդի մշտա-
կան «պաշտպան» ու «փաստաբան» քրիստո-
նեություն ամենահին դարերից սկսած: Վա-
տիկանում հապենալ կերպով փաստարկված այս
«հայտնադոգմության» հեղինակները խու-
սափել են իրենց «հայտնադոգմությունը»
պատմական անհերքելի փաստական տվյալ-
ներով ամրապնդելու, որովհետև այդպիսի
առհասարակ բացակայում են, թե՛ ելնելով
«պապի անսխալականության» դրույթից
կարծել են, որ պապի սոսկ հայտարարու-
թյուններն ու հյուսած առասպելները կըն-
դունվեն անառարկելիորեն:

Հայոց պատմության փոքր ի շատի իրա-
զեկ մարդկանց մոտ Հոռմի պապերի «հայա-
սիրության» այս անակնկալ փողահարումը
միայն կասկած կարող է առաջացնել. հարց
է ծագում, թե ներկա պահին ի՞նչն է շար-
ժառիթ ծառայել Վատիկանի «հայասիրու-
թյունը» թմբկահարելու:

Այս հարցին պատասխանելու համար
հարկ կլինի ծանոթանալ Միջին ու Մերձա-
վոր Արևելքի հռոմեադավան ժողովրդ եկեղեցի-
ների պետ կարգինալ Աղաճանյանի 1946 թ.

հուլիս 6-ի թվականի շրջաբերականին: Կար-
դինալական իր այս անդրանիկ շրջաբերակա-
նում Հոռմի պապ Պիոս ԺԲ-ի «հայասիրու-
թյունը» տարփողելուց զատ, Աղաճանյանը
շոշափում է հայ ժողովրդի ազգահավաքման
համար կենսական մեծ կարևորություն են-
կայացնող ու չափազանց հրատապ մի խնդ-
րի, այն է՝ Ներգաղթի խնդիրը: Սակայն իր
հիմնական դիտարկումներում նա պա-
տակները սքողելու համար կարգինալ Աղա-
ճանյանը ներգաղթի խնդիրը կապում է նախ
կրոնի ոգատության և ազգի ու հայրենիքի
պաշտպանների մշուշապատ քնտրողման հետ,
որպեսզի կարողանա Սովետական Հայրենի-
քի ու ներգաղթի հանդեպ ունեցած իր թշնա-
մական դիրքավորումն արդարացնել հերյու-
րանքներ շարահյուսելով և զրպարտություն-
ների մեթոդին դիմելով:

Սովետական Հայրենիքում կրոնի աղա-
տության չգոյություն մասին մինչև ուղն ու
ծուծը զրպարտություններով ներծծված այս
շրջաբերականը, որը վրում է «Թուղթ հո-
վաճակա՛ն» խորագիրը, ամբողջապես ուղղո-
ված է ներգաղթի դեմ, այդ պատճառով էլ
ավելի ճիշտ կլինի կոչել այն «Թուղթ ընդ-
դեմ հայրենիքի և ներգաղթի»:

Չնայած կարգինալ Աղաճանյանը շրջաբե-
րականում շոշափված խնդիրներն ամենայն
զգուշությամբ աշխատում է ներկայացնել
սքողված, կրոնական շղարշով պարտաված,
մշուշապատ ձևով, սակայն դժվար չէ կուս-
հեղ նրա իսկական դիտարկումները և վարա-
դուրումը չեն կարող փրկել կարգինալին,
որովհետև կրոնական դիմակի տակից ակն-
հայտ կերպով երևում են Վատիկանի քաղա-
քական նպատակները, որոնց փնտադրումը
մի Միջին ու Մերձավոր Արևելքում իր ու-
սերի փրկ է առել կարգինալ Աղաճանյանը:
Շրջաբերականի սկզբում կարգինալ Աղա-
ճանյանը ազդարարում է, որ իր բաղձանքն

է պատժողիկէ Սուրբ Հաւատքի.
 հրկնային լույսով դիտելու և դատելու աշ-
 խարհի և միջավայրի ներկայ իստիւնը փոխ-
 կացութիւնը: Եւ այս խորհրդավոր ազդարա-
 րութիւնը վերածանալու համար պետք է քայլ
 առ քայլ և ուշի ուշով հետեւի կարգին ալ Ա-
 դամանյանի շրջաբերականում շարադրված
 մտքերի հետեւողական զարգացմանը:

Նշված ազդարարութիւնից անմիջապէս
 հետո կարգին ալ շրջաբերականում նկարա-
 ցում է Պիոս ԺԲ պապի կողմից իր «Հայրա-
 կան սիրով առանձին ունկնդրութեան» ար-
 ժանանալը, միտմամբակ շնորհալուծ փա-
 րաքանի ու խնկարկիչ պապի «Հայրասի-
 րութիւնը».— «... մինչ Ինքը, Հովուապետ
 աշխարհափիւր Քրիստոսեան Հօտին, պա-
 մը իր համակրալից ուշադրութիւնը կը կեդ-
 րոնացնէր իր Հայազգի զաւակներուն վրայ և
 անոնց ու բովանդակ Հայութեան վերայ կը
 հրաւիրէր երկնային օրհնութեանց առա-
 տութիւնը: Օ՛հ զարմանք, Հոռմի պապը
 ճերմկային օրհնութեանց առատութիւնն» է
 հրավիրում թուլանդակ Հայութեան վրա: «Չի-
 նի» թե Հոռմի պապ Պիոս ԺԲ զղջացել և
 ցանկանում է քափել իր բոլոր նախորդների
 հանցանքները, որոնք դարերի ընթացքում
 թշնամական քաղաքականութեան են վարել
 Հայ եկեղեցու և հայ ժողովրդի հանդեպ,
 Հայ եկեղեցին հերձաւոր համարելով. իսկ
 այսօր Պիոս ԺԲ պապն օրհնում է «բոփան-
 դակ Հայութեան», որին, ինչպէս քիչ հետո
 կ'տեսնենք, անաստված և հերձվածող են հա-
 մարում դարձալ:

Պապի «Հայրասիրութիւնը» ճերմկային
 օրհնութեանց առատութիւնը բովանդակ Հա-
 յութեան վրայ հրավիրելով չի սահմանա-
 փակվում. դրան հետեւում է 32 նոր կարգի-
 նայների անվանումը՝ «...որոնց շարքին և
 Կիլիկիոյ Տան Հայ Կաթողիկէ Պատրիարքը»,
 —գրում է Ադամանյանն իրեն կարդինալական
 ծիրանի շնորհելու մասին: Այս քայլն, ինչ-
 պես պապի, Ադամանյանի, այնպէս և ո-
 մանց կողմից դիտվում է որպէս հայ ազգին
 արված մեծ պատիվ և Վատիկանի «Հայրա-
 սիրութեան» ցուցանիշ: Այնուհետև պապի
 «Հայրասիրութիւնը» ավելի ընդգծելու և ցայ-
 տուն քարձնելու համար կարդինալ Ադաման-
 յանը ցուցամուրթյան ախտով բռնված շա-
 րունակում է.

«Այս անգուղական պատուան կը յաջողէր,
 պարագաներու գեղեցիկ զուգարդարութեամբ,
 Ս. Պապին ուրիշ մեկ աննախընթաց կարգա-
 դրութիւնը: Նորին սրբութիւնը կը հրամայէր
 որ իր Գահակալութեան հօշնդորդ տարե-
 դամին, Մարտ 12-ին, հայրապետական Ս.
 Պատարագը մենք մատուցանէինք մեր հայրե-

նի ծէսով, իր օգոստափառ ներկայութեան...
 Սրբազան Պապը Ինքը երկիցս հայ լեզուով
 արտասանեց Ս. Աւետարաններու ընթերցու-
 մէն առաջ լիազգալի ամենեցուն մաղ-
 թանքը: Այդ նշանակալից օրը հայ ծէսը փա-
 րաւորուեցաւ յայն Աշխարհի և եկեղեցւոյ,
 ինչպէս թերևս բնաւ եղած չէր իր բազմա-
 դարեան յոյովութի ընթացքին: Վատիկանի
 ծայրամասիւր օրեր շարունակ դուրը հիւսեց
 Հայ ժողովուրդին և զանազան լեզուներով
 հաղորդեց մանրամասնութիւններ հայ պա-
 տարագի մասին և երգերէն ալ ինչ ինչ
 կտորներ»:

Կարդինալ Ադամանյանն իրոք որ իրա-
 վունք ունի պարծենալու Հոռմեական եկե-
 ղեցու պատմութեան մեջ նախընթացը շունե-
 ցող առ հրաշքի առթիւ:

Արդ հարց է ծագում, թե փ՛նչ ներքին
 նպատակ կա թաղնված այս աննախընթաց
 արտաքո կարգի արարողութիւններու սակ:

Պատարագից հետո էլ, ինչպէս իմանում
 ենք շրջաբերականից, «...Պապը բարեհաճե-
 ցաւ ընդունիլ հանդիսաւոր ունկնդրութեան
 Հոռմի հայ զաղութը և տօնակատարութեանց
 պատճառաւ. Իտալիոյ, Ֆրանսայի, Պոլսի-
 քայի զանազան քաղաքներէ եկած Հայերը»:

Այս առթիւ, — շարունակում է կարդինալ
 Ադամանյանը, — Ս. Քահանայապետը համա-
 ռօտ բայց համայնապարփակ ճառ մը խօսե-
 ցաւ որուն նկատմամբ ամեն Հայ քրիստո-
 նեալ ուրիշ զգացում չի կրնար տածել բայց
 եթէ խորունկ երախտագիտութեան և հաւա-
 նութեան»:

Ապա շրջաբերականում շարադրում է պա-
 պի արտասանած ճառի ամբողջական տեքս-
 տը, որից մի մեջքերում բավական կ'իյնի
 պարզելու, թե ինչպէս է հյուսվում Վատի-
 կանի «Հայրասիրութեան» առասպելը.

«Կարդինալ ընկելով բարձրամեծաւ Պատ-
 րիարք Կիլիկիոյ Հայոց, Մենք դիտում ունե-
 ցանք անշուշտ վաճառքելու գերագանց ար-
 ժանիքները յոյ՛ առժանաւոր և ամենահաւա-
 տարի առաջ եկեղեցականի մը, բայց կո-
 չելով զայն անդամակցելու Հոռմեական ե-
 կեղեցւոյ Սերակոյտին և Հայրապետական
 պատարագ մատուցանելու Սիմօնեան մատ-
 րան մէջ իւ մեծաւանջ ծէսին ամբողջ շե-
 դութեամբը, ուղեցինք միւսնայն ատեն շեշ-
 տել, ու այսպէս ըսեմ, պապե՛ք հանդիսաւոր
 ցոյցով մը շարժի փաստերու հոգաւորեան
 և սիրոյ, որ բիւտոնեւորեան ամենամին
 օրերէն՝ դարերու ընթացքին մինչև այսօր չէ
 դադարած երբեք Պատրիարք Գահը տածելէ Հա-
 յատարանի և իւ ժողովրդեան հանդէպ, կը-
 րանք աղաւթ մենք իրաւամբ քսել քէ այս

գերազնիւ Ազգը, իր ձախողանքներուն և տա-
ռապանքներուն մէջ ունեցած է միշտ պաշտ-
պան և փաստարան Հոռմէական Քահանա-
յայւտը: (Ընդգծումները Աղաճանյանինն
են):

Պիոս ԺԲ պապի այս պերճախոսութիւնը,
ինչպէս տեսնում ենք, փաստաբաններով
հիմնավորված չէ և անհնարին էլ է այդ
անել, որովհետև Հոռմի Եկեղեցին և նրա
քահանայապետները կրքեղան հանդես
ենել հայ ժողովրդի շահերի պաշտպանի-
կամ «փաստաբանի» դերում, մանավանդ
նրա պատմութեան ձախող օրերին. պապի
ստակ հայտարարութիւնները այն մասին, որ
իբր թե «քրիստոնէութեան ամենահին օրե-
րէն՝ դարերու ընթացքին մինչև այսօր...
Պետրոսի Պահր», այսինքն Հոռմեական եկե-
ղեցին, «չէ դադարած երբեք»... սեր և հոգա-
ծութիւնն «տաճել է Հայաստանի և իր ժողո-
վրդի հանդէպ», հեռու է իրականութիւն
լինելուց. ընդհակառակը, հայտնի է, որ դա-
րերի ընթացքում Հոռմեական եկեղեցին ան-
հաշտ դիրք զբաղեցրել է Հայ Եկեղեցու հանդէպ
և նրան հերձվածող համարելով շարունակ
հալածել է Հայ Եկեղեցին ու նրա հետևորդ-
ներին: Հոռմեական եկեղեցին ջանք չէր
խնայում ոչնչացնելու հայ պետականութեան
անկումից հետո հայ ժողովրդի ազգապահ-
պանման նեցուկը հանդիսացող Հայ ազգա-
րին եկեղեցին, այն եկեղեցին, որն իր հիմ-
նադրման օրից մինչև այսօր հայ ժողովրդի
թիւնը կրողն էր և թիւնը կրողն էր: Պիոս ԺԲ
«հրաշակութեան և թիւնը կրողն էր» օր-
երին անբաժան է եղել իր ժողովրդից և
քանիցս հայրենիքի փորձութեան խաչն ուսած
նրա հետ միասին բարձրացել է մինչև Պող-
ոսեան, խաչվել, հարուստիւն առել, մեծ ար-
համիւրքներով բովից անցել, մինչև հանդիս
ըմպել թուրքի բաժակը, բայց միշտ էլ ան-
բաժան մնալով իր ժողովրդից՝ պատվար է
հանդիսացել նրա ազգային փնքնաբանու-
թեանը, մաքրուել նրան ձուլելու փորձերի
դեմ. մինչդեռ Հոռմի եկեղեցին հայ ժողո-
վրդից մասնատված հատվածներին պա-
պականութեան գիրկը ներգրավելով նպաս-
տել է նրանց օտարացմանը, խորթացմանը
և ազգի համար անդարձ կորստեանը. — ահա-
վասիկ ձեռք լինաւ Կոստանի հայաշատ գաղութը
և այլ հայկական հին գաղութները, որոնք
շնորհիւ Հոռմի եկեղեցու վարած քաղաքա-
կանութեան դժ ինչ գնացել «ճեղքման» ջար-
դին» և վաղուց արդեն դադարել են որպէս
հայկական գաղութներ գոյութեան ունենա-
լուց:

Եւ մամեն անդամ, երբ հայ ժողովրդի հա-

մար ստեղծվել են փորձութեան օրեր, երբ
նրա առաջ ծառացել են կենաց և մահու
խնդիրները, Հոռմեական եկեղեցին նրա
նկատմամբ հանդես է բերել ոչ թե քրիստո-
նեական մարդասիրութիւն, այլ նվաստե-
ցուցիչ առևտուր, նողկալի սակարկութիւն:
Դարերի ընթացքում, երբ հայ ժողովրդը
խեղդվում էր իր իսկ արցունքի ու արցան
ծովում, Հոռմի քահանայապետները սառնա-
սիրտ կերպով սակարկութեամբ էին զբաղ-
վում: Թող ներքի մեզ հարցնելու Պիոս ԺԲ
պապին, թե ո՞ր էին Հոռմի այդ քահանա-
յապետները, երբ բովանդակ հայրենիքի
Ֆիզիկական գոյութեանը մտանդ էր սպառ-
նում, երբ մահվան սպառնալիքը դամոկլան
սրի պէս կախվում էր նրա վրա, երբ Հայաս-
տանի դետերմինացիան, լճերը, բոսոր էին ներկ-
վում հայ բազմադարեւ ժողովրդի զավակների
պայքարով, իսկ նրա լեռնալանջերին ու լեռ-
նաճովիտներում մահվան գերանդին իր անո-
ղոք հուռն էր անում, երբ հաղաթափվող ան-
մեղ մանուկներ ձիւրի սմբակներով տակ էին
նետվում և նիզակների ծայրին ճոճվում, իսկ
բազմաճաղար կանաչ ու կույսեր վայրագո-
րեն լկվում ու բռնաբարվում, երբ շին գյու-
ղերն ու քաղաքները հրդեհի քոցերով էին
բռնվում ու մի ամբողջ քրիստոնեայ ժողո-
վուրդը քաղաքակիրթ նվթարայի աչքի ա-
ռաջ բնաջնջման էր ենթարկվում: Ո՞ր էին,
այդ պաշտպան քահանայապետները, մի-
թե չէին տեսնում, որ Հայաստանը, քրիստո-
նեական այդ արևելյան միջնաբերդը, որ
դարեր շարունակ պատվար էր հանդիսացել
արևմտյան քրիստոնեայ ժողովուրդներին, հո-
մեղելով ու դիմադրաբերով մահմեդական աշ-
խարհի գրոհները, արևաքամ էր լինում խորր
վերքերից:

Թե ե՞րբ և ո՞րտեղ Հոռմի քահանայապետ-
ները իրենց ազգու ձայնը հնչեցրին հայ ժո-
ղովրդի մասսայական կոտորածները կասեց-
նելու, զարհուրելի ոճիւրների առաջն առնելու
համար, այս մասին Պիոս ԺԲ պապը լուր է:
Բայց մենք չենք լուր, մենք կասենք. Հոռ-
մեական եկեղեցին այդպիսի պահերին հան-
դես է եկել ոչ թե պաշտպանի, այլ դաժան
սակարկողի դերում:

Հայ ժողովրդի գոյամարտի պահերին Հոռ-
մի եկեղեցին առաջին արարկ էր դարձնում
մի բովանդակ ժողովրդի Ֆիզիկական գոյու-
թեան խնդիրը և նրա օրհասական ճիւղերին,
օգնութեան կանչներին ու աղերսներին պա-
տասխանում էր առևտրականի սառնասր-
տութեամբ, փրկագին պահանջելով. «Ընդու-
նեցեք կաթոլիկացում և կերպարանաբեր
Ֆիզիկական գոյութեանը. ահա՛, ահա՛, թե

ինչպես էին «գաղտնականում» հայերին «արժանահիշատակ» քահանայապետները Հոռմի Ասացե՞ց խնդրեմ, իսկ ի՞նչով էր տարբերվում այս վարմունքով Հոռմի քրիստոնյա եկեղեցին հայ ժողովրդին ֆիզիկական ոչնչացման ենթարկող անօրինակ նախնիներին հեղինակ մահմեդական արյունոտ թունակայներեց, չէ որ նրանք էլ նույնն էին պահանջում. «ընդունեցե՞ք իսլամը և ապահովված է՝ ձեր ֆիզիկական գոյությունը»:

Այսպես է լսելի ու հոգածությունս տածել Հայաստանի ու հայ ժողովրդի նկատմամբ «Պետրոսի Գահը». քրիստոնեական մարդասիրության, գթության փոխարեն — առևտուր. «ծախեցե՞ք ձեր հոգիները Հոռմեական եկեղեցուն, հանուն ձեր ֆիզիկական փրկության»:

Փաստե՛ր են հարկավոր. որքան շատ ու որքան անողոր են այդ փաստերը. նրանք դրված են հայ մարտիրոս ժողովրդի բոսոր արյունով, և ոչ ոքի չի հաջողվի պատմության այդ արյունոտ էջերը սրբապղծել:

Այդպես էր հաշվարաց արշավանքների ժամանակ, այդպես էր Զեյթունի հերոսական ապստամբության օրերին, և միշտ:

Իսկ ո՞ր էր Հոռմի «գթաստե» քահանայապետը առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ, հայկական Մեծ Նդեռի, օրերին, երբ հայ ժողովուրդը թյուրքիայում ենթարկվեց համատարած ջարդերի, տեղահանման, բնաջնջման ու մասսայական տառադրություն, երբ Հայկական Բարձրավանդակը ծածկվել էր հրկիզվող շեն ու բարձրագահ հայկական քաղաքների ու գյուղերի թանձր ծխով, երբ մորթոտվող տղամարդկանց, կանանց և մանուկների ճիչն ու աղաղակը երկինքն էր բարձրացել, երբ եկեղեցիները մարդկային սպանդանների էին վերածվել և երբ դիակոյություն տակ ողջ մնացածների օգնության կամչերն անարձագանք էին մղնում: Ի՞նչ էր անում Հոռմի քահանայապետը, հայ ժողովրդի «պաշտպանն ու փաստաբանը» մարդկային մեծ ոճիրի արդ օրերին, երբ հայ ժողովրդի բազմահազար զավակները անեծքի և նզովքի բառերը շրթներին ու մահվան ուրվականը աչքների առաջ, զրիսահակ ու խառանգված քայլում էին տառադրության դիածածկ ճամբաներով դեպի Միջագետքի անապատները, որպեսզի ապագոտնեքում սփռված փրենց գանգերով հուշարձան կանգնեցնեն մարդկային անգթության: Փորձե՛ց արդո՞ր նա իր ձեռքի տակ եղած միջոցներով դե՞մ մտաամբ մեղմել

հայ ժողովրդի տառապանքները. կասեցրե՞նել նրա նկատմամբ գործադրվող անլուր վայրագությունները: Այո, փորձեց... Հոռմի պապը դիմեց Ավստրիայի թագավոր Ֆրանց Իոսիֆին, որպեսզի կոտորածից փրկեն... ի՞նչ եք կարծում, «բովանդակ Հայություն», որի անունը այդպես սիրում է հուլիսի Պիոս ԺԲ պապը. «հ, ո՛չ, ո՛չ, այլ... միայն կաթոլիկ հայերին: Ահա ձեզ քիստոնյա քահանայապետի «քրիստոնեական» վարմունքը. վարմունք, որ ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհի նույնանքը կարող է շարժել: Ահա այսպես են լսելի ու հոգածությունս տածել Հոռմի քահանայապետները «Հայաստանի և Հայություն» նկատմամբ:

Ո՛ր էր Հոռմի պապը երկրորդ համաշխարհային պատերազմի օրերին. դարձյալ հայ ժողովրդի թշնամիներին՝ նացիստական-ֆաշիստական վանդալների ճամբարում, ֆաշիստների, որոնք հայ ժողովրդին անբարեհույս հուշակելով դավել էին նյութում նրա դեմ:

Ինչ վերաբերում է նրան, որ Հոռմի քահանայապետները հան «փաստաբան» են հանդիսացել հայ ժողովրդի համար, նույնպես չի համապատասխանում իրականությանը: Այն ժամանակ, երբ Հայ եկեղեցու պետերն ու նրա լավագույն ներկայացուցիչները քրիստոնյա պետությունների դռներն էին բախում շարունակ ու հայ ժողովրդի արյունով զրկած աղերսագրերը միջազգային դիվանագիտության սեղանին դնելով աղերսում, խնդրում, որ հայ դատին արդար լուծում տրվի, որ հայ ժողովրդի համար ըստեղծվեն ֆիզիկական գոյության ու խաղաղ աշխատանքի լայն մասեր, որ հայ ժողովրդին աղատեն ծանայան մղձավանջից, նրա բռնակալ լծի տակից, Հոռմի քահանայապետներից և ոչ մեկը չի ձայնը չբարձրացրեց, չաղաղակեց և լուր աշխարհի թյուրքիայում տիրող դժոխքի մասին, չնայած Հոռմեական եկեղեցին ավելի զորեղ ու ազդեցիկ կապեր ուներ քրիստոնյա բոլոր պետությունների հետ և իր տրամադրության տակ եղած լծակները շարժման մեջ դնելուց անապատ հարթավայրություններ ուներ իր ձայնն ազդու ու լսելի դարձնելու համար: Հետևաբար Հոռմի քահանայապետները երբևիցե հայ ժողովրդի «փաստաբանը» չեն և՛ լինել և Պիոս ԺԲ պապը չի կարող նշել որևէ պատմական փաստաթուղթ, որ ապացուցի Հոռմի այս կամ այն քահանայապետի հայկական աղոթարացի պահանջներին, հայկական դատի «փաստաբան» լինելը: Ու՛ր էին

«Կիսատաքան» թահանայապետները Հոռմի, երբ դարձավոր կուստուրայի տեր մի՝ քրիստոնեյա ժողովուրդ մահմեդական օղակի մեջ սեղմված ողջախիզմում էր խարույկի վրա միայն նրա համար, որ քրիստոնեական ուսմունքի շահը անշեշ ու ամուր պահելով իր ձեռքերում և դարձրի բովից անցնելով շէր. ցանկանում վար դնել այն իր ձեռքից: Հոռմի թահանայապետները հալ ժողովուրդի աղեկտուր ճիշերի հանդեպ նախադասեցին խույ ու մուշ ձևանալ: Այս է ճարքը փաստերու հոգածութեան և սիրոյ, որ..... չէ դապրած երբեք Պետրոսի Գահը տաճիկէ Հայաստանի և իր ժողովրդեան հանդէպ:

Հոռմի պապ Պիոս ԺԲ-ի «հայասիրութունը» դովատելուց հետո կարդինալ Աղաճանյանը առիթը չի բաց թողնում Հոռմի եկեղեցին գտնելու. համարելով նրան «բար մի և միակ» քրիստոնեական ճշմարիտ եկեղեցի, որը պայքարում է «անաղարտ պահելու քրիստոսաւանդ վարդապետութիւնը փամբողջութեամբ և սրբութեամբ»:

Այստեղ կարդինալ Աղաճանյանը դարձաւ հանդես է բերում Հոռմի անդիշող ու անհաշտ տրագիցիոն քաղաքականութիւնը մյուս եկեղեցիների հանդեպ, որոնց նա շարունակում է հերձուածող համարել. և ինչպիսի՝ արհամարման տոնով է խոսում նա այդ մասին. — «Բամբակցութիւններ որ իրենք զիրենք Քրիստոսի Եկեղեցի կը յորջորջեն». ապա այդ եկեղեցիների հասցին լուսանքներ է, որ ջուայում է. «Ավա՛ղ, քանի քանի խմբակցութիւններ որ իրենք զիրենք Քրիստոսի Եկեղեցի կը յորջորջեն, հրաժարած են պատգամաւոր ըլլալէ այդ ամբողջական քրիստոնէական հաւատքին որ սակայն անբաժանելի է Քանինք դիւրաւ... կը յարմարին օրուան իշխողներուն որ յանուն քաղաքականութեան կը տքին հիմերը քանդել ամեն կրօնքի և աստուածաբաշտութեան»: Դժվար չէ կուսնել. թե դեպի ու՛ր է ուղղում իր սլաքները կարդինալը:

Ինչպես ասացինք, կարդինալ Աղաճանյանը իր շրջաբերականում հարեանցիորեն շողափում է նաև ազգի ու հայրենիքի գաղափարները, տալով դրանց մշուշապատ ձևավերպում կամ ավելի ճիշտը աղճատելով այդ նվիրական գաղափարների իմաստը: Կարդինալին հայտնի են, որ ներկայումս գաղութահայ մթնոլորտը էլեկտրականացած է ազգ ու հայրենիք գաղափարներից, որ հայրենիքի սիրով ստեղծված մամուլի էջերում և հայրենակարտ հայերի շրթներին

այսօր մի առանձին թովշանքով, քաղցրութեամբ ու հպարտութեամբ են հնչում ազգ ու հայրենիք բառերը ու նրանց հմայքը շատ մեծ է: Այս նկատառումներով կարդինալ Աղաճանյանը ցանկացել է այդ բառերով տրտահայտվող նվիրական գաղափարներն իր շրջաբերականում աղճատել ու աղավաղել, Երբ ամենուրեք խոսվում է հայ ազգի իր հայրենիքում համախմբման մասին, կաթոլիկ եկեղեցին լուծյամբ անցնել դրա կողքից չէր կասող, քանի որ «այնքան այլանդակ, օտարամուտ և կործանարար մոլորութիւններ ապերասանօրէն կը հրապարակուին ամենուրեք և որոնցմէ կրնան վարակուիլ և թունաւորուիլ մերիւններն անգամ»: Ահա հենց այս նպատակով էլ կարդինալը ազգ ու հայրենիք գաղափարներին յուրահատուկ մեկնաբանում տալով ցանկացել է վարակագրած ու թունազերծ դարձնել, նա մի կողմից ուշում է ցույց տալ, որ կաթոլիկ եկեղեցուն խորք չեն եղել ազգի ու հայրենիքի գաղափարները, որ «Կաթոլիկէ կրօնքը ոչ մէկ ատեն ուրացած է հայրենիքի և ազգութեան գաղափարականները», քայք մյուս կողմից իր իսկ բերած օրինակներով ժխտում է ազգի ու հայրենիքի գաղափարները, նախ աղավաղելով ու նույնացնելով հայրենիքի գաղափարը ծննդավայրի հետ և ապա շաղակրատելով «երկրաւոր ու երկնաւոր» հայրենիքների մասին. ըստ Աղաճանյանի ստացվում է, որ մարդն ունի «երկրաւոր» հայրենիք և ա՛յդ «երկրաւոր» հայրենիքն այնտեղ է, որտեղ ծնվել է նա. ապա խոսով ըստ կարդինալ Աղաճանյանի ստացվում է, որ հայկական բազմաթիւ գաղութներում ծնված հայ մատաղ սերնդի հայրենիքը հանդիսանում են հենց այդ գաղութները. ուրեմն լավ լսիր, պանդուխտ հայ՛րդի, գու. ուրիշ հայրենիք չունես, քան այն «երկրաւոր» հայրենիքը, ուր ծնվել ու սնվել ես դու, և մոռացիր քո իսկական հայրենիքը, որտեղ քո հարազատ եղբայրներն այսօր փրկենք երջանիկ կյանքն են ինքուրում, մոռացիր քո պապեանական օջախը, որ քո նախնիքների՝ հաղարավոր հայրերի ու մայրերի, քույրերի ու եղբայրների արուեսով է ներկայել: Կարդինալ Աղաճանյանը, դեռ նախքան «երկրաւոր ու երկնաւոր» հայրենիքների մասին շաղակրատելը, իր շրջաբերականի ակզորում ժխտում է այն, ինչ որ հետազայում ասում է ազգի մասին. այստեղ նա պարտավոր է ներանց, որոնք «հակառակ Քրիստոսի պատգամին..... մի հօտ և մի հովիւ» լինելու փոխարեն «կամայիփոխել ազգի մը, պետութեան մը սեղմ սահմաններու մեջ». ապա հորդոր է կարգում հանուն աստուծո մոռա-

նալ ազգ ու հայրենիք, ճոտովհետև Աստծոյ հանդէպ սրբապաշտականութիւնները աւելի նուիրական են քան մարդկանց հանդէպ եղածները:

Բայց մի՞թէ հայրենիքը սիրելի, Աստծուն մոտեցնալ է նշանակում կամ Աստծուն սիրելու համար հարկ կա մոռանալ հայրենիքը, որ կարդինալը պահանջում է ճեպատեղանքի հոգւոյն բարիքը մարմնոյ բարիքին:

Այնուհետև որպէսզի ընթերցողները հանկարծակի չգան իր հետագա հայրենատուաց առաջարկներից, նա աշխատում է նախապատրաստել նրանց՝ հայոց պատմութիւնն աղավաղելու և մեր նախահայրերի հայրենասիրութեան վրա թանձր ստվեր նետելու միտքով. Մեր դարուոր պատմութեան աւելի թաքցնել, մեր հայրերը, քաղցր հայրենի հողին վրայ, յաճախ գտած են իրենք զիրենք ահաւոր երկրնաշարժի առջև, կամ ուրանալ ճշմարիտ Աստուածը, զԲրիստոս և անոր Ս. Եկեղեցին, և կամ, եթէ ոչ միշտ արիմտով մկրտուել, գէթ պանդխտութեան ցուպը ձեռք առնել, օտարութեան և անոր պարտադրած զրկանքներուն մէջ սկզբել: Անոնք սակայն Ս. Աւետարանի լուսով հոգեզմայլ և անկեղծ ու խորունկ հաւատքով սնած ու զրահաւորուած, չվարանեցան հրաժարելու ամէն բանէ միայն թէ Աստուծոյ շօտարանային:

Այս է մեր հայրերու մեզի ձգած օրինակը և կոտակը, վարդանանց օրերէն մինչև վերջին տեղահանութիւնները:

Եթե ոչ զրպարտում, ամբ սխալվում է կարդինալը: Մեր նախահայրերը վարդանանց օրերից սկսած մեզ չեն կտակել, որ առանց վարանման պանդխտութեան ցուպը ձեռքնորս առնենք ու օտարութիւն դիմենք Աստծուց շօտարանալու համար, այլ ընդհակառակը նրանք հայրենի հողի վրա մարտնչելու պայքարել են ոչ միայն Աստուծո, այլ և իրենց հայրենիքի անկախութեան, ազատութեան ու թշնամուց՝ ոտնակոխ չարվելու համար: Անմահ վարդանը Ավարայրի դաշտում իր դուռը պարզեց ոչ միայն հանուն Աստուծո ու քրիստոնեւորութեան, այլ և հանուն հայրենիքի: Հանուն քրիստոնեւորութեան և հանուն հայ ազգի ու հայրենիքի ազատութեան ու ինքնուրուխտութեան Ղևոնդ Երեցի կողմից Ավարայրի դաշտում պարզած Կալն էր, որ դարերի ընթացքում զորավիգ հանդիսացավ հայ ժողովրդի ազգապահպանմանը:

Իսկ ի՞նչ կասի կարդինալը այն մասին, երբ քաղաքի մէջ ազգեր, հանուն հայրենիքի

պատերազմում են իրենց իսկ կրոնակից ազգերի դեմ. ի՞նչու նրանց էլ նման խորհուրդներ չի տալիս: Բայց թողենք այդ երևում է խնդիրն այս հարթութեան վրա դնելը նրա դիտարկութիւնների սահմանից դուրս է:

Պարզվում է, որ այս բոլոր շաղակրատանքները ազգի ու հայրենիքի մասին արվում էր կանխամտածված նպատակով. երկար ու բարակ դատողութիւններից, մանկածապատ ճանապարհների անցնելուց հետո, վերջնականապես կարդինալ Աղաճանյանը ձեռնամուխ է լինում իր բուն նպատակի շարադրմանը:

Ահաւոր պատերազմի ընթացքին ուրեմն, երբ Դաշնակից Պետութիւնները կը յայտարարէին որ իրենց յաղթանակով պիտի ապահովուէր մարդկութեան, ի մէջ այլոց, Կրօնքի կատարնալ ազատութիւն, իրավունքով և անձկանօք մենք ալ ակնդէտ կը մնայինք այդ օրուն, որ հնարաւորութիւն պիտի տար մեզի, անխախտ պահելով մեր կրոնական համոզումներն ու կարգերը, երթալու Մայր Հայրենիք մեր բաժինը բերելու անոր վերադիմութեան և բարոյական ու կրոնական վերելքին:

Բայց ոչ սակաւ նշաւ մեր յոյսախաբութիւնը երբ հայրենադարձի բանքերները և անոնց մոնետիկները համազգային այս գործին յարանուանական շեղուած քնոյթ մը տուին, և Հայ Կաթողիկէութեան հանդէպ որ Զարերու բռնատիրական ժամանակ անգամ, կը վայելէր իր ազատ կազմակերպութեան հայրենի գաւառներու մէջ, կը զլացուէր արդար և լիովին արժանացած ազատամիտ վերաբերում մը:

Ահա թե ինչի համար էր արվում այդ երկար ու բարակ շաղակրատանքները պապի ճշայասիրութեան, ազգի, հայրենիքի, եկեղեցու մասին: Կարդինալ Աղաճանյանը դժգոհ է մնացել ահաւոր պատերազմի վախճանից. երևում է նրա սպասելիքները չեն արդարացել. նա Կրօնքի լիակատար ազատութիւնը էր ակնկալում և այն էլ դաշնակից պետութիւնների հաղթանակից հետո. կարդինալ Աղաճանյանը չէր կարող չիմանալ, որ Հայրենիքում անհատները և համայնքները չեն հալածվում իրենց կրոնական համոզումների համար և որ ոչ միայն քրիստոնեական, այլ և մահմեդական և ուրիշ կրոններ դավանողները համահավասար արտոնութիւններ են վայելում: Եկեղեցու պետութիւնից անջատված լինելը դեռ չի նշանակում կրոնի ազատութեան շարուն-

թյուն. ուրիշ երկրներում էլ հեկտոցին անջատված է պետությունից, բայց ոչ ոք չի կարող ասել, որ օրինակ Ֆրանսիայում կրոնի ազատությունը գոյություն ունի: Եթե կարդինալ Աղաճանյանն այդպիսի նախանձախնդիր է կրոնի լիակատար ազատության, ինչու՞ ապա չի խոսում այն կրոնական հալածանքների մասին, որ կատարվում են Հոռմի Սկեզեցու հովանավորությամբ. ինչու՞ նա լռում է Եթովպիան Բտալլայի կողմից օկուպացվելուց հետո այնտեղից բողոքական միսիոներներին դուրս վտարելու, Բսպանիայում բողոքական հեկտոցիները փակելու ու ավետարանները բռնազրավելու, Մեկսիկայում բողոքականներին դանակով խելելու, սպանելու, նրանց կրոնական շենքերն ապերելու, Հարավային Ամերիկայի շատ երկրներում բողոքականներին հալածելու մասին և այլն:

Կարդինալ Աղաճանյանն ի հարկե չի կարող իրազեկ լինել Հայրենիքում տիրող կարգերին. բայց նրան անհրաժեշտ է իրականությունը շրջված ներկայացնել, փաստերն աղավաղել, բամբասել, զրպարտել, որովհետև նպատակն արդարացնում է միջոցները: Եկրոնքի լիակատար ազատությանը չգոյություն ունի շուրջը հյուսիս և առապելներով նա ցանկանում է վարիցնել, ոչ միայն իր հոռի, այլ ընդհանրապես հայ հավատացյալ ժողովրդին: Այս բոլորը նա կատարում է մի հիմնական նպատակ հետապնդելով. հայրենիքը մոռալ գոյություն ունեցող երկրացիների, կասեցնել հայ տարագիր ժողովրդի ներգաղթը Հայրենիք:

Շուրջ մեզի կը պարտադրուի տակավին պանդխտության մեջ մնալ որպես զի անաղարտ պահանք մեր Կաթողիկե Ս. Հաւատքը: Եվ ամբողջ ջրջաբերականը գրվել է այս մի հատիկ նախադասության համար. ինչպես ընդունված է ասել ճշգրիտ ճանապարհները դեպի Հոռմ են տանում, այնպես էլ կարդինալ Աղաճանյանի բոլոր շաղակրատանքները այս մի նախադասությանն են հանգում:

Լավ լսի՛ր, հայ պանդուխտ հավատացյալ ժողովուրդ, դու դեռ Երկար պետք է դեպիս պանդխտության մեջ, չկա դարձ դեպի Հայրենիք. կարդինալը քարոզում է ամուր պահել զաղթացույթը և Հայրենիք չերթալ, որ պետքի ամառադարս պահես քո Ս. Հաւատքը. նա հորդորում է հեռու մնալ Հայրենիքից, որովհետև այնտեղ լիք տղան հիմերը քանդել ամեն կրոնի և աստուածապաշտության:

Բայց հարց է ծագում, թե մինչև երբ պետք է հայ ժողովրդի աստանդական հատ-

վածները մնան հայրենի փեղից հեռու ու իրավազուրկ ապաքաղաքացու վիճակում թափառեն երկրե-երկիր. այս հարցին ըստ անորոշ, մշտապես, մոռալ ահնարներով հղի պատասխան է տալիս կարդինալը. նա առաջարկում է սպասել մինչև Հայրենիքի տարածքը քրիստոնէական արշալոյսի..... զեղեցկություն և հուսադրում է թե՛ պիտի հնչէ Աստուծո՛ւ որոշուած այդ ցանկալի ժամը, իսկ մինչ այդ հորդորում է մնալ «Սփիւթի մէջ, վայելելով ազնիւ և լայնամիտ ասպնջականութիւնը գաղթավայրում.....»:

Այսպիսով, երբ իրականացել են գաղթացույթը ձեռնարկն զեղեցկութեամբ բազմահազար հայրենադարձ հայերի իղձերը, երբ նրանց առաջ լայն բացվել են Հայրենիքի դռները, կարդինալ Աղաճանյանը, կեղծ դիմակ հագած, այդ դռների առաջ Աստուծո անունից կուրծքը ծեծում, հավատացնում, համոզում է ետ կանգնել Հայրենիք մեկնելուց: Սակայն նա անզոր է հայրենակարտ մարդկանց խորաթափանց հայացքից ծածկելու Արարատի ստորոտում ծաղկող Հայրենիքը:

Ներգաղթի գործը ձախողելու համար կարդինալ Աղաճանյանը մյուս կողմից ներկեր չի խնայում «գաղթավայրերում» կյանքը, ժամանակը մեղմաւոր Արեւելքի մէջ, վաղուց ներդրում ներկայացնելու. նա գրում է. «Խղճի ճշմարիտ ազատության հետ ունեցանք և ունինք հասարակական կեանքի և մշակութիւնի ամեն դիւրութիւններ, և որոնց շնորհիւ այս գաղութները համեմատաբար քիչ ժամանակաւ մէջ հասան նախանձելի վիճակի: Սակայն նա դիտավորյալ կերպով նախ ալքաթով է անում հայ մշակութիւնը՝ զարգացումը բուն Հայրենիքում և երկրորդը՝ մոռացության է մատնում այն հանգամանքը, թե ո՞րոնք են այն անուանները, որ թե՛ սնում ու թե՛ խթանում են հայ մշակութիւնի զարգացումը գաղութներում: Հայտնի է, որ ոչ մի հայկական դպրոցում հայ մշակութիւնի զարգացումը պայմանավորված չէ պետական օժանդակությամբ և նրա փոքր ի շատե զարգացումը հանդիսանում է լոկ հասարակական վազմակերպութիւնների ու հայրենասիր անհատների ձեռնկերպության արդյունք, մինչդեռ բուն Հայրենիքում պետությունը բոլոր միջոցներն ստեղծել է հայ մշակութիւնի ծաղկման համար, որի հետեանքով էլ հայ մշակութիւնը ներկայումս Հայրենիքում ապրում է իր նոր ու փառահեղ Ոսկեդարը. միաժամանակ պիտի ասել, որ այս կամ այն հայկական գաղութում եթե հայ

մշակույթը զարգանում, աճում է, ապա շր-
նորհիվ Սովետական Հայաստանի քոլոսիան
փաստի, որը ուղեցույց ասող. ոգևորու-
թյան ու ներշնչման աղբյուր է հանդիսանում
գաղութահայ մշակույթի զարգացման հա-
մար, խթանելով նրա առաջընթացը: Սո-
վետական Հայրենիքի գոյության փաստը
չերմայնում, ինչպես առաջ չլուծով ներառվում
է գաղութահայ մշակույթի անխուշ մշակ-
ների երակները, դուրս մղելով նախկինում
նրանց մոտ իշխող լքվածությունը, հոռետե-
սությունը, անհումային տրամադրություն-
ները և նոր թափ հաղորդելով, նորանոր խի-
զախումների միում նրանց, իսկ եթե հայ-
կախոս գաղութներում բարձրացված վերա-
բերմունք գոյություն ունի դեպի հայերը,
ապա այդ էլ մասամբ շնորհիվ նրան, որ
ամենուրեք հայ ժողովուրդը անվերապահո-
րեն իր բոլոր ֆիզիկական ու հոգեկան կա-
րողությունները ի սպաս դրեց ազատանք
ժողովուրդների հաղթանակի գործին, մեծա-
պես նպաստելով ֆաշիստական վանդալնե-
րի ջախջախմանն ու խորտակմանը: Այդ
բարձրացված վերաբերմունքն անհղծվել է
քառորդ միլիոնից ավելի հայ քաջարի մար-
տիկների ու մի քանի տասնյակ տաղանդա-
վոր հայ գրողավարների շնորհիվ, որոնք ի-
րենց սքանչելի սիրագործություններով ան-
մահ փառապատի հյուանցին հայ ժողովրդի
համար. այդ վերաբերմունքը ստեղծվել է
աշխարհի բոլոր ուղղաթիվներում մարտնչող
հայ ուղղաթիվների և բազմաթիվ երկրների
ընդհատակում պայքարող հայ պարտիզան-
ների շնորհիվ:

Ինչ վերաբերում է ճանաչանքին՝ վիճա-
կին», ապա կարգիկնալ Աղաճանյանն այս-
տեղ ևս համատարիմ է իրեն, ախտեղ ևս
նա փնդաթյուրում է իրականությունը: Ամե-
նայն Հայոց Հայրապետը հայկական զանա-
զան գաղութներից քաղմաթիվ դիմումներ
է ստացել, որոնց մեջ նկարագրված է պան-
դուխտ հայ ժողովրդի գրկանքներով լի
կյանքը, նրա իրավազուրկ վիճակը, զործա-
դրությունը, ծայր աստիճան ծանր կացու-
թյունը: Դիմողները խնդրում, աղերսում են
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին միջնորդել
կառավարության առաջ փութացնելու իրենց
օր առաջ ներգաղթը, Հայրենիք:

Կարդիկնալ Աղաճանյանը իր շրջաբերակա-
նում խոսում է նաև Հայ Կաթողիկոս Պատ-
րիարքարանի մասին, որը օրհնած է և կը
բերէ յաճախ ազդու իր աշակցութիւնը Հայ
Ազգիս և անոր դատին և զաւակներուն ի նը-

պաստ. Թէև իր միջամտութիւնները շատ
անգամ կը մնան քաղաքական և հեռու փո-
ղահարուելու:

Հետաքրքիր է, թե՛ այդ ի՞նչ ճիշդամտու-
թիւններն են, որ օշառ անգամ կը մնան քա-
ղաքական և հեռու փողահարուելու. տար-
րինակ է, թե՛ ինչու՞ նրանց քողարկված են
պահվում, եթե իրոք արժանի են հրապա-
րակման. թույլ տվեք, կապակծելու, որ այդ
քողարկված ճիշդամտութիւնները արվում են
ոչ թե հօգուտ հայ ազգի ու հայ դատի, այլ
հօգուտ վատիկանի քաղաքականության և ի
մնաս հայ դատի: Անցյալը մի կողմը թող-
նենք և խոսենք այն մասին, թե՛ ինչ է աշ-
խարհում հայ ազգի ու դատի համար Կաթողիկոս
Պատրիարքարանի կողմից: Այսօր, երբ բո-
վանդակ հայությունը միակամ պահանջում
է, որպեսզի Թյուրքիայի կողմից անարդա-
բացի կերպով բռնագրավուած հայկական
նահանգները միակցվեն Սովետական Հա-
յաստանին, որպեսզի այսպիսով հնարավո-
րութիւններ ստեղծվեն սփյուռքով մեկ ցր-
ված պանդուխտ բոլոր հայերի համար ի-
րենց Հայրենիքում համախմբվելու ու աշ-
տեղ եղած եղբայրների հետ միասին իրենց
երջանիկ կյանքը կերտելու, երբ Միավոր-
ված Ազգությունների Կազմակերպությանը և
այլ տեղեր քաղմաթիվ դիմումներ են ար-
վում, երբ օտարազգի քաղաքական, հասա-
րակական, գիտական գործիչներն անգամ
դիմումներ են անում հայկական պահանջ-
ները հարգելու համար, Կաթողիկոս Պատ-
րիարքարանը թշնամական դիրք է բռնում
ներգաղթի հանդեպ և լուծական մատնելով
հայկական պահանջները, ջուր է լցնում
հայ ժողովրդի թշնամիների ջրաղացի վրա:
Պատրիարքարանը դեմ լինելով ներգաղթին,
դեմ է ընդհանրապես նաև հայկական պա-
հանջներին, հայկական գերման հողերի վե-
րադարձին: Մա՛ է Զեռ աշակցութիւնը
հայկական դատին կամ Դուք աշակցութիւն
համարում հայ դատին այն, որ զրպար-
տելով ու վարկաբեկելով Հայրենիքը, կող
են անում հրաժարվել այնտեղ մեկնելուց:
Թույլ տվեք ասելու, որ Պատրիարքարանի
ճիշդամտութիւնները, որոնք օկը մնան
քաղաքական, նպատակ ունեն նրկի գաղտնի
դիվանագիտական, ճանապարհներով հայ
ժողովրդի թշնամիներին տրամադրել արգե-
լակելու հայկական արդարացի պահանջների
կենսագործումը:

Իսկ ի՞նչ է արել հօգուտ հայ դատի ճհա-
յասերս Դիոս ԺԲ պապը: Երբ Ամենայն Հա-
յոց Հայրապետ Գևորգ Զ, հարազատ թարգ-
մանը հանդիսանալով բովանդակ հայ ժո-
ղովրդի իղձերի, նվիրական Արարատի ստո-

րոտից իր հաղթ ծայնն է հնչեցնում, հրավեր կարգալով իր պաղտխտ դավակներին հայրենիքում համախմբվելու և երեք մեծ տերությունների ղեկավարներին խնդրում «ճանաչել հայերի իրավունքը իրենց պատմական հայրենիքի վրա, որ նորա սրբագործել են իրենց արյունով ու քրտինքով և ծածկել հիշատակաց արժանի հարուստ կոթողներով», Հոռմի Պիոս ժԲ «հայասեր» պապը լուսվում է պահպանում՝ հրաժարվելով հոգուտ հայ դատի իր ծայնը հնչեցնելու Վատիկանի այն «ճայնաստիւտի» ալիքների միջից, որը «արեր շարունակ գովքը հիւսեց հայ խողովրդին», առասպելներ հյուսելով պապի «հայասիրության» շուրջը, բայց խստիվ լուսվում պահպանելով Հայ Հայրենիքի, հայ դատի ու հայկական պահանջների մասին:

Կամ նշենք, ինչ է արվում Միջին ու Մերձավոր Արևելքի հայաշատ գաղութներում, այն ժամանակ, երբ Գարեգին կաթողիկոսը ապրում, շնչում է Հայրենիքով, ամենուրեք սատարում է ազգահավաքման մեծ գործը իր մեծագույն ժամադակությանը՝ բերելով ներգաղթի կազմակերպմանը և կոչ է անում գաղութահայությանը՝ արևածաղիի նման երեսով դառնալ դեպի հայ ժողովրդի՝ «կենդանության արևը, որ մեր Հայաստանն է թանկագին», կարդինալ Աղաճանյանը քարոզում է երես դարձնել Հայաստանի, հրաժարվել այնտեղ ներգաղթելուց:

Կարդինալ Աղաճանյանի ներգաղթի դեմ զենքեր ճռելը, պանդխտության մեջ մնալու հիստերիկ կոչերը և հայկական պահանջները ձախողելու փորձերը մի ընդհանուր ակունքից են բխում և այդ ակունքը հանդիսանում է Վատիկանը, կարդինալ Աղաճանյանի հակաձեռնադրաբան այս գործունեությունը սերտ փնդով կապված է Վատիկանի քաղաքական գործունեության հետ, քաղաքական գործունեություն, որը բանադրվել է Հայ Եկեղեցու կողմից:

Իզուր է ճգնում կարդինալ Աղաճանյանը ամենայն զգուշությամբ թագցնելու իրողությունը, որ «Հռոմայ Ա. Աթոռը քաղաքական քննեմ էր չէ, այլ սոսկ կրոնական» և որ ինքը քաղաքական նպատակներ չի հետապնդում, այլ սոսկ նկատի ունի «խղճի ազատություն», «կրոնական վերելք», և այլ շահակրատանքներ:

Այսպիսով կարդինալ Աղաճանյանը ջանք չի խնայում հայ վարարանդի ժողովրդի քնկորները պապի քաղաքականության զոհասեղանի վրա ողջակիզելու և

Ասկայն հայ աստանդական ժողովուրդը, լինի նա կաթոլիկ, բողոքական, թե լուսավորչական, այլևս ոչ մի մտադրություն չունի աճարդի առարկա դառնալու:

Այս բոլորն արձանագրելով, մենք բնավ մտադրություն չունենք կրոնական վեճեր հրահրել ու կրքեր քրքրել. մեր նպատակն էր պատմական իրողությունների ճշտությունը վերականգնել ու գերծ դարձնել այն աղավաղումից և միաժամանակ նշել այն դրդապատճառները, որոնք առիթ են ծառայել այդ աղավաղմանը:

Այժմ, երբ մեր առաջ ծառացած են Հայրենիքի էլ՝ ավելի ծաղկման ու հզորացման և սփյուռքում ցրված հայությունը նրա մեջ համախմբելու կոնգրեսները, ժամանակը և տեղը չէ կրոնական կամ այլ վեճերով զբաղվելու: Հայ ժողովրդից այժմ քան երբեք պահանջվում է միասնական կամք:

Մեզ սխալ չպետք է հասկանալ, մեր բոլոր ասածները ուղղված չէին մեր կաթոլիկ եղբայրների դեմ. Հայ Եկեղեցին թշնամության նշույլ անգամ չի տաժում կաթոլիկ կամ բողոքական իր եղբայրների հանդեպ: Հայ Եկեղեցուն, հակառակ Հոռմի Եկեղեցու, խորթ են եղել կրոնական հալածանքները, անհամբերատարությունը կամ ուրիշներին իր գիրկը ներգրավելու ձգտումները. նա մյուս Եկեղեցիներին համարել ու համարում է բուլքեր, Ինչպես Գևորգ Զ Հայրապետն է ասում, «Հայոց Եկեղեցին ունի վերին աստիճանի ներդրամիտ ոգի. նորա տարեգրությունների մեջ չի կարելի գտնել կրոնական հալածանք, ժողովուրդը ստրկացնելու ձրգտում, աններողամտություն և անհամբերատարություն»:

Մենք համոզված ենք, որ կաթոլիկ հայությունը չի բաժանում կարդինալ Աղաճանյանի տեսակետները ազգի, հայրենիքի և հատկապես Սովետական Հայրենիքի նկատմամբ. այդ են վկայում Հայրենիք ներգաղթող կաթոլիկ հայերի խմբերը և կաթոլիկ հայերի փուլիկները: Մենք չենք կարծում, որ կաթոլիկ հայերի մեջ մեռած լինի հայրենասիրական ոգին նույնչափ, որչափ կարդինալ Աղաճանյանի մոտ. հայրենասիրական զգացմունքները համամարդկային են, ապա և նրանք խորթ չեն նաև մեր կաթոլիկ եղբայրներին համար: Բիշ քան շնն պրել նաև մեր կաթոլիկ երբայրները հայ կուլտուրայի պարզացման համար. մենք մեծ գոհունակությամբ ու անհուն երախտագիտությամբ կարող ենք նշել այնպիսի կաթոլիկ հայերի անուններ, ինչպիսիք են Մխիթարյան միաբանության անդամները,

որոնք խոշոր ներդրումներ ան արել հայ կուլտուրայի, հայ մշակույթի զարգացման գործում, ու բորբոքել հայի սրտում հայրենասիրական սրբազան զգացմունքները:

Կաթոլիկ, բողոքական և լուսավորական հայերը ամենից առաջ եղբայրներ են և կապված են միմյանց հետ բազմաթիվ անքակտելի կապերով: Նրանք կազմում են մի միասնական ընտանիք և ինչպես ընտանիքի անդամները տարբեր համոզումներ ունենալով չեն դադարում մի համերաշխ ընտանիք կազմելուց, այդպես էլ պատմական դեպքերի թերումով հայ ժողովրդի տարբեր հատվածների տարբեր կրոնական համոզումներ ունենալը չի խանգարում նրանց մի ընդհանուր համահայկական ընտանիքի մեջ համախմբվելուն, հայրենի օջախի շուրջը թողրվելուն: Ինչպես հայ ժողովրդի մյուս հատվածները, այդպես էլ հայ կաթոլիկները հեռու լինելով հայրենի օջախից, ստար հորիզոնների տակ չեն քաղարել իրենց սիրաբոլոր հայտքը դեպի նվերական Արարատն ուղղել: Հայ ժողովուրդը, ներառյալ նաև հայ կաթոլիկները, դարեր շարունակ տենչացել է հայ պետականութունը վերականգնված տեսնել և

այսօր, երբ իրականացել են նրա դարավոր իղձերը, չի կարող նա սփյուռքում մնալ ու իր Հայրենիքը չդառնալ:

Բովանդակ հայ ժողովուրդը փրկվելու մի հանգրվան միայն ունի և դա Սովետական Հայրենիքն է, դեպի ուր ձգվում են բոլոր գաղութահայերի ուղիները: Հայ ժողովուրդը Միության ժողովուրդների եղբայրական ընտանիքում միայն կարող է ապրել հաճախ ու զարգացնել իր ազգային մշակույթը:

Իզուր են կարդինալ Աղաճանյանի փորձերը՝ հա պահելու հայրենադարձներին և նրանց փրկության նավը դեպի վատիկանի խութերով ու ծանծաղուտներով հարուստ, մոսյլ անակնկալներով հղի ու պղտոր նավահանգիստն ուղղելու ջանքերը:

Հայրենադարձ հայությունը, հայացքը հառած Արարատի ստորոտում փառ փայլող, ժպտուն ու գերող և գաղութահայության ուղին լուսավորող աստղին, իր փրկության նավի առագաստները լայն բացած, կյանքի ալիծուփ ծովի ալիքները ճնդքելով ու Ղովտի նման առանց հոտ նայելու, դեպի Հայրենիք, դեպի Սովետական Հայաստան է շարժվում:

Վ.

Ի ՍՊԱՍ ԳՆՏՐԵՆՅԱՆ*)

«ՈՐՊԵՍ ՄԱՅՐ ՈՐԴՎՈՎՔ ԲԵՐԿՐՅԱԼ», ա-
հա բացատրություն մը, որ Աստվածաշունչը
կարծածն արտահայտելու համար փորագույն
զգացումը այս խանդակաթ ուրախության, որ
մայրերը կունենան երբ իրենց շուրջ համաք-
ված կտեսնեն իրենց զավակները: Միթե
մայր Հայաստանին չէ՞ որ ամենն ավելի
կհարմարի այդ ասածվածքը, երբ սուգի քո-
ղերը վերցուցած թևերը կրանա ընդունելու
ու իր ծոցին մէջ գողտրորեն զրկելու համար
զարեբն ի վեր սփյուռա աշխարհի ցրված իր
զավակները:

—Այո՛, Մայր, պիտի դանք ամենքս ալ,
որքան որուն մեծ, նույնքան ալ մենք քո կա-
րոտդ ունինք: Դո՛ւն, փլունիկի մը պէս, քո
աճյուններդ հարություն առիր, ավելի ա-
ռույշ ու ավելի գեղեցիկ քան երիտասար-
դությանդ օրերուն, Կակ մենք, Սփյուռքի զա-
վակներդ, շանացիներ, յուրաքանչյուրը իր
կարողության չափով, վառ պահել քո սերդ
ու հիշատակդ մեր սրտին մեջ ու մեր երի-
տասարդ կուրծքերու տակ:

Ներգաղթի շեփորը կհնչի ու վերջապէս կի-
րագործվի դարերու երազը հայրենիքի միտ-
ւած ու մեծութեամբ՝ որուն համար մեր հայ-
րենքը ամեն տառապանք հանձն առին, արտ-
րի, բանտի ու անապատներու մէջ ամենն
անարդ մահով մեռան: Այսպիսի նվիրական
մեկ պահուն, սրբապղծություն ու քրեական
հանցանք պիտի ըլլար ամենադուշմն կեր-
պով իսկ արգելք հանդիսանալ անոր իրա-
կանացման:

Ընդ առաջ երթալով Հայ Կաթողիկէ Նքի-
տասարդաց Միութեան անդամներուն հայտ-
նած բաղձանքին, կուզենք այս սողներով լու-
սաբանել մտքերը Հայ Կաթողիկէներու ջուրջ
հարուցված տարակարծութեանց մասին, որ
սկսած շրջիլ այն օրեն ի վեր, յո՛ւ Անգարային

եկած հեռագիր մը կըսեր թէ Պոլսո Հայ Կա-
թողիկէները կմերժեն եղեր Հայաստան վե-
րադառնալ:

Կհասկնանք ժողովրդական բնական հու-
զումը այդպիսի արտահայտութեան մը առ-
ջև, երբ այդ լուրը զարմանք ու զայրույթ
պատճառեց նախ նույն ինքն կաթողիկէ
հայերուն:

Բայց հեռագրին վերաբերումը բանականու-
թեան լույսին տակ, ցույց կուտա, որ կամ
թուրքիո քաղաքական պայմանները չեն նե-
րեք Հայոց ազատորեն շարժելու և կամ թե
այդ հեռագիրը անհիմն է, ինչ որ ավելի
ճիշտ կթվի, եթե նկատի առնենք այդ առթիւ
թրքական մամուլին ըրած կարգ մը բողոքնե-
րը, առանց հաշվելու ուրիշ ստույգ աղբյուր-
ներն առած մեր տեղեկութիւնները՝ արձա-
նագրովդներու բազմութեան շուրջ: Ապա
Պոլսո հայ կաթողիկէներու միտքը հասկնա-
լու համար պետք չէ դիմել օտար աղբյուրի
բխած հեռագրի մը, այլ անոնց հա-
մախքին պետելուն, կամ քնն հայ աղբյուր-
ներու:

Բայց ահա ուրիշ հարցում մը: Ի՞նչ է հայ
կաթողիկէներու դիրքը ներգաղթի նկատ-
մամբ Լիբանանու ու Սուրիո մեջ: Կպատաս-
խանենք. անվերապահ գործակցություն աղ-
գաչին բոլոր մարմիններու հետ, որ այդ
ուղղութեամբ կաշխատին: Եվ այս՝ Սասուն-
ցի Դավիթ Գոթաստունն սկսյալ մինչև երեկ-
վա Անթիշիասի ժողովը:

Որով և իրենց բաղձանքն է՝ ամբողջ հայու-
թեանը ամփոփված տեսնել ընդարձակված
Հայաստանի մը սահմաններն ներս, ուրկե
դուրս ազգային փրկություն չկա: Ապա՝ ար-
ծարձել իսկ ամենուն սրտին մեջ ներգաղթի
բուն փափաք մը: Ուստի և խրատել, ինչ-
պէս տը ըրա՞վ պրոֆ. Աշոտ Արաճապատն,
բացարձակ ու անկեղծ հավատարմություն
մեր քաղաքացիական պարտականություն-
ներուն հուրընկալ երկրներու մեջ մինչև
ներգաղթի ժամը:

—Որքան եռանդով, նույնքան ալ հանգար-
տութեամբ փառնանք սպասել մեկնումի մեր
կարգին:

*) Մեր տրամադրության տակ եղած բազ-
մաթիվ նյութերից գետնդում ենք միայն մե-
կը, որպէս ապացույց, որ կաթողիկէ հա-
յությունը չի բաժանում կարգինալ Աղա-
ճանյանի հայրենատուաց տեսակետներու:

Հայաստանի ներկա սահմանները անբավարար ըլլալով արտասահմանի մեկ ու կես միլիոն հայութունը ընդունելու, տարակույս չկա թե, մինչև այդ սահմաններուն ընդարձակումը (և մաղթենք որ շաքաթներու խնդիր ըլլա ան) Հայաստանի փմաստուն և իրազեկ կառավարությունը ծեռք պիտի երկարե նախ ամենեն ավելի զրկյալ իր զավակներուն: Մեր պարտականությունը պիտի ըլլա ամեն գնով օժանդակել Հայաստանի կառավարության ծրագիրներուն քործադրության և կարգապահությանը սպասել մեզի տրվելիք հրամանին:

Հայ կաթողիկոսները ոչ մեկ տարակույս ունին թե Հայաստանի մեջ պիտի վայելեն մյուս կրոնքերու հափստար իրավունքներ,

որովհետև հոն հայը հայ է միայն: Կրոնքը խղճի ազատության ձգված խնդիր մըն է: Եվ անոնք պիտի մեկնին Հայաստան վայելելու իրենց հայրենիքին բարիքները և ի սպաս անոր ղեկելու իրենց բազուկը, տաղանդն ու կարողությունները:

Ահա մեր գաղափարը: Երկրի մը մեջ ուր լեզու սանձ չունի, եթե ասկե տարբեր մտածումներ արտաբերվին, հայրենասիրությունը կպահանջե քաղցրությամբ լուսարանել մոլորոտը, փոխանակ մատի փաթթոց ընելու անոր լսածները և փոխադարձ սիրով պատրաստվիլ եղբայրաբար ապրելու մեր փղձերուն առարկա Մայր Հայրենիքին մեջ:

Հ. ՎՐԴ. ԹԵՔԵՅԱՆ

(«ԱՌԱՒՈՏ» հունվ. 4 1946 թ.)

ՀԱՅՈՑ ԵՎԵԼԵՑԻ

Մ Ա Յ Ր Ա Յ Ո Ռ

— Սեպտեմբերի 28-ին, Վեհափառ Հայրապետի անվանակոչության օրը, տեղի ունեցավ հանդիսավոր պատարագ և Հայրապետական մաղթանք Մայր Աթոռի ողջ միաբանության մատակցության մեջ հավատացյալների խումբ բազմության ներկայությամբ:

Վեհափառ Հայրապետի անունով շնորհավորական հեռագրեր ան ստացվել Տանն Ելիկիո Շնորհազարդ Կաթողիկոսից, Երուսաղեմի Պատրիարքից, Միութենական և արտասահմանյան թեմերի Առաջնորդներից, ՀՍՍՌ-ի Մինիստրների Սովետին կից Հայ Եկեղեցու Գործերի կործրդից և բազմաթիվ հավատացյալներից:

— Օգոստոսի 5-ին Աթենքից ստացվեց առաջիկա մեռնությունից համար Տ. Կալփակյանի նվիրաբերած ձիթապտղի յուղ: Վեհափառ Հայրապետը գոհունակության և օրհնության հեռագիր և կոնդակ է ուղարկել նվիրատուին:

— Վեհափառ Հայրապետի կոնդակով պարգևատրվեցին Տ. Կարապետ քահ. Գալփայանը (Եղեմ, Կալիֆորնիա) ավագության պատվով, Տ. Պսակ քահանա Սարգսյանը (Սան-Ֆրանցիսկո) լանչախաշով և Տ. Պետրոս քահանա Հակոբյանը (Սան-Ֆրանցիսկո) լանչախաշով:

— Աստրախանի հայ հավատացյալների համախոսական դիմումի համաձայն, սեպտեմբերի 24-ին Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում Գեր. Տ. Ներսես Կաթողիկոս Արքահայրապետ քահանա ձեռնադրեց ընծայացու Գրիգոր Անանյանին՝ նույն քաղաքի հայոց եկեղեցու համար:

— Գերագույն Հոգևոր կործրդի որոշմամբ 1946—47 ուսումնական տարում Ս. Էջմիածնի Հոգևոր ճեմարանի Ա. Կուրան են ընդունվել 35 ուսանող: Ճեմարանի սաների ընդհանուր թիվը, սնցյալ տարվա սաների հետ միասին, ներկայումս կազմում է 60 հոգի:

Թեհրանի թեմի Առաջնորդ՝ Գեր. Տ. Ռուբեն Կաթողիկոս Դրամբյանը հայտնել է թեմական պատգամավորական ժողով գումարեղու համար 110 պատգամավոր հավաքելու դժվարությունը և խնդրել է թույլատրել հիշյալ թիվն իջեցնել 55-ի: Վեհափառ Հայրապետը հեռագրով քաղաքում է ազ խնդրել:

— Սեպտեմբերի 16-ին Մայր Աթոռ այցելեց ՍՍՌՄ-ի հետ կուլտուրական կապի անդրիական ընկերության նախագահ, անգլիական պարլամենտի անդամ պ. Դ. Ն. Պրիտոր՝ նույն ընկերության քարտուղար տիկին Զուդիտ Տողդի ընկերակցությամբ: Հյուրերը ընդունելություն գտան Վեհափառ Հայրապետի կողմից:

Մայր Աթոռ այցելեցին Սովետական Հայաստանի դրողների համագումարի մի խումբ մասնակիցներ, որոնք Մայր Տաճարը դիտելուց հետո ընդունելություն գտան Վեհափառ Հայրապետի կողմից և զրույց ունեցան նորին Սրբության հետ:

Սեպտեմբերի 22-ին Հյուսիսային Կորեայի կուլտուրական-հասարակական կազմակերպությունների գործիչների պատվիրակության ղեկավարները այցելեցին Ս. Էջմիածին:

Մայր Տաճարը դիտելուց հետո նրանք արժանացան Վեհափառ Հայրապետի ընդունելությանը:

— Իրանա-Հնդկաստանի թեմի Առաջնորդ Գեր. Տ. Վահան եպիսկոպոս Կոստանյանը խնդրել է թուլյատրել ներգաղթի հետևանքով թափուր մնացած եկեղեցական ու դպրոցական շենքերի և եկեղեցական հողամասերի վաճառումը: Գերաբույն հոգևոր նորհուրդը որոշեց խնդիրը հարգել և առաջարկել վաճառումը փութացնելու:

Նույն թեմի Արքազան Առաջնորդը հայտնում է, որ ձեռնարկել է փր թեմի եկեղեցիներում գտնվող ձեռագրերը, ինչպես նաև ներգաղթի հետևանքով մնացած եկեղեցական գույքը: Առաջնորդարանում հավաքելու գործին՝ հետագայում Մայր Աթոռ փոխարքեպիսկոպոսականությունը:

— Հարավային Ամերիկայից Գիարքեքիրյան եղբայրները հայտնել են իրենց մտա-

դրությունը՝ Հայաստանում մի ընդարձակ մանարան կառուցելու իր սարքավորումներով և այն Հայաստանի կառավարությանը նվիրաբերելու մասին, խնդրելով Վեհափառ Հայրապետին կառավարության հաճությամբ ստանալու: Հարավային Ամերիկայի Հայրապետական պատվիրակ՝ Գեր. Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոսի միջոցով Վեհափառ Հայրապետը հայտնել է Գիարքեքիրյան եղբայրներին ՀՍՍՌ-ի կառավարության համաձայնությունը իրենց արած առաջարկության առթիվ:

— Վեհափառ Հայրապետի անունով Ամերիկայի Հայոց Բարեգործական Ընկերության Իշխարկած 47 հակ գործածված հազուստեղենը և կոշիկեղենը, ինչպես նաև Հարավային Ամերիկայից ուղարկված 65 հակ հին ու նոր հազուստեղենն ու կոշիկեղենը ստացվել են և Վեհափառ Հայրապետի հաճությամբ հանձնվել ՀՍՍՌ-ի կառավարությանը՝ կարիքավորներին բաշխելու համար:

Ս. ԳԵՎՈՐԳ ԶՈՐԱՎԱՐԻ ՏՈՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆՈՒՄ

Աշնանային առավոտ է. ամպամած երկրներից մեղմորեն մաղում է անձրևը: Բազմաթիվ տղամարդիկ ու կանայք շտապում են ժամ առաջ հասնել սուրբ Էջմիածնի վանքը, հայ հավատացյալների հինամիտ-ը պատմական սրբավայրը:

Ս. Գևորգ զորավարի տոնակատարության օրն է: Այդ օրը առավոտյան ժամը 9-ից ուխտավորների խումբերով ջարանը դիմում է դեպի Ս. Էջմիածնի տաճարը: Տաճարում արդեն սկսվել է ս. պատարագը: Վանքի բակում տիրում է աննկարագրելի խրախճանք:

Ուխտավորների խումբն քաղմության մեջ առանձնապես աչքի են ընկնում Իրանից Մայր Հայրենիք վերադարձած հայերը իրենց վաղեմի հայկական տարազով: Դրանք այն հայերն են, որոնց պապերը Շահ Աբբասի օրով գերվել են Պարսկաստանի խորքերը:

Օտարության մեջ տառապող այս ժողովուրդը գուրդ էր մարդավայել կյանքի պայմաններից: Այժմ նրանք վախճում են հարազատ պետության հողատար խնամքը: Նրանց մի մասը տեղավորվել ու վերաբնակվել է Էջմիածին քաղաքում ու շրջակայքում:

Վանքի բակում եռուղեք է տիրում: Բազմաթիվ ուխտավորներ զոհ են մատուցում. նրանցից շատերը ուխտ են արել զոհ մատուցել պատերազմից ողջ վերադարձած հարազատների համար, մայրերը՝ զավակների, քույրերը՝ եղբայրների, կանայք՝ ամուսինների ու զավակների՝ հայրերի համար:

Տաճարի ներսում պատարագից հետո հավատացյալ ժողովուրդը, երկյուղածությամբ մոտենում է Ամենայն Հայոց Հայրապետի՝ Տ. Տ. Գևորգ Զ. կաթողիկոսի աջը համբուրելու:

ՏԻԿ. ՄԱՐԻ ՄԵՏԱՏՈՒՐ

ՊՈԴՂՈՍ ԱՌԵՔՅԱԼԻ ԿՈՆՆԻՔԸ ԵՎ ԴՈՐԺՈՒՆԵՌԻԹՅՈՒՆԸ

Իսկ սրովնեւտն հրեայք նշան հայցեն և հեքանոսք իմաստութիւն խնդրեն, մեք լաւ տոգնացուք զխաչիւնալն Քրիստոս, հրէից գայթակղութիւն և հեքանոսաց յիմարուքիւն:

Առ Կոնքրացիս Ա. քաղք 122—23:

արմանալիորեն բեղմնավոր է եղել Պողոս առաքյալի կյանքը: Երեքտասաներորդ առաքյալ, հեթանոսների առաքյալ-

այսպէս են անվանում նրան, որն իր ամբողջ կյանքն անց է կացրել հեթանոսների մէջ՝ նրանց դարձի բերելու համար. մի մըրկածին, ալեծափ կյանք, լի ամեն տեսակի արկածներով. նեղութիւններով, դառնութիւններով, մինչև իսկ բազմիցս մահվան սպառնալիքի ենթակա, բայց առանց ընկճման, լքման ու հոստահատման: Այն նոր. քրիստոնեական ուսմանքի սկզբունքները. որին ամբողջ հոգով ու սրտով նվիրվում է նա իր նշանավոր դարձից հետո, միշտ էլ ոգևորել ու պահպան հրեշտակի դեր են խաղացել նրա համար մինչև իսկ տանջանքների գազաթնակետին հասած ժամանակ: Որքան արվել է շատանում փորձութիւնը. հայածանքը, նա առավել համարձակութեամբ ու համառութեամբ է քարոզել սկսում Քրիստոսի վարդապետութեանը և պերճախոս ճարտարութեամբ ու զորեղ տրամաբանութեամբ իր քարոզած սկզբունքները պաշտպանում: Թե՛ թագավորի, թե՛ ղինված հոռմայիցի հազարապետների ու հարյուրապետների, թե՛ կատաղած, մոլեռանդ հրյա ամբողջի, թե՛ Աթենքի այն ժամանակվա կիրթ հասարակության ու փիլիսոփաների առաջ, և թե՛ ցամաքի վրա կամ նախաբեկութեան պահին մորկալի Միշեքիւրականի կատաղի ալիքների վրա, նա միշտ նույնն էր, երբեք իրեն չղավաճանող, նույն բյուրեղային համոզմունքների տեղ Պողոսը: Իր անձնական գեղեցիկ օրինակով նա բազմապատկում էր իր քարոզած սկզբունքների վեհուկութեանը, նա շերմ հավատացյալ էր, սիրո

շտեմարան, ամեն տեսակի առաքինութեան ու բարեգործության պաշտպան, սրբակենցաղ, աշխատանքի սիրահար, ծուլիքին ու դատարկապոտիներին խարազանող, ընտանեկան մաքուր կյանքը գովեցող, վանանց, ծառաների ու ստրուկների պաշտպան:

Պողոս առաքյալն իր բնական մահով լրմեռավ:

Նրա քարոզներն այնքան վեհ ու նոր էին, որ նրա մահվանից հետո շէին կարող անուշադրութեան, մոռացման ու մահացման ենթարկվել: Պարարտ հողի մէջ նետած առողջ սերմերի նման այս նոր ուսմունքը արժատավորից և բոլոր խոշնդոտները հաղթահարելով շորորդդ դարու սկզբին դարձավ այն ժամանակվա առաջավոր մարդկության պետական պաշտոնական կրօնը: Այսպիսով թեպետ Պողոս առաքյալն իր քարոզած ըսկզբունքների համար նահատակվեց, բայց թողեց մի անմոռաց անուշ, որ ահա 19 դար շարունակ փայլում է մարդկության լավագույն անունների կողքին: Այդ իսկ պատճառով արժե ծանոթանալ քրիստոնեության այս ժրջան մշակի կյանքի ու փորձունեութեան հետ, որի համար աղքատը վարող են ծառայել Գործք Առաքելոցն ու հենց իր Պողոս առաքյալի թղթերը:

Պողոս առաքյալի սկզբնական անունը Սաւուղ էր: Առաքին անգամ նրա մասին Գործք Առաքելոցում հիշվում է, երբ պատմվում է Ստեփանոս նախավկայի քարկոծումը: Քարկոծողներն իրենց շորքին ի պահ են թողնում մի երիտասարդի մոտ, որի անունն էր Նավոդ. սա եվս կողմնակից էր նրա սպանմանը: Երբ Երուսաղեմի նոր կազմված քրիստոնյա համայնքի ղեմ մեծ հալածանք է սկսվում, այս Սաւուղն էր հենց, որ տնե-տուն մտնում, նորահավատ

տղամարդկանց ու կանանց դուրս քաշում, տանում ու բանտն էր նետում: Դրանով լրբավականանալով Սափուղը հրեից քահանայապետից մի գլուխընկն է վերցնում Դամասկոսի հրեաներին ուղղված և ուղևորվում Դամասկոս, որպեսզի թե՛ այնտեղ և թե՛ ճանապարհին հանդիպած հավատացյալներին ձերբակալի ու Երուսաղեմ բերի: Դամասկոսի մոտ, երբ դեռ նա քաղաք չէր մտնել, հանկարծ նրա շուրջը երկեցից լույս է փայլատակում: Գետնին փռվելով Սափուղը լուսում է մի ձայն, որ նրան ասում էր.

— Սափու՛ղ, Սափու՛ղ, ինչու ես հալածում ինձ:

Սափուղը երկյուղած հարցնում է.

— Ո՞վ ես, Տե՛ր:

Ձայնը պատասխանում է.

— Ես այն Հիսուսն եմ, որին դու հալածում ես, ե՛լ, փանգնի՛ր և մոխր այս քաղաքը ու քեզ կապի, թե ինչ պետք է անես:

Ողևերիցները անշշանջ նույնպես լսում էին այդ ձայնը: Երբ Սափուղը գետնից բարձրանալով շուրջն է նայում, զգում է, որ կուրացել է: Ողևերիցները նրա թևերից բռնած Դամասկոս են մտնում: Երեք օր այստեղ մնալով նա ոչ՝ տեսնում էր, ո՛չ ուտում և ո՛չ էլ խմում: Դամասկոսում ապրող Անանիա անունով մի հավատացյալ աշակերտի Տիրոջ փրկման տեսլան մեջ ցուցում է տրվում, որ զենա Ուղիղ փողոցի Հուսիսի տալարանքում իջևանած տարտնացի Սափուղի մոտ: Անանիան առ այս ասում է.

— Շատերից եմ լսել, այդ մարդու մասին, թե որքան շարիք է հասցրել քո հավատացյալներին Երուսաղեմում. այստեղ էլ եկել, է քահանայապետի հրամանով, որպեսզի ձերբակալի քոլոր նրանց, որոնք հավատում են քեզ:

Տեղը նրան ասում է.

— Գնա՛ դու, ինձ համար նա ընտրության անոթ է, թող կրի իմ անունը հեթանոսների, թագավորների և Իսրայելի որդիների առաջ, իսկ ես ցույց կտամ նրան, թե որչափ պիտի շարշարվի իմ անվան համար:

Անանիան գնում, գտնում է Սափուղին և ձեռքը նրա վրա դնելով ասում է.

— Սափուղ եղբա՛ւր, վեր նայի՛ր, ինձ ուղարկեց Տե՛րը, այն Հիսուսը, որ ճանապարհին երևաց քեզ, դու կտեսնես և կլցվես Սուրբ Հոգով:

Սափուղի աչքերն անմիջապես բացվում են, նա ոտքի է վանգնում և մկրտվում: Մի քանի օր Դամասկոսում հավանաբար ինքի մոտ մնալուց հետո, նա շուտով քա-

կսում է ժողովրդի մեջ քարոզել, որ Քրիստոս Աստուծո Որդին է: Նրան լսողները ապշած հարցնում էին միմյանց, թե մի՞թե սա չէր, որ Երուսաղեմում բռնանում էր նրանց նկատմամբ. ովքեր Հիսուսի անունն էին տալիս և այստեղ էլ նույն նպատակով էր եկել, որպեսզի հավատացյալներին ձերբակալի, Երուսաղեմ տանի ու քահանայապետի ձեռքը մատնի: Իսկ Սափուղը (դարձից հետո միանձամանակ Սափուղը Սափուս էր կոչվում) շարունակում էր Դամասկոսում ապրող հրեաներին քարոզել Քրիստոսի ուսմունքը:

Բավական ժամանակ անց հրեաները մրտադրվում են նրան սպանել: Սափուսի նորագարծ աշակերտները նրա կյանքը փրկելու համար դիշերով քաղաքի պարիսպներից վանդակով ցած են իջեցնում նրան ու փախցնում: Սափուղը գալիս է Երուսաղեմ. նա աշխատում էր միշտ հավատացյալների շրջանում լինել, բայց ամենքն էլ վախենում էին նրանից, չէին հավատում, թե Քրիստոսի աշակերտ է դարձել: Բայց Բառնաբասը, որ Հիսուսի աշակերտներին ամենատառաջին հարողներից մեկն էր, Սափուղի ձեռքից բռնելով բերում է առաքյալների մոտ ու պատմում նրանց Դամասկոսի ճանապարհին պատահած դեպքը և այն մասին, թե ինչպես հենց Դամասկոսում Սափուղը համարձակություն է առնում և ակտում քարոզել Հիսուսի մասին: Այնուհետև Սափուղը միշտ առաքյալների հետ էր և շարունակ Տիրոջ մասին էր խոսում ու հույների հետ վիճում: Վերջիններս էլ են խորհում սպանել նրան, բայց հավատացյալ եղբայրները խմանալով այս բանը, նրան տանում են Պաղեստինի կեսաղիան, իսկ այնտեղից էլ Տարսոս՝ իր ծննդավայրը:

Մինչ այդ, Ստեփանոսի նահատակությունից հետո, շրջակա երկրներում ցրված հավատացյալները շարունակում են քարոզել ժողովրդին և ավետարանել Տե՛ր Հիսուսի մասին. նրանց գործն այնքան հաջող է ընթանում, որ առաքյալներն անհրաժեշտ են համարում հատուկ մի մազդ ուղարկել Անտիոք վերահասու լինելու դրան: Այդ մարդը Բառնաբասն էր. սա Անտիոք հասնելով ու տեսնելով, որ Տիրոջ հավատացյալների թիվն անշարի շատացել է, ստատիկ ուղախանում է: Արազ գալով Սափուսի բացակայությունը, ուղևորվում է Տարսոս, գրտնում նրան այնտեղ ու նրա հետ միասին վերադառնում Անտիոք: Մյուսը երկրորդով մի ամբողջ տարի մնում են Անտիոքում և անդադար ուսուցանում ժողովրդին ու առաջին

մեծ հաջողութեամբ կատարում են, ամենուրեք շնչունելով, թե հեթանոսների առաջ ևս բացվել են հավատի դռները: Միառժամանակ

նաև նրանք մնում են Անտիքում ու քարոզչական նպատակով շրջում իրենց աշակերտների հետ:

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄՈՒՄ

Այդ օրերին Հրեաստանից մի քանի հոգի Անտիք գալով ասում են, թե հեթանոսները քրիստոնյա դառնալիս պետք է անպայման թլպատվեն Մովսեսի դրած օրենքի համաձայն: Ըսվում որովհետև այս խնդրի ջուրջը վեճ ծագեց մի կողմից Պողոսի ու Բառնաբասի, իսկ մյուս կողմից Հրեաստանից եկած անձանց միջև, դրա համար էլ որոշվեց, որ Պողոսն ու Բառնաբասը և մի քանի այլ մարդիկ պիտի մոտադնեն, առաքյալների ու տեղի երեցների հետ միասին այդ խնդիրը վերջնականապես լուծելու: Անցնելով Փյունիկիայով և Մամարիայով նրանք հասնում են Ուրուսադեմ, ուր փառավոր կերպով բնդունվում են ամբողջ քրիստոնյա համայնքի կողմից՝ Քրիստոսի առաքյալների ու երեցների գլխավորությամբ: Պողոսն ու Բառնաբասը մանրամասն պատմում են հեթանոսների շրջանում կատարած իրենց գործունեության մասին, բայց փարիսեցիների հերձվածից նորադարձ հավատաքյալները պահանջում էին, որպեսզի հեթանոսները քրիստոնյա դառնալիս անպայման թլպատվեն ու Մովսեսի դրած բոլոր օրենքները կատարեն:

Այս առթիվ Քրիստոսի առաքյալներն անհրաժեշտ են համարում մի ժողով գումարել:

ՊՈՂՈՍԻ ԵՐԿՐՈՐԴ՝ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՔԱՐՈՉՉԱԿԱՆ ԺԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պողոս առաքյալը որոշում է մի շրջագլուխություն կառարել իր հաստատարած համայնքների շրջանում: Այս նպատակով իր հետ վերցնում է Շիղային ու Անտիքից ճանապարհ ընկնում Ասորիքի ու Կիլիկիայի կողմերը, ուր ընդարձակում է առաջուց հիմնած համայնքները: Ասրա գնում են Դերբե և Լյուստրա, որտեղից իրենց հետ վերցնելով Պողոսի նախկին աշակերտ Տիմոթեոսին, որոշում են առանց որևէ տեղ կանգ առնելու Փոյուզիայի և Գաղատիայի վրայով անցնել Տրովադա և ալեսեդից էլ Մակեդոնիա: Կողմնիկ քաղաքում մի քանի օր դադար են առնում: Այստեղ Լիդիա անունով մի ծիրանավաճառ կին առաջինն ընդունում է Պողոսի քարոզությունները, հավատում ու մկրտվում: Բայց այստեղ էլ հակառակորդներ են հայտնվում, որոնց նյութական շահերին սպառնում էր նոր կրոնը: Սրանք բռնելով Պողոսին ու Շիղային, քաշ են տալիս հրապարակը, քաղաքի մեծամեծների ու զորապետների մոտ և մեղադրում, թե սը-

նրուսադեմում՝ հարուցված վեճը վերջնականապես լուծելու համար: Այս առաքելական ժողովը գումարվում է 52 թվին: Ժողովում Պետրոս ու Հակոբոս առաքյալները հանդես գալով պաշտպանում են այն միտքը, թե հեթանոսությունից դարձածները չպետք է թլպատվեն ու Մովսեսի դրած օրենքները կատարեն, որովհետև Հիսուսին հավատալով ու մկրտվելով, նրանք բոլորովին արդարանում են, հետևապես և նոր պարտավորություններ չպետք է դրվեն նրանց վրա, այլ պետք է միայն պատվիրել, որ հրաժարվեն մի քանի հեթանոսական սովորություններից, կուրբերի անուսով զոհված մսից, արյունից չճաշակեն և պոռնկությունից հեռու մնան: Այս իմաստով ժողովի կողմից մի թուղթ է հղվում Անտիքի, Միդիայի և Կիլիկիայի հեթանոսությունից քրիստոնյա դարձածներին ուղղված, այս թուղթը ժողովի կողմից հղվում է երկու հոգու — Հուդայի և Շիղայի միջոցով: Սրանք միանալով Պողոսին ու Բառնաբասին, մեկնում են Անտիք և այստեղ նորադարձ համայնքին իրազեկ դարձնելով թղթի բովանդակությունը՝ մեծապես մխիթարում նրանց:

Րանք խոռվություն են բարձրացնում քաղաքում ու իրենք հրեա լինելով, մեզ մի նոր կրոն են քարոզում, որը մեզ համար անընդունելի է, քանի որ մենք հոռոմայեցի ենք: Ժողովուրդը խռնվում է նրանց դիմին, իսկ զորագլուխները հրամայում են ծեծել ու բանտ նետել և աշալըջությամբ հսկել: Պողոսը և Շիղան գիշերն աղոթքով են անցկացնում, որին ունկնդրում են նաև բանտում եղած կալանավորները: Հանկարծակի երկրաշարժից բանտը հիմքից շարժվում է և նրա դռները բացվում են, բայց Պողոսն ու Շիղան չեն փախչում: Այս դեպքից զարմացած, բանտապետը նրանց սրբի տեղ ընդունելով հավատում է նրանց քարոզած Հիսուս Քրիստոսին և մկրտվում իր առան բոլոր անդամների հետ միասին ու նրանց էլ փոխադրում իր տունը և պատվում: Առավոտյան զորագլուխները մարդ են ուղարկում բանտապետի մոտ, որ Պողոսին ու Շիղային ազատ արձակեն, բայց Պողոսն իր արժանապատվությունը պահելով ասում է.

— Մեզ, անմեղ հոռմայեցիներին հրապարակով ծեծեցին, բանտ նետեցին և ալժամ էլ սուս ու փուս ուզում են քանտից հանել։ Ո՛չ այդպես ընձ ուզում, թող զան և իրենք հանեն մեզ քանտից։

Երբ զորագլուխները լսում են, որ նրանք հոռմայեցի են, այսինքն հոռմեական կայսրության քաղաքացի, որոնց հոռմեական օրենքով իրավունք չունեին ծեծելու, սաստիկ վախենում են և գալով, խորապես ներողություն են խնդրում ու աղաչում, որ հեռանան իրենց քաղաքից։

Հեռանալով Կողովնիայից նրանք հասնում են Թեսաղոնիկե։ Այստեղ ըստ սովորության Պողոս առաքյալը մտնում է հերեանների մոտ և ս. Գրքի վրա հենվելով ապացուցում, որ խոստացված Մեհիան՝ Հիսուս Քրիստոսը եկել է և մարդկանց փրկելու համար յարշարվել, թաղվել ու ապա հարություն առել։ Հրեաներից ոմանք, իսկ հեթանոսներից շատերը հավատում են նրան։ Ազդեցիկ հրեաները նախանձից դժգոհված խռովում են ամբողջ քաղաքը և մտնելով այն տունը, ուր իշկանել էին նրանք, տակն ու վրա են անում, Պողոսին ու Շիղային գտնելու համար։ Բայց չգտնելով, տանտիրոջն ու հավատացյալներից ոմանց քաշ են տալիս քաղաքացիների մոտ և ամբատանում նրանց՝ թե կարգի հրամաններին հակառակ են գործում, ասելով որ Հիսուս թագավոր է։ Վտանգը կանխահաս համարելով, քաղաքի հավատացյալները գիշերով Պողոսին ու Շիղային փախցնում են։

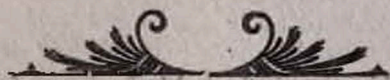
Այնուհետև Պողոսին հանդիպում ենք Աթենքում, ուր նա շարունակ հանդիպումներ էր ունենում հրեաների ու հեթանոսների հետ ու նրանց Հիսուսի ամենտարանը քարոզում։ Հեթանոսներից շատերը, մանավանդ եպիկուրյան ու ստոիկյան փիլիսոփաները հաճախ էին Պողոսի հետ նոր կրոնի, նոր դավանանքի շուրջը վեճի բռնվում, այնպես որ վերջիվերջո նրան տանում փն Արեոպագոս և հրավիրում խոսել նոր վարդապետության մասին։ Այստեղ Պողոսը դիմելով ասթենացիներին, պատմում է, որ ինքը ման գալով Աթենքի բոլոր մեհյանները գտել է մի բազին, որտեղ գրված էր՝ «Անծանոթ աստծուն»։ Իրեն հատուկ հմտությամբ այս

երկու բառը բնաբան ընտրելով, նա հայտնում է, որ ինքը եկել է հենց այդ Անծանոթ աստծու մասին խոսելու։ ապա նա բացատրում է միաստուածության գաղափարը՝ նշավակելով ճարտար մարդկանց ձեռքով շինված մեհյանների ու կուռքերի սևտափ պաշտամունքը և հորդորում դառնալ ինչպիսի կենդանի Աստված, զեպի բոլոր արարածների Արարիչը, որն իր որդուն ուղարկեց աշխարհը փրկելու և հավիտենական դատաարարությունից ազատելու։ մարդիկ խաշեցին Փրկչին, բայց Աստուած Հարություն տվեց նրան մեռելներից։ Երբ ունկրեցի զիրենք լսեցին մեռելների հարության մասին, ակսեցին ծաղրել նրան։

Աթենքում հավատացյալների ողոր շրջան ստեղծելուց հետո, Պողոս առաքյալը թողնում ու հեռանում է Կորնթոս։ Այստեղ նա ծանոթանում է մյանաղործ մի ընտանիքի հետ և որովհետև ինքն էլ համարվեստ էր, սկսում է նրանց հետ միասին աշխատել և դրանով իր ապրուստը հոգալ։ իսկ շարաֆ օրերին միշտ քարոզությամբ էր զբաղվում ու հրեաներից և մանավանդ հեթանոսներից շատերին հավատացյալ դարձնում։ Այս օրերին Տիմոթեոսն ու Շիղան Մակեդոնիայից գալիս են Կորնթոս՝ Պողոս առաքյալի մոտ։ Սրանց գալուց հետո նա ամբիշ շատ է դառնում քարոզությամբ, բայց որովհետև հրեաների կողմից ընդիմության է հանդիպում և նույնիսկ հալոյանքի առարկա դառնում, զայրանալով նզովում է նրանց ու երիս դարձնելով՝ ամբողջովին շրջվում հեթանոսների կողմը։ Սրանց մոտ քարոզության գործն այնքան հաջող է ընթում, որ տարի ու կես մնում է այնտեղ և շարունակ ուսուցանում։ Այնուհետև Պողոս առաքյալը նավում է դեպի Եփեսոս՝ այդ շրջանի իր հաստատած նորադարձ համայնքներն այցելելու համար։ Այստեղ տեղավում է տեղի հրեաների հետ, որոնք աղաչում են նրան, որ երկար մնա իրենց մոտ, բայց նա առժամապես հրաժարվում է, խոստանալով հետագայում նորից այցի գնալ։ Եփեսոսից անցնում է Կեսարիա, այնտեղից էլ Անտիոք։

(Շարունակելի)

ՃԵՄԱՐԱՆՑԻ

ՌՈՒԲԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՐԱՄԲԱՆ

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՀՏՈՑԻ ԱՆՄԱՀԱԿԱՆ ԳԵՈՒՏԸ

412 թվականը հայ ժողովրդի պետական-հասարակական կյանքում՝ նոր դարաշրջանի սկիզբ հանդիսացավ: Այդ նոր դարաշրջանն սկսվեց հայոց գրերի անմահական գրուտով:

Քրիստոնեությունը փրկչական թվականի առաջին տարիներից մուտք էր գործել Արեւելք և ազդեցիկ քարոզվում էր նաև Հայաստանում: Մինչև քրիստոնեության պաշտոնական կրոն դառնալը, այն է մինչև 301 թվականը, Հայաստանի հողը ներկվել էր հավատացյալ քարոզիչների արյունով:

Պաշարը քրիստոնեության և հեթանոսության միջև իր մոլեգնությանը հասավ Տրդատ թագավորի օրով, երբ քրիստոնեությունը պաշտոնապես ճանաչվեց և հայտարարվեց պետական կրոն:

Տրդատն իր ընտանիքով ու պալատականներով ընդունելով քրիստոնեությունը՝ հրամայեց անմիջապես քանդել հեթանոսական մեհյանները և նրանց փոխարեն եկեղեցիներ կառուցել: Ս. Գրիգոր Լուսավորիչն ինքն անձամբ ղեկավարում էր այդ գործը:

Հեթանոսական կրոնի ներկայացուցիչները՝ քրմերը, որոնք Հայաստանում ազնվական խողովրդաւ դաս էին կազմում և ունեին իրենց հատուկ զորամասերը, համառ կերպով դիմադրեցին քրիստոնեությանը: Այսպես օրինակ, երբ ս. Գրիգոր Լուսավորիչը փորձեց Տարոնում գտնվող մեհյանները քանդել, քրմերը դիմադրեցին և նա առաջին պահ հարկադրված նեղիկ տեղի տալ և միայն երկրորդ արշավանքի ժամանակ կարողացավ նրանց ցրել և մեհյանները կործանել, սակայն հետագայում, ինչպես հաղորդում է պատմագիրը, նոր իշխանությունը հարկադրվեց քրմերին ու նրանց զավակներին աղարման ոռոգիաց կարգելը և նրանց ընդգրկել նորաբաց քրիստոնեական դպրոցներում: Այս արգեն որոշ դիշում էր ընդդիմադրությունը կանխելու կամ չեղծացմանը: Նկատառումներով:

Լուսավորչի բացած դպրոցները, որոնք

պիտի ուսուցանեին քրիստոնեություն, սպասված արդյունքները չտվին, որովհետև ուսուցումն այնտեղ կատարվում էր հույն և ասորի լեզուներով, իսկ այդ լեզուները անմատչելի էին հայ ժողովրդին:

Հեթանոսական կրոնը երկար դարերի ընթացքում հայ ժողովրդի համար հանդիսացել էր ազգային պետական կրոն, ստեղծելով ավանդություններ, տոներ և նրանց հետ կապված զանազան արարողություններ: Հեթանոսությունը սերտորեն կապված լինելով աշխարհիկ կյանքի հետ, ժողովրդին մղում էր դեպի զգայական հաճույք՝ կեր ու խում, խրախճանքներ, զեղխ կյանք, թատրոն և այլ զվարճություններ: Հեթանոսական այս կենսաբանությունը հակադրվում էր քրիստոնեական աշխարհամեքծ կյանքը՝ իր ժուժկայությամբ, չափավորությամբ, ծոմապահությամբ, անապատների ու վանքերի ճգնավորական տղնությամբ:

Քրիստոնեությունը ուսուցանելու և տարածելու համար պահանջվում էր հայ լեզվով գրականություն, որը չկար: Այդ բացը զգացվում էր ամենուրեք և առավելագույն չափով արգելակում նոր ուսմունքի արմատավորմանը ժողովրդական լայն զանգվածների մեջ:

Քրիստոնեության վերաբերմամբ լուրջ տարածայնություններ կային նաև վեպնախալների՝ երկիրն ու եկեղեցին ղեկավարողների միջև: Այս տարածաբնությունները հաճախ հասցնում էին սպանության: Այսպես, Վրթանեսի որդի Հուսիկը հայոց Տիրանը թագավորին՝ անվաճել վարքի պատճառով թույլ չէր տալիս եկեղեցի մտնել. եկեղեցու դռները փակ էին երկրի թագավորի առաջ: Վրթանեսի այդ վարմունքը այն աստիճան վրդովեցրեց թագավորին, որ Տիրանը Հուսիկին բրածեծ անելով սպանել տվեց:

Անհրաժեշտ միասնությունը կաթողիկոսների, թագավորների ու նախարարությունների միջև բացակայում էր:

Նախարարությունները լինելով ինքնուրույն,

իրենց ներքին կյանքով ներկայացնում էին փոքրիկ թագավորություններ. նրանք շատ հաճախ չէին ենթարկվում կենտրոնական իշխանության: Հայոց պատմության մեջ քիչ չեն դեպքերը, երբ նրանք դավաճանորեն նետվում էին հայ ժողովրդի արտաքին թշնամիների գիրկը, կույր գործիք դառնում նրանց ձեռքին հարազատ ժողովրդի հանգստի, Հայաստանի արտաքին թշնամիները նախարարների այս թույլ կողմը օգտագործելու նպատակով հովանավորում էին նրանց և խրախուսում նրանց կենտրոնախույս ձեռք տալները. դրանով խախտվում էր ղեկավարման միասնությունը, որ աղետաբեր հետևանքներ էր ունենում Հայաստանի համար:

Միաժամանակ Հայաստանը դարձել էր կռվախնձոր երկու մրցակից պետությունների՝ Բյուզանդիայի և Պարսկաստանի միջև:

Արդեն գրեթե գյուտի նախօրեին մրցակիցները փոխադարձ լեզու էին գտել, և Հայաստանը բաժանվել էր հուլների ու պարսիկների միջև:

Այսպես էին Հայաստանի ներքին ու արտաքին պայմանները, երբ հանդես եկավ Մեսրոպ Մաշտոցը:

Հայաստանի քաղաքական ու կուլտուրական կյանքի ղեկավարությունը այդ օրերին դրվում էր իր ժամանակի 3 խոշոր հայ գործիչների՝ Վառժապուհի, ս. Սահակ կաթողիկոսի և Մեսրոպ Մաշտոցի ձեռքում:

Մեսրոպը ժամանակի գիտնական ու ամենահեղինակավոր անձնավորությունն էր. նա սովորական մարդ չէր և ոչ իսկ հասարակ մտածող: Նա ջերմ հայրենասեր էր և ամբողջովին նվիրված իր ժողովրդին: Լինելով Վառժապուհ թագավորի քարտուղարը և դիվանատան պետը, նա ծանոթ էր ինչպես ներքին կյանքը կազմալուծող պատճառներին, նույնպես և արտաքին թշնամիների դավերին:

Նա քաջ գիտակցում էր, որ հայ ժողովրդի փրկության նախապայմանը նրա ազգային միասնությունն է, իսկ այդ միասնությունը կարող էր ստեղծվել միայն հայ գրի ու գրականության միջոցով:

Նա գիտեր, որ անհրաժեշտ էր վերակառուցել հայ դպրոցը, այն դարձնել հայրենասիրության օջախ և հայրենասիրության ամրանում մերտել նոր սերունդը:

Նա պիտեի նաև, որ գրեթե գյուտով միայն հնարավոր էր արմատավորել քրիստոնեական կրոնը ժողովրդի մեջ և այս եղանակով իսպառ վերացնել հեթանոսությունը Հայաստանում: Ու իր այս միտքը նա հայտնեց

ս. Սահակին: Ս. Սահակը խորհրդակցություն հրավիրեց:

Գրեթե գյուտին նվիրված առաջին Կորհրդակցության նիստը տեղի ունեցավ արքունիքում:

Ս. Մեսրոպը հավատով ու ջերմեղանդությամբ պատմում է իր միտքը, մեկնաբանում իր ծրագիրը, կանխադաշակում գալիքները և փրկության միջոց համարում միայն հայկական գրերը:

Ս. Սահակ կաթողիկոսը և Վառժապուհը հափշտակված լսում են նրան, հավանություն տալիս նրա ծրագրին և դիմում գործի:

Սակայն, ինչպես հայտնի է, նախնական փորձերը արդյունք չտվին:

Եվ ահա Մեսրոպը վերցնում է պանդխտության ցուպը և մեկնում Արևելք, գիտական կաճառների դռները բախելու:

Թե ի՞նչպիսի նշանակություն էր տալիս Մեսրոպ Մաշտոցը գրերի գյուտին, երևում է նրա՝ Վառժապուհին ուղղած հետևյալ նախադասությունից. «Շատ ատելի առյապա՛յն բերէ քեզ շահ, յիշատակ անմոռաց և օգուտ երկնաւոր վայելից, քան զիշխանութիւն թագաւորութեանդ քո» (Փարպեցի):

Գրերի գյուտի անհրաժեշտության գիտակցությունն ու անհողորդ լծակնությունն առերևբեր կար նաև համեստ գիտնականին ուղեկցող հայրենասիրությունը. «Տրտմութիւն է ինձ և անպակաս ցաւքն սրտի իմոյ, վասն եղբարց իմոց և ազգականաց» ասում է Մեսրոպ Մաշտոցը:

Ս. Սահակ կաթողիկոսը և Վառժապուհը թագավորը. որոնք, ոչ նվազ չափով քան Մեսրոպը, հետամուտ էին գրերի գյուտի աշխատանքներին, արդեն մի քանի բազմամարդ ժողովներ էին գումարել Վաղարշապատում՝ դժվարին խնդիրը լուծելու նպատակով: Այս ժողովներին մասնակցում էին երկրի անվանի մարդիկ, իշխաններ ու նախարարներ, անվանի քահանաներ ու ժպիսկոպոսներ. «Ժողովեալ էին զամենայն եպիսկոպոսունս» (Մ. Խորենացի):

Այսպիսով գրերի գյուտի համար գործադրվող ջանքերը համադրաբար բնույթ էին կրում:

Մեծ գործի էր լծված նաև հայոց կաթողիկոսը՝ Սահակ Պարթևը: Նա գիշեր ու ցերեկ ուսումնասիրում էր Ս. գիրքը, նախապատրաստում նրա մոտակա հայերեն թարգմանությունը և գործնական ու եղանակով աշակցություն ցույց տալիս Մաշտոցին իր առօրյա աշխատանքներում:

Այս սրբազան գործով էր համակված նաև

Վոսմշապուհ թագավորը: Ինչպես հայտնի է, նա Վահրիճ իշխանին ուղարկեց Միշագեռը՝ Դանիել ասորացու մոտ գտնվող նշանագրերը բերելու համար: Ահա պատմագրի հակիրճ խոսքը այդ մասին. «Վասն որոյ յաշխարհէս մերոյ առաջեաց հրեշտակութեամբ զայր մի պատուական և հաւատարիմ փւր, ետգտնի ազգաւ, Վահրիճ անուն, յոյժ փափագեալ նորին գործոյ» (Մ. Խորենացի):

Այդ փաստերը վկայում են, որ հայոց արքունիքը ևս նախանձախնդիր էր գրերը գրառելու գործին:

Մեսրոպը Արեւելքից ձեռնոցնայն դարձավ: Բայց նա շուտահասովեց:

— Այնուամենայնիվ տառերը պիտի գտնել, — մրմնջում էր Մեսրոպը և ապավինում իր հանձարին ու Աստծուն:

Երկյուղածությամբ ու հավատով նա փարվում է Տիրոջ Խորանին, ու հոգեկան վերապայքման սրբազան ժամին նրա առաջ պատկերվում են գրերը, ինչպես գրում է պատմաբանը՝ «Երևութացեալ հոգւոյն աշաց թաթ ձեռնին աշոյ՝ գրելով ի վերայ Վիմիրն»:

Տառերը գտնված էին: Հայ ժողովրդի վերածնունդի և կուլտուրայի հիմնաքարը գրված էր:

Վաղարշապատը ցնծության մեջ էր: Մայրաքաղաքը զարդարված էր արքայական դրոշակներով. ժողովուրդը ծաղկեփնջելով խմբվել էր ճանապարհներին: Փողերի, թրմբուկների և տավիղների հնչյունները, խմբական երգերը թնդացնում էին հինավուրց մայրաքաղաքը:

Վոսմշապուհ թագավորը իր պալատականներով ու զորքով, ս. Սահակ Կաթողիկոսը եպիսկոպոսներով ու վարդապետներով, խաչով ու խաչվառով դուրս էին եկել Մեսրոպին դիմավորելու, նրա անմահական գոտան ընդունելու:

Նվ ահա երևում է մեծ իմաստասեր, մեծագործ հայրենասերը:

Յնծալից երգերի, աղմկալից կեցցենների տակ անցնում է հայ մտքի վեհափառ արքան, մեր ոսկեդարյան գրականության անկոնջ մշակ ս. Մեսրոպ Մաշտոցը:

Նա, որ ստեղծեց հայ ժողովրդի ազգային միասնությունը, հայրենասիրության գինեց նրա հավաքական կամքը:

Նա, որ փրկեց մեր լեզուն և մեր կուլտուրան կորստից ու մոռացումից և բաց արեց նրանց առջև զարգացման նոր հորիզոններ:

Նա, որ կերտեց հայ Մատենադարանի Ոսկեդարը, ստեղծելով ինքնուրույն թարգմանական գրականության հոյակապ բույր-գեղը:

Նա, որ ամրապնդեց քրիստոնեությունը, ղեկնելով նրան եկեղեցական գրականությանը և ազատեց ժողովրդին հեթանոսական խաշարից:

Նա, որ ազգայնացնելով հայ դպրոցը և ստեղծելով դպրոցական ազգային կադրեր, առաջ մղեց ժողովրդական կրթությունը:

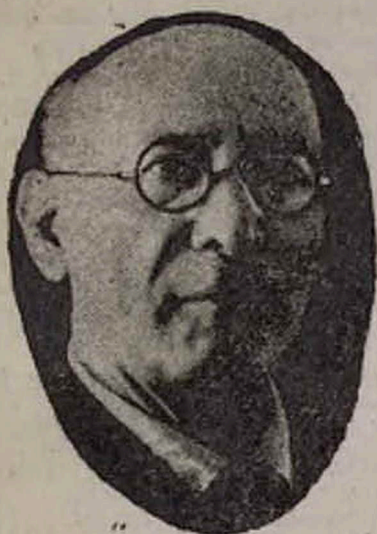
Նա, որ հայ ժողովրդին հաղորդակից դարձրեց ժամանակի քաղաքակրթությանը. ու առաջադեմ գաղափարներին և Հայաստանի հասարակական կյանքի զարգացումը դրեց նոր, չուսավոր ուղու վրա:

Հայ գիրը հնետապ դարերում հանդիսացավ հայ ժողովրդի ինքնապաշտպանության ու ազատամարտի հզորագործն զենքը և հր-նարավորություն ընձեռեց նրան անցնելու իր պատմական ուղին և անաղարտ պահելու իր ազգային կերպարը:

Հայ գիրը օտար հորիզոնների տակ ապաստանած հայ բնկորներին սատարեց կապիքում հայրենի օջախի հետ, պահպանելու իրենց լեզուն, մորենը, հայրենի սովորությունները, ստեղծելու մայրենի լեզվով գրականություն և մամուլ:

Փառք՝ հայ ժողովրդի արժանավոր գավակ՝ Սուրբ Մեսրոպ-Մաշտոցին և նրա անմահ գործին:

Հ. ԱՃԱՌՑԱՆ

ԵՐԵՎ ՀԱՐՑ ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ԱՅԲՈՒԲԵՆԻ ՇՈՒՐՋԸ

Հ. ԱճԱՌՑԱՆ

Բ

Կորուն պատմիչը Հոսփանոս դպրի աշխատանքի մասին խոսելով՝ ասում է. «Եւ անդէն ի նմին քաղաքի գրիչ ոմն հելլենական դպրութեան Հոսփանոս անուն գտեալ, որով զամենայն բնութիւնս նշանագրացն զնշագրոյնն և զլայնագրոյնն, զկարն և զերկայնն, գառանձինն և զկրկնաւորն միանգամայն յօրինեալ և յանկուցեալ» (Կորյուն, հրատ. Երևան, 1941 թ., էջ 48)։

Կորյունի վերջին բառերը, որոնք շեղատառ նշանակեցինք, տեղիք են տվել զանազան սխալ բացատրութիւնների՝ զանազան հեղինակների կողմից։ Օրինակ՝ Ստ. Նաղարյանը («Հիստորիա», 1860, էջ 241) հասկանում է ձայնավորների կարճն ու երկարը և քաղաձայնների պարզն ու կրկնավորը։ Նույնպես Marquardt իր Հայ նշանագրերի ուսումնասիրության մեջ (տպ. Վիեննա,

էջ 31) կարճ և երկայն բառերով հասկանում է ձայնավորների ամանակը (կարճ աւ երկար a, օ են), առանձին և կրկնաւոր բառերով էլ հասկանում է լ, դ — ր, ա — ւ, վ տառերը, որոնցից լ, ր, ւ համարում է «առանձին», իսկ վ, ու, վ «կրկնաւոր» (երկու ձայնից բաղկացած, քորթ թե լլ = Ղ, րր = ր, իի = Վ)։ «Նորագոյն»-ի մասին չի խոսում։

Հ. Բ. Սարգսյանն էլ (Բազմ. 1897, ապրիլ, հավել. էջ 7, սյունակ Բ) հերքելով Տաղավարյանի կարծիքներն այս մասին և զիմելով միջին դարերի քերականագետների բառերին, հասկանում է «նորագոյն» բառով կ, պ, տ, ծ, և տառերը, «կարճ» բառով ա, ի, ո, տառերը, «երկայն» բառով է, ով ձայնավորները և եւ, ըւ, իւ երկբարբառները, «կրկնաւոր» բառով ր, ր, լ, լւ, շ, շ, շ, ու, ց տառերը, իսկ մնացյալն էլ կոչում է «առանձին»։

Այս բոլորը սխալ մեկնություններ են։ Ամենից առաջ պետք է հարց տալ, թե ի՞նչ մարդ էր Հոսփանոսը և փնշու համար Մեսրոպը դիմեց նրան։

Բնութիւնները ցույց են տալիս, որ

*) Սկիզբը տես «ԷՋՄԻԱՇԻՆ», հունվար, 1946 թ.։

Հոտփանոսի գեղադիր էր (պարիշ ոմն» բառ կորյունի) և Մեսրոպը դիմեց նրան՝ իր պաշտած տառերը գեղեցիկ կամ ճաշակավոր ձևով նկարել տալու համար։ Եթե այդպես է, ուրեմն վերի բառերն էլ տառերի գեղադրական կերպը նշանակող բառեր պիտի լինեն և ոչ ուրիշ բան։ Եթե Հոտփանոսը քերականագետ կամ լեզվաբան լիներ, այն ժամանակ միայն կարելի էր սպասել նրանից քերականական ուղղումներ։ Ինչպես լեզվաբանությունը հաստատել է, և դարձավ և ավելի առաջ էլ հայերենը կարճ ու երկար ձայնավորներ չունի։ Հետևաբար կարելի է Կորյունի կարճ ու երկայնը ձայնավորների ամանակի համար հասկանալ, ինչպես անում են նազարյանը և Մարգարաթը։ Բայց նույնիսկ ձեռք և դաքում հայերենը կարճ ու երկար ձայնավորներ ունեցած լինելը, Մեսրոպի կազմած այբուբենում չկա այդպիսի բան, ուստի Կորյունի ասածը և Հոտփանոսի արածը տարբեր բան պիտի լինի։

Նույնպես Կորյունի «առանձինն» ու «կրկնաւորը» չեն կարող ձայնաբանական արժեք ունենալ։ Մի մարդ, որ իր լեզվի մեջ չունի այս ինչ կամ այն ինչ հնչյուններ, չի կարող էլ լսել ու զանազանել, երբ մի օտարը հնչի։ Թուրքն ու պարսիկը չեն կարողանում զանազանել պ և փ, ս, ծ և ց, զ և ձ ձայները, մենք էլ չենք կորողանում զանազանել պտուցեղենի ւ և դժ ձայները։ Այսօր էլ եվրոպացիք չեն զգում մեր ւ և ո ձայների տարբերությունը և ոչ միայն եվրոպացիք, այլ և նույնիսկ Վրաստանի հայերը։ Այս դատողականը հույն Հոտփանոսն էլ չպիտի կարողանար զանազանել հին հայերենի ւ—ա, ւ—դ, ա—վ ձայները, որոնցից վերջին շորսը մինքն էլ այսօր չենք կարողանում զանազանել։ Հայերենի 36 ձայններից առնվազն 15 հատը (բ, ժ, խ, ծ, հ, ձ, յ, ճ, յ, զ, ղ, ւ, ր, ց) չէր կարող զանազանել խեղճ Հոտփանոսը, էլ ինչո՞ւ պիտի դիմեր Մեսրոպը նրան՝ այս տառերի ձայնաբանական զանազանությունը որոշելու համար։ Նշանակում է, թե այս բառերն էլ ուրիշ բան են նշանակում, բան ինչ որ անթաղում են նազարյանը և Մարգարաթը։

Մնաց «երբագոյն»-ը։

Կորյունի հին հրատարակությանց մեջ մի բառ պակաս էր այստեղ, որ այժմ Կորյունի քննական հրատարակությունը դրած ու ավելացրեց՝ այդ է— զերբագոյնն և գլխաւորապէս։ Մի միակ այս բառը կարող է ղենլ մեզ ուղիղ ճանապարհի վրա և ցույց տալ Կորյունի տված վեց բառերի իմաստը։ Այդ վեց բառերը տառերի գեղադրական

ձևին են վերաբերում։ Երբագոյնը և լայնագոյնը նշանակում են տառերի հաստ ու բարակ գծերը։ օրինակ՝ և տառի գծագրության մեջ ձախակողմյան երկար սյունը և աջակողմյան կարճ սյունը հաստ են, իսկ թնր բարակ է։ Այս է հայերեն տառերի ընդհանուր գեղադրական ոճը։ Հորիզոնական գծեր բարակ են, իսկ ուղղահայաց գծերը հաստ։ Այս է Կորյունի «երբագոյն» և լայնագոյն» կոչածը։ Այս բացատրությունը հետո ինքնին հասկանալի է դառնում Կորյունի կարճն ու երկարը, որով պիտի իմանանք տառերի երկար ու կարճ սյուները։ Սրա լավագույն օրինակը տալիս է Պ տառը, որի աջակողմյան սյունը երկար է, երկու ձախակողմյանները մին մյուսից կարճ։ Մնում է առանձինն ու կրկնաւորը, որ նմանապես գեղադրական ոճի համար ասված պիտի լինի։ Արեղյանը, որ իր մի հորվածում (Սովետ. գրականութ. 1941 թ., № 2, էջ 45—46) ցույց է տալիս Մարգարաթի սխալները և շատ ճիշտ է բացատրում նախորդ շորս բառերի իմաստը, այստեղ Կորյունի առանձինն քառով հասկանում է հայերենի ջոկ, մենակ մի տառով գրված հնչյունները, իսկ կրկնաւոր բառով հասկանում է երկու տառով կազմված ու հնչյունը, որի հորինումը վերագրում է Հոտփանոսին։

Ես չեմ ընդունում գեղադիր Հոտփանոսի մասնակցությունը ու ձայնավորի հորինման մեջ։ Եվ ասհա իմ պատճառաբանությունը։

Մեսրոպը Եղեւիայում կազմել էր արգեն իր այբուբենը։ Այստեղ որոշել էր նաև ու, ինչպես նաև իւ գրելու ձևը։ Նա գիտեր, որ հույները դրում են իրկտառ ու, իսկ սառիրները և պարսիկները գրում են վ և կարգում ու։ Ինքը Մեսրոպը հետեց այս երկուսից որևէ մեկին, կամ հետեց հունարենին և հնարեց հայերեն ու ձևը, կամ հետեց պարսիկներին ու առորինեպին և վ ձայնին տվեց նաև ու հնչումը։ Առաջին դեպքում Հոտփանոսի մասնակցությունը վերանում է, բայց երկրորդ դեպքն էլ չի կարող տեղի ունեցած լինել, որովհետև փորձից գիտենք, թե Մեսրոպը ընդունած էր մի տառին՝ մի հնչյուն տալու սկզբունքը։ Ուստի չէր կարող պատահել, որ նա վ տառին նաև ու հնչյուն տված լինելու։ Մնում է ուրեմն անթաղել, թե նա ու ձայնավորի համար Եղեւիայում հարել էր առանձին մի տառ՝ մի նշանից բաղկացած (ինչպես արեց հետո աղուաներեն այբուբենի համար)։ Արդ՝ կարելի է երևակայել, որ Մեսրոպը նախապես ու ձայնավորի համար առանձին մի տառ հա-

բաժ լինելը (ինչ որ մի մեծ առաջնություն պիտի լինե՞ր մեր այբուբենի համար) և նաև Հոսիանոսի գրգռմամբ շնչած և հունարենի համաձայն հորինած լինելը ու երկատուր: Այդ անկարելի է. ուստի երկու դեպքում էլ վերանում է Հոսիանոսի մասնակցությունը ու ծայնավորի հորինման մեջ և նրա հորինումը մնում է Մեսրոպին:

Կա նաև ա՛յն կետը, որ դժվար թե Կորյունը մի միակ ու-ի համար առանձին բաժանմունք ստեղծեր (կրկնաւոր) և մնացյալ բոլոր տառերը անվաներ առանձին: Եթե ու-ի նման զուգաստառ, բայց միաձայն կապակցությունների թիվը մի քիչ ավելի լիներ հայերենում (ինչպես գերմաներենում ch sch, tsch, ph, ih, ie ևն), կարելի էր այդ երկու բաժանմունքների գոյությունը ընդունել:

Պետք է ասել նաև, որ եթե մյուս շորս բառերը տառերի զմագրական ձևերն են մատնանշում, ինչո՞ւ այս երկուսն էլ (առանձինն ու կրկնաւորը) նույնը չպիտի լինեն և ձայնարանական երևույթներ պիտի նշանակեն: Կրկնաւոր բառի սովորական ու տարածված իմաստը կասեցրել է մեր միտքը և առաջնորդել է մեզ սխալ մտածողության: Բայց եթե աչքի առաջ քերենք կրկնել բառի հնագույն հայերեն նշանակությունը, որ է «ծալել, ոլորել» (տես ՆԶՔ, հտ. Ա, էջ 1136, սյունակ ք, որից և ծուներ կրկնել «ծուներ ծալել»), այն ժամանակ, ի հարկե, կմտածենք, որ նաև այստեղ կրկնաւոր նշանակում է «ծալած, ոլորած» և կրկնաւոր (կամ կրկնայար) բառով Կորյունը հասկանում է կրոր փաթույթներ ունեցող տառերը (Ժ, Թ, Ս, Զ, Ը, Լ, ևն), իսկ առանձին բառով հասկանում է այն տառերը, որոնք ուղիղ, շիտակ անշատ ու մենակ կանգնած են, ինչպես Ո, Ս, Լ, Բ ևն:

Հոսիանոսի մասնակցությունը հայերեն տառերի հորինման մեջ առհասարակ պետք է դուրս գցել ծրագրից: Այն քննիչները, որոնք Հոսիանոսին մասնակից են դարձնում Մեսրոպյան տառերի հորինման գործին, ուշադրությամբ չեն կարդում Կորյունի խոսքերը. «Եւ անդէն ի նմին քաղաքի գրիչ ամն հեղինական դպրութիան Հոսիանոս անունը դառաւ, որով զամենայն ընտրութիւնս նշանագրացն... յորհինալ և յանկուցեալ»:

Վերջին երկու դերբայները, որոնք Կորյունյան յոճով իբրև գիմավոր բայ են գործածված, իբրև ենթակա ունեն ոչ թե Հոսիանոսին, այլ Մեսրոպին, որ հիշված է շատ ավելի առաջ, ուրիշ բազմաթիվ դերբայներով: Եթե յորհինալ և յանկուցեալ դերբայ-

ների ենթական Հոսիանոսը լիներ, գտնալ բառին հաջորդող որով հարաբերականը տեղական հոլով պիտի լիներ (որով): Բայց այսպես չէ. այլ գործիական հոլով է (որով): Ընդհանրապես և Հոսիանոսը մի գործիք է, մի միջոց, որով Մեսրոպը պարհանել և յանկուցել է իր տառերը, այսինքն այն տառերը, որ արդեն նդեսիայում, նախ քան Մամոսատ գալը և Հոսիանոսին գտնելը, «ծնել էր» և «նշանակել, անվանել և կարգել ու հորինել սիղոբաներով ու կապերով»:

Այժմ երկու խոսք էլ Հ. Բ. Սարգիսյանի այն կարծիքի համար, թե ներագոյն են բառերը պետք չէ առնել միջին դարի քերականների գրած իմաստով:

Նախ՝ արդեն ասացինք, որ Հոսիանոսը դեղագիր գրիչ էր և ոչ քերական, ուստի Մեսրոպը չէր դիմել նրան քերականական ուղղումներ մտցնելու համար իր այբուբենի մեջ, ուլ միայն գրչագրական:

Երկրորդ. եթե նույնիսկ Մեսրոպը պետք ունեցած լիներ քերականական ուղղումների, չէ՞ր կարող դիմել նդեսիայի վարպետ քերականներին, որպիսիները չէին պակասում աշուշտ այդ համալսարանական քաղաքում:

Նրորդ. բայց ի՞նչ պիտի լինեին այն քերականական ուղղումները, որոնք անհրաժեշտ էին որևէ այբուբենի կազմության համար: Մի՞թե կարիք կար անպատճառ տառերի նուրբը, միջակը կամ թավը որոշելու, և այդքան բանն էլ չգիտեր Մեսրոպը, նաև նդեսիայի ասորի քերականագետները, և միայն Հոսիանոսը գիտեր:

Չորրորդ. Կորյունի վեց բառերից եթե «նրբագոյնն», «առանձինն», «կրկնաւորը» են առնենք քերականական իմաստով, հապառայանագոյնն» ի՞նչ քերականական իմաստով պիտի առնենք:

Նիսգերորդ. և վերջապես, միջին դարի քերականները չեն ասում կրկնաւոր կամ կրկնայար, այլ կրկնակ.— չեն ասում ներագոյն, այլ նուրբ: Բառերի այս տարբեր ձևն էլ բավական է մեզ ասելու համար, թե նրանք միջին դարի քերականական իմաստով չեն, այլ գեղագրական:

Գ.

Շատ կարևոր է քննել այն հարցը, թե ի՞նչ էր անում Մեսրոպը այնքան երկար ժամանակ նդեսիայում, ի՞նչ էր իր որոնումների և խուզարկությունների նպատակը, ի՞նչ էր պատճառը այն տանջանքի, որ նա կրում էր: Մի՞թե մի շատ դժվար բան էր որևէ լեզվի այբուբեն կազմելը: Եթե նա Դանիելյան այբուբենից դժգոհ էր, չէ՞ր կարող առանց թափառելու Միջագետք և նդեսիա, հենց

Հայաստանում կազմել մի այնպիսի այբու-
բեն, որ լրացնի իր բոլոր պահանջները:

Անշուշտ Մեհրուպի դժվարություններն ու
որոշումները լեզուների գիտության շինք վե-
րաբերում, որովհետև հայերենի տառեր հնա-
րելու համար նախ և առաջ հայերեն իմանալ
էր պետք և ո՞վ էր այն միջագետցին, որ
Մեհրուպից ազնիվ հայերեն իմացած լինելու
Իսկ եթե հունարենի և ասորերենի գիտու-
թյան կարիք կար, Մեհրուպը ինքը, եթե ոչ
Սահակ կամ ուրիշ գիտակ անձեր, Հայաս-
տանում կարող էին հարկավոր շափով օգ-
տակար լինել: Ուրեմն որոշումները այս
կողմից չէին:

Նաև Մեհրուպի դժվարությունները տա-
ռաձեւերի հնարման մեջ էլ չէին, որովհետև
այդպիսի դժվարություններ երբեք չծագեցին
ոչ վրացիներին և ոչ էլ աղվաններին տառերի
հնարման ժամանակ:

Հարցումների պատասխանը գտնելու հա-
մար պետք է երթալ մի քիչ հետ և ձեռք առ-
նել Դանիելյան գրերը:

Ի՞նչ ստացավ Մեհրուպը Դանիելից. այբու-
բենի ցուցակ, թե մի ամբողջական գր-
վածք: Անշուշտ դա մի հասարակ ցուցակ
էր, որի վրա գրված էր ասորերեն լեզվով
«այս է գիր հայոց» և տառերի մոտ էլ գրված
էր համապատասխան ասորերեն տառը:
Ճիշտ այնպես, ինչպես այսօր մենք տես-
նում ենք էջմիածնի (այժմ Երևանի) Մատե-
նադարանի № 7117 ձեռագրում. «Գիր յու-
նաց, որ է հելլենարէն», «Ասորեաց գիրն է»,
«Վրացաց գիրն է», «Գիր խալտեաց» ևն.: Այս
վերնագրերից հետո գրված է այդ լեզուների
ամբողջ այբուբենը՝ իրենց անուններով և
արժեքով (հայատառ): Անմիտ բան կլինի,
եթե երևակայեինք, թե այդ ցուցակը մի ա-
ռանձին թեթիկ կամ պնակիտ էր, որովհետև
ո՞ւմ ցափն էր կազմել այդպիսի աննպատակ
մի թերթիկ և գցել մի կողմ: Ուստի պիտի
ընդունենք, թե դա գտնվում էր որևէ ասորե-
րեն գրքի կամ ժողովածուի մեջ, ինչպես է
և մեր վերոհիշյալ № 7117 ձեռագիրը: Դա-
նիելը պատահաբար գտել էր այդ ձեռագի-
րը և տեսել այնտեղ հայերենն այբուբենի,
և երբ Վառժապուհը Վահրիճի և Աբելի մի-
ջոցով պահանջեց այդ գրերը, Դանիելը ար-
տագրեց այդ ցուցակը, տառերը, որ ասո-
րական այբուբենի շարքով էին, ջարեց հու-
նարենի շարքով, ասորերեն համապատաս-
խան տառերի փոխարեն դրավ հունարեն
համապատասխան տառերը և ուղարկեց
Վառժապուհին:

Ինչ իրոք Դանիելի մոտ գտնվածը տառերի
մի ցուցակ էր և ոչ գիրք, այդ մասին վկա-
յում են հենց պատմիչները:— Յայնժամ
պատմէր նոցա արքայն՝ վասն առն ուրումն
ասորոյ եպիսկոպոսի ազնուականի՝ Դանիել
անուն կոչեցելոյ, որոյ յանկարծ ուրեմն
նշանագիրս ազնաբեռաց հայերէն լեզուի
(գտնաւ)... նախ ինքն տեղեկանայր ի Դա-
նիելէ նշանագրոյն և ապա առնալ ի նմանէ
առաքէր առ արքայն լերկիրն Հայոց... ըն-
կալեալ զնշանագիրսն ի Հարեւէն, ուրախ
լինէին... Այսպես Կորյուն, այսպես և Փար-
պեցին, խորհնացին և ուրիշներ:

Բացի պատմագիրների վկայությունից՝
մեր առողջ դատողությունն էլ ցույց է տա-
լիս, որ Դանիելի գտածը և ուղարկածը տա-
ռացուցակ էր և ոչ գիրք: Որովհետև եթե
գիրք լիներ, այդ գիրքը կամ հայերեն պիտի
լիներ և կամ որևէ ուրիշ լեզվով: Չէր կարող
ուրիշ լեզվով լինել, որովհետև Մեհրուպը
խկույն դեռ պիտի գցեր, ասելով թե սա
հայերեն է: Բայց չէր էլ կարող հայերեն
լինել, որովհետև տեսնվեց, որ հայերեն լեզ-
վին համար չի գալիս: Եվ եթե ո՞չ հայերեն
էր և ոչ ուրիշ լեզվով, դրեմն հասարակ մի
ցուցակ էր՝ վերնագրված «այս է գիր հայոց»,
ինչպես ասացինք:

Այս բացատրությունից հետո ամեն ինչ
պարզվում և հասկանալի է դառնում: Եթե
Մեհրուպը իրոք դնաց Ամիր՝ Դանիելի մոտ,
իր նպատակն էր անձամբ տեսնել այն գիր-
քը, որից քաղված էր հայոց այբուբենը»,
իմանալու համար թե որևէ ուրիշ բացատ-
րություն կա՞, կարելի՞ է նրա մեջ գտնել
պակաս տառեր: Եվ երբ տեսավ, որ Դա-
նիելը ոչինչ չգիտե, գրքումն էլ ոչինչ չկա,
անցավ Եղեսիա, այդ քաղաքի նշանավոր
գրադարանում շարունակելու համար իր ո-
րոշումը: Խաբվելով ցուցակի վերնագրից
«այս է գիր հայոց» և հափառալով, որ իրոք
դա հայոց գիրն է, նա մի առ մի աչքից
անցկացրեց Եղեսիայի գրադարանի հազա-
րավոր ձեռագրերը, տեսնելու համար թե մի
ուրիշ տեղ էլ կգտնի՝ այդ ցուցակը, կա՞ն
այնտեղ պակաս գրերը, կամ թե կա՞ արդյոք
որևէ գիրք՝ գրված այդ այբուբենով, որ իմա-
նա թե պակաս հնչյունները ինչպե՞ս էին
արտահայտված: Մեհրուպի աշխատանքը
զուր անցավ. այսինքն ոչ մին գտավ, ոչ
մյուսը. կամ եթե գտավ մի գիրք, տեսավ,
որ հայերեն լեզվով չէ, առ որևէ օտար լեզ-
վով: Այն ժամանակ համոզվեց, որ ինքը
խաբված է, Դանիելյան գրքը հայերեն չէն,
ուստի դեռ գցեց նրանք և խկույն հնարեց

իր ուղած ձևով ու դրույթամբ հայերեն գրերը, ինչ որ երկարատև աշխատանքի կարող էր:

Իմ կարծիքով ամբողջ թյուրիմացությունը, որին զոհ գնացին թե՛ Դանիելը և թե՛ Մեսրոպը, արամեական և արամեան (հայ) բառերի շփոթությունից էր առաջանում և նորագույն աշխատանքները ուրիշ բան չէին, եթե ոչ ինչ որ արամեական հնացած տառեր: Ասորերեն տառերով «արամեական» բառը

գրվում է ܐܪܡܝܐ *ārāmāyā*

իսկ «հայերեն» գրվում է

ܐܪܡܝܐ *armenāya*

Այս երկու բառերը գրչության մեջ այնքան նման են իրար, որ շատ հեշտությամբ կարելի էր շփոթել դրանք իրար հետ, այսինքն «ասորոցը» կարդալ «հայոց»:

Ռեշանը իր Histoire des langues sémitiques աշխատության մեջ, հտ. Ա, էջ 278 ասում է թե ասորական բարբառները թվելու ժամանակ Բար-Բաշլուլ և Բար-Ալի բառազիրները կոչում են āramāyā, իսկ Բարհերրեոս քերականագետը կոչում է

ܐܪܡܝܐ *al-āramāyaya*

Այս վերջին բառը եթե գրենք ասորական տառերով, կստացվի

ܐܪܡܝܐ

որով և ավելի կնույնանա armenāya

ձևի հետ: Գարող է կարդացվել ուղղակի armānaya:

ԳԱՐԵԳՐԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԻՆՆԵՐՈՐԻ ԴԵՐԻ ԶԵՌԱԳՐԱԿԱՆ ՄԻ ՀԱՏԱԿՈՏՈՐ ԵՎ ԱՏՈՐ ԱՆՁԵՎԱՑՅԱՆ ԻՇԽԱՆ

Երոթաբնակ պ. Կարապետ Թիդեմյան մի ձեռագիր ավետարան ունի վատ պահված վիճակում, որը գրված է թղթի վրա, արևելյան բռնորդով ԶԿ (=1311) թվականին «յանապատիս, որ կոչի Այրի ձոր»։ Մենք բերում հիշատակարանի այն մասը, որ կարված է ձեռագրի ծագման տեղի և ժամանակի հետ։ Այդ գրեցաւ սր ամետարանս ի հոշակաւուր մենատանի։ Ի թուիս հայոց ԶԿ, Յանապատիս, որ կոչի անուամբ Այրի ձոր։ Ընդ հովանեաւ սր յաբու... (այստեղ մի թուղթ է ընկած. հետևյալ թղթի առաջին տողի կեսը չի կարդացվում, եղծված է) ...նոցի սրբոց։ Բայց գրեցաւ սր ամետարանս. Ստուգեալ և ընտրեալ յամենալու տէրինս (էջ 20)։ Դժվարանում ենք Այրի ձորը նույնացնել Այրից կամ Գեղարդա վանքի հետ, որովհետև գրության այդ ձևը տեղի անվան՝ պատահական չէր. ունենք և մի այլ ավետարան նույն Այրի ձորում, ու թուականիս ԶԽԳ (=1294)՝, ձեռամբ մեղապարտի անարուեստի, տիմարի և փրցուն գրչի, ի վանս հրեշտակարանակ, որ կոչի Այրի ձոր, ընդ հովանեաւ սր նահատակիս և ածաբնակ խորանացս սր Գրութի եւ սր Կարապետ եւ սր Լուսաւորիչը։

Ե՛ր առաջնորդութի ամենիմատտ ամենագրի, քաղցրահայից եւ արդիմակատար վարդապետի Ստեփաննոս, որ է ի մարմնի կառուցեալ եւ յանմարմնոցն բերեալ լինքն գվարս»*։

Երկրորդ ձեռագրի հիշատակարանը, ոչ

*) Հիշատակարանը Հովհաննու վերջում։

**) Երևան, Պետ. Մատենադարան, № 87, Մեր ռիշատակարանը Հայ Զեռագրաց (անտիպ)։

միայն հաստատում է նախընթացի տեղի և սուրբ վարդերի նույնությունը, հիշատակարանից թուղթ ընկած լինելու. իրողությունը, աչև հավանական դարձնում գրչների նույնությունը. երկու գրչների համեմատության ստուգություն կատարելու համար տարիս ենք բնագրի մի շրջանի նմանահանությունը — պատկ. 1։ (Թեթի մեծությունը 24½X16½ սմ.։ Գրի սյունյակները 19X12 սմ., երկուսը միասին Լուսանկաբջիւ փոքր է բնագրից՝ 16X10 սմ.։ Հատվածը Դուռ. Ը. 16—23։

Ձեռագիրը նորոգված է և նկարազարդված հետագայում։ Միանգամայն հավանական ենք համարում, որ նա նկարազարդված չէր գրչության ժամանակ, որովհետև դարձագրության ոչ մի հետք չունի բնագրի լուսաբերում կամ մանրանկարչական տառեր հատվածների և կգրում, ներկա տերուական պատկերները, այսինքն ավետարան, ծնունդը, մկրտությունը, ալիկերպությունը, Ղազարի հարությունը, երթն Երուսաղեմ, ինչպեսությունը, թաղումը, ավերումը դժոխք—հարությունը, համարձեմը, վերջին դատաստանը, կիսակատար խորանները, ավետարանիչների պատկերները իրենց սկզբնազարդերով (միայն Մատթևոսը ընկած), շատ միջակ արվեստի գործեր են և նորոգության ժամանակ ավելացրած։ Ավետարանների առաջին թերթերը ավելացրած են նկարչության հետ տարբեր գրչությամբ։

Ձեռագրա ստացողների մեջ հնագույններն են Հայրապետ Է. Անդրեաս Խղբաբները, որ քահանաներ են, ԺԳ դարի վերջերում կամ ԺԴ-ում, Երկրորդ ստացողը ում ենք որոշ, որ ստացել է այս ավետարանը Երմարաքաղաքիս Շամախիս, եւ տվի իշատակ իրեղիս, որ Բնահայագահ Լույսի, որ կարգե

այս սբ եկեղեցիս պահպան իմ զաւակացն եւ յիշատակ հոգոյ իմոյ... Եւ Ոմն տեղի Աւետիս եւ իր կողակիցը՝ Խանուա կազմել են տվել և կազմողն է Փիլիպոս: Տեղի Ավետիսը ապետարանը տալիս է հիշատակ զի դուռն Իզոտուգուզ տալ վիսային: Արտանց ժամանակակից է դարձրին Միլիդեն, որ զաղ-բիւրն երեւ ի վանքն: Այս վերջին հիշատակարանը կիսեղծ է և մի մասով թողնոր-վին անընթեռնելի:

Այսչափ ձեռագրի ծագման և պատմութեան մասին, բայց մեզ հետաքրքրողը այլ բան է:

Բ

Ավետարանը կազմի կողքիցից ունի մի մի թերթ մագաղաթ պահպանակ, գրված ուղիղ անկյուն միջին երկաթագրով, որոնք հատվածներ են Կյուրեղ Նրուսաղեմացու:

Առաջին սյունյակ

- 1 ըքս այո
 - 2 դապեաին
 - 3 ացուլ
 - 4 անիս հայոց
- (կտրված մնացածը)

Գ

Գուրգեն Աղձնյաց իշխանին իր որդու հետ հիշում են Թովմա Արծրունին և Հովհաննես կաթողիկոսը: Նրանք ժամանակակից են Սմբատ Ա-ի և Ափշին ոստիկանի իշխանության առաջին տարիներին: Որպես զի փոռան ունենանք ավելի հստակ որոշելու նրանց ժամանակը, հատկապես Գուրգեն Արծրունու մահվան տարեթիվը, որ մեր Հիշատակարանի գրության ամենատեղ ժամանակը կլինի, հիշենք մի քանի տպագրել ժամանակագրության հետ կապված, Աշոտ Ա. մեռնում է ըստ Թովմա Արծրունու ՅԼԹ և ըստ Ասողիկի ՅԽ թվականին, մեկը չորս, մյուսը հինգ տարի նշանակելով նրա թագավորության տևողությունը: Համեմատյան դեպս 890—891 Սմբատի գահակալության առաջին տարին է: Դերենիկ Արծրունին, Աշոտ թագավորի փեսան, սպանվում

Կորումն ընծայության ԺԲ. զլխից՝ Պահպանակներին բնագիրը մեզ մի առանձին նորությունն չէ տալիս, թեև հետաքրքրական է հին ուղղագրական և հնչյունաբանական տեսակետներով: Նրա կարևորագույն արժեքը հնագրական է, որպես հայ գրչության թվականով հայտնի ամենահին և հազվագյուտ մնացորդներից մեկը: Ուստի և տալիս ենք բնագրի նմանահանութունը և ընթերցումը՝ տպագրվածի համեմատությամբ (պատկ. 2—5 և 4—5):

Բարեբախտաբար հատակոտորների վերջում ունինք Ձեռագիրը ստացողների անունները, որոնք մեր պատմության մեջ հայտնի անձնավորություններ են և մենք բանասիրական ուսումնասիրությամբ հնարավորություն ունենք նրանց ժամանակը որոշելու: Ահա այդ թանկագին հիշատակարանի մնացորդը:

Երկրորդ սյունյակ (պատկ. 5)

- 1 գրչի գրել ի մատն
 - 2 նիս յայսմ գսուրք
 - 3 եւ զտենչալի եւ
 - 4 զհոգեւորիչ բանքս.
 5. Արդ աղայնմ զնթիւր
 6. ցաւդդ եւ զլսաւդդ.
 7. յորժամ ընթեռնուք
 8. զստացաւդս սորա զտր
 - 9 Գուրգէն Արծրունի եւ
 - 10 զորդի իւր Ատոմ լիշ
- (մնացածը կտրուած):

է 886 թվին, թողնելով երեք զավակ՝ Աշոտ, Գագիկ, և Գուրգեն— 9, 7 և 5 տարեկան^{*)}: Նրանց խնամակալ է նշանակվում Աշոտ թագավորի կողմից՝ իր Շապուհ եղբոր ձեռքով՝ Մովսէս իշխան Գագիկ Արծրունին, Ապուլբուսան կոչումով: Սմբատի առաջին երկու տարիները նրա հաջորդության տարիներն էին, ուստի, երբ Դերենիկի որդի Աշոտը՝ իբրև ավագը եղբայրների մեջ, ընծաներով դիմում է Ափշին ոստիկանին՝ նրա պաշտպանությամբ Սմբատի դեմ հակառակ դիրք բռնելու, միայն քաղաքավարական ընդունելություն է գտնում, Աշոտ այդ ժամանակ 14—15 տարեկան պիտի լիներ:

Աշոտը Ափշինի մոտից վերադառնալուց հետո Գագիկ Ապուլբուսանի կողմից ճնշման է ենթարկվում, մասամբ խրախուսված Սմբատի կողմից. բայց առավելապես ծրագիր ունենալով հետզհետե ձեռք ձգել Ար-

^{*)} Թովմա Արծրունի. 258, Ասողիկ. Ս. Գեաոր-բուրգ. էջ 159.

^{*)} Տգ. Վիկենա, 1832.

^{**)} Թովմա, 245.

ծրուելայց գահերեցութիւնը: Ըստ Թովմա Արծրունու՝ երեք եղբայրների դեմ կատարված դավիճի մասնակից էր և Աղձնյաց Գուրգեն իշխանը, որը ինքն էլ վամենում էր Գերենիկի որդիների հաշվին ընդարձակել իր իշխանութիւնը: «Բայց Գուրգեն խուսալը զմասն աշխարհին յինքն գրաւել, մասնաւոր զմաստան Ոշառնեաց, որ էր տեղի սպանման հօր իւրոյ, գինս արեան համարելով զնա: Այս առթիւ վեճ է ծագում Գերենիկի որդի Աշոտի և Գուրգեն Արծրունու մեջ, որ Գագիկ Ապումրուանի միջնորդութեամբ, խաղաղութեամբ է վերջանում: Գուրգենը այնուհետև քաշվելով իր կանգուար բերդը, մեռնում է մի քանի օրից հետո արկածով»^{*)}: Սրանից հետո պիտի կատարված լինի երեք եղբայրների բանտարկութիւնը, որի համար և Արծրունայց ազատները դիմում են Գուրգենի որդի Աստմին յամսոյն Կանգուար գտանել զիւս իրացնալ: Բայց Գագիկ Ապումրուանը դավաճանական ընթացք է բռնում և Սմբատի դեմ, որի հետեանքով էլ Սմբատը պարտութիւն է կրում Տարսնը հափշտակող Ահմատի կողմից: Այս դեպքից անմիջապէս հետո կատարվում է Ապումրուանի սպանութիւնը՝ Գերենիկի երկրորդ որդի և ապագայի թագավոր Գագիկի ձեռքով:

Մենք կարող ենք ճիշտ որոշել այս դեպքերի թվականները: Երբ Գագիկ սպանեց Ապումրուանին, այն ևս եղեալ էր ամաց հնգետասանից, իսկ մենք գիտենք, որ նա ծնվել էր Յի՛՛՛՛ թվականին, որի վրա ամբլացնելով սպանութիւն ժամանակի տարեթիւը՝ 15, կատանանք 894 կամ հայոց Յե՛՛՛ թվականը: Այս թվականից մի տարի առաջ մոտավորապէս կատարվել էր երեք եղբայրների բանտարկութիւնը, իսկ դրանից էլ առաջ մեռած էր Գուրգենը, որովհետև Գագիկի բռնութիւնների դեմ մի ելք գտնելու համար Արծրունայց ազատները դիմում են Գուրգենի որդի Աստմին: Ուրեմն Աղձնյաց Գուրգենի մահը կարող ենք նշանակել առնուազն երկու տարի առաջ, այսինքն 892 թվին: Սրանով պարզած կլինենք հաստատապէս, որ մեր հասակոտորը գրված չէ ամբլի ուշ, քան 892 թվականը:

Բայց հնարավորութիւն ունենք մոտավորապէս ամենավաղ սահմանն էլ ճշտել: Ինչպէս երևում է, Գուրգեն Անձեալին և որդին՝ Աստմը գրասեր և գրականութեամբ զբաղվող մարդիկ էին. Կյուրեղ Երուսաղեմացու չկոչումն ընծայութեանը

միակ գիրքը չէր, որ նրանք ստացել կամ մեկնեայն էին հանդիսացել: Արդմանձ վկայի թարգմանութեան մասին ունինք հետևյալ մատենագրական ծանոթութիւնը:

«Անգնականութ Յի Քի թարգմանեցաւ վկայաբանուին ծուին Քսի լստորի գրոց ի Հայս հրամանաւ ամապահ տն Գուրգենայ Անձեալեաց տն Յի՛՛՛ թուականուն հայոց ի քարեխաւուի և յազնականուի տն՝ ձին իւրոյ և ամուսնոյ իւրոյ Հեղինէի ամասիրի և որդոց իւրոց Տաճատայ և Աստմայ: Եւ աւանդեաց նոյն ինքն տր Գուրգէն տաւախմբել զաւր յիշատակի գրչս, որ աւր երեսուն էր Արեգ ամսոյ ի փառս ամենաւար Երրորդութե արժմ եւ միշտ եւ յաւ»^{*)}:

Նույն մատենագրական ծանոթութեան երկրորդ փոփոխական ունինք ամբլի կրճատ ձևով «Թարգմանեցաւ վկաութի ծառայիս Քի լստորոց գրոց ի հայ գիրս հրամանաւ Գուրգենայ Արծրունոյ ի թուականուն հայոց Յի՛՛՛ ի քարեխաւուի տնձ (ՏԼ) իւրոյ և Աստմայորդոյ իւրոյ: Եվ աւանդեաց նոյն ինքն Գուրգէն տաւախմբել զաւր յիշատակի նորա ի մահեկի ամսոյ Բ ի փառս Այ:

Եւ որք կատարէք զոր յիշատակի սրբոյն զտր Գուրգէն յաղօթս յիշեցէք»^{**)}:

Հիշատակարաններից առաջինը համարում ենք ամբլի սկզբնական, երկրորդը՝ առաջինից կրճատված. ներմուծում համարել Հեղինէի և Տաճատի անունը, հիմք չունի: Այսպիսով ոչ միայն Աղձնյաց Գուրգեն իշխանի ընտանիքի համար ամբլի լրիվ տեղեկութեան ունինք, այլև թե Տաճատը ամբլի ավագ էր, եզրականելով անունների դասավորութիւնից: Եկոչումն ընծայութեան՝ հիշատակարանի գրութեան ժամանակ Տաճատը վախճանված էր, գուցե և Հեղինէն, ապա թե ոչ երկրորդ որդու անունը չէր հիշի ստացող Գուրգեն Արծրունին, լռելով ավագ որդու մասին: Այս իրողութեան դրական հիմք կարող է ծառայել այն հանգամանքը, որ Գուրգենի հաջորդը Աստմն է: Այստեղից կարող ենք և այն եզրակացութիւնը հանել, թե Յի՛՛՛ թվականը ամենավաղ սահմանը չէ մեր ձեռագրի ծագման թվականի համար, այլ ամբլի հետո, երբ մեռած էր ավագ եղբայր Տաճատը: Այսպիսով

*) Մեր «Յիշատակարանի Հայ Ձեռագրաց» (անտիպ): Առել ենք Ձոհրաբի Յիշատակարանների ծրագրումից, Բեռլին, որոշական մատենագրան, Փարիզի № 48 ձեռագիր:

**) Ձեռագիր Երուսաղեմի № 173, ճառընտիր, Բուրջ, գրված 1356 թվականից առաջ: Մեր «Յիշատակարանի Հայ Ձեռագրաց» (անտիպ):

*) Թովմա, 263, 264:

ձեռքի տակ ունինք մի ձեռագրի մնացորդ, որ ժամանակակից է թվականով՝ հայտնի հայոց ամենահին ձեռագրին, որ Լազարյան ճեմարանի 887 թվականի ավետարանն է, դուքսն է մի քանի տարով ավելի հին:

Դ.

Ատոմ Անձևացին ժամանակի Արծրունի իշխանների մեջ մեկն էր, որ դիրք, հեղինակություն և համակրանք էր վայելում: Նա խոհեմ և զորույշ մարդ էր, բայց և գրասեր: Տեսանք, թե ինչպես Արծրունյաց ազատների նրան են դիմում մի ելք գտնելու Դադիկ Ապամրուանի ուսնձգությունների դեմ, ապա Կալսիկների ապստամբության ժամանակ, ընդդեմ Սմբատ արքայի, Արծրունյաց զահերեց Աշոտ Դերենիկյանի և Մովսեսի: Եւ զօրքն Անձևացեաց քաղաքոյնս աքիացան և հարթեցին թնամուս: Ըստ Թովմա Արծրունու այս դեպքը պատահեց 302 (= 902) թվականին^{*)}: Հովհաննես կաթողիկոսը երկու առթիվ մեծ համակրությամբ է խոսում Ատոմի մասին. առաջին անգամ, երբ Յուսուփ ոստիկանը Սմբատին նահատակել տալուց հետո կամենում է հարձակվել և Դադիկ վասպուրականցու երկրներին վրա, վերջինս խելքի եկած, զգուշանում է նրա դեմ, մինչև քաշվում է. նա Ատոսպատան և երկիրն առժամանակ շուռն է քաշում: Այս ինքնապաշտպանության գործին իր մասնակցությունն է բերում Վնան մեծիմաստ և բարեխորհուրդ և արդարակրորդ իշխանն Անձևացեաց Ատոմ ոչ սակաւ զօրութեամբ մատուցանէր թիկունս օգնականութեան թագաւորին Դադկայ, ազատ պահելով իր երկիրը Յուսուփի շարունջան որոգայթներից^{**)}:

Երկրորդ անգամ, երբ Յուսուփը ազատված իր բանտարկությունից դարձյալ Ստորպատական է գալիս և Կորդուսոց լեռներից սպառնում խուժել դեպի Վասպուրական, զգուշանում է Դադիկը՝ զինվորական պատրաստությամբ ժողովրդին տեղափոխելով «ի ծործորս լեռանցն Կոգովտի և Ծաղկոտան»: Վերջապէս և մեծ իշխանն Անձևաց Ատոմ հանձարիմաստ փութականութեամբ վաղընդհիլթ վաղահոգակ խորհրդով զաշխարհս տէրութեան իւրոյ ամբառնայր ի գլուխ ամուր լեռանց աշխարհին, ամրապահեաւ զնոսա առնելով ի խորածորս և ի խորխորակ վիհս փոսոց, և փ ծործորս քլուրոց, առաջապահս ևս և նա գաղթին լինելով իւրայովքն զօրօք բազմի վառելովք^{***)}: Այս

նախազգուշությունները տեսնելով Յուսուփը դեսպան է ուղարկում Ատոմին, տալորական արքունի հարկը պահանջելով, որ և կատարվում է նրա կողմից. երկիրը գալիք շարիքիս ազատելու համար: Առաջին դեպքը կարող ենք նշանակել 914 թվականին կամ թիչ հետո, իսկ երկրորդը՝ 926-ին:

Բացի վերը հիշվածներից Ատոմի գրասիրության ուրիշ ապացույցներ ևս ունինք: Էջմիածնի Կարինյան ցուցակի թ. 449. Ժողովածու ձեռագրի մեջ, գրված 1380 թվին «ի վանս Թովմայի առաքելոյ, որ յԱգուլիս քաղաքի ի Ղաղար քահանայէ, ի միջի ալոց կա և մի դրութուն, ռժուղթ Արամայ առ Ատոմ Անձևացեաց իշխան ի պատասխանի նորին թղթոյ: Տարաքախտաբար իշխանի թուղթը մեր ձեռքը չէ հասել: Արամի պատասխանն էլ ունինք միայն մի հայտնի օրինակով, որի մասին հայտնել է Էջմիածնի գիտնական միաբան Գալուստ Տեր Մկրտչյանը, բայց չէ հրատարակված: Օգտվում ենք նույն գիտնականի այլ առթիվ հաղորդած տեղեկություններից^{*)}: Գրության սկզբում ասվածքն է.

«Աստուծապահ և աստուածասէր իշխանիդ իմոյ մեծադահի, ածատունկ իմաստիցդ գիր և հրաման եհասա առ իս, զոր ընթերցեալ յոյժ ուրախ եղէ զԱյս: Իսկ վերջավորութունը «Եւ որ զչորսն ի գինի փոխեաց, զձեռ տրամութիւնդ յուրախութիւն փոխեացէ, ի Տէր խնդալ ձեզ ի տարեկան կենդանութեան տօնս կատարելաւ:

Ե.

Նախնիքաց պրակի մեջ տեսանք, որ Ատոմ Անձևացու վերջին հիշատակությունն ունինք 926 թվին, իսկ առաջին անգամ Հայոց ՅԻԲ և փրկչական 873 թվին: Տեսանք նաև, որ հոր մահից հետո, երբ նա ժողանգեց իշխանությունը, դիրք և հեղինակություն ունեցող իշխան էր, ապա ուրեմն առ նվազն առաջին հիշատակության ժամանակ, այսինքն 873 թ. տալ տարեկան պիտի լիներ, որով 30 տարեկան կլիներ իր իշխանության առաջին տարում: Այսպիսով նրա կյանքի հանդուլաններ կարող ենք նշանակել մոտավոր կամ ճիշտ 863, 873, 892, 902, 914-ից թիչ հետո, 926 թվականները, որով վերջին թվին նա կլիներ ոչ պակաս, քան 63 տարեկան, բայց հավանորեն և ավելի:

Այս հաշիվներով կամենում ենք և որոշել այն դրությունների ժամանակագրական սահմանը, երբ կատարված են նրանք: Դրանցից առաջինը համարում ենք Արամի

*) Կ. Գոլիս, 1852, էջ 277.

**) Յովհ. Կաթողիկոս, Երուսաղեմ, 1867, էջ 364.

***) Անդ, 410—411.

*) Արարատ 1894, էջ 128.

հետ կապված թղթակցությունը, Տարաբախտաբար ձեռքի տակ չունենք Արամի գրությունը, բացի Անանիա Մոկացու թղթերի մեջ եղած ակնարկությունները, հոսքով Անձեակցու դեմ գրած թղթի մեջ^{*)}։ Թուղթը գրված է ՆԴ (= 954) թվականին, երբ արդեն մեռած էր հոսքով Անձեակցին, որ ալիսօք ծերութեան դարգացեալ մարդ էր, ուրեմն գոնե, 65 տարեկան, նա աշակերտել էր Արամին, որի ժամանակը պետք է նշանակել, ու ուշ քան ժ. դարի առաջին տասնամյակը, այն էլ, հավանորեն առաջին տարիներում, բայց հավանորեն ավելի վաղ։

Մեզ թվում է, Արամի գրության վերջում մի ակնարկություն ունինք ժամանակի որոշման համար։ Արամը իր թուղթը վերջավորում է մաղթանքով, ինչպես Տերը ջուրը տի գինի փոխեաց, զձեր տրտմութիւնդ յուրախութիւն փոխեսցէ՝ Այս ակնարկություն է իշխանի կյանքի հետ կապված մի հղելություն, գուցե հոր մահվան։ Համենայն դեպս թուղթը գրված է 892-ից հետո, երբ Ատոմ ինքնիշխան էր և ամեծագահ։ Նրան այս ենթադրությունը համապատասխան լինի իրողության, Արամի գրության ժամանակը պետք է նշանակել 892—893 թվին։

Ջարբհանալյան հիշում է Նլ (= 981) թվականի մի ձեռագրում պահված մի գրություն, որ Մաղազունյաց Տերն Արստավազը Ատոմ Անձեակցու հրամանով «բացայայտեաց զսուրբ պատուիրանս», որ նշանակում է Ավետարանների մեկնությունը։ «Կայ թուղթ մ'ալ յանուն թովմայի առ Ատոմ իշխան»։ անհավանական չէ, որ մեր Ատոմը լինի^{**)}։

Կարինյան Յուդ. թ. 920 մեծ շառնրտրի մեջ մի գրություն ևս կա «Երանելոյն Տեառն Ատովմայ Անձեակցեաց եպիսկոպոսի ասացեալ ներբողեան ի սուրբ Կարապետն Յովհաննէս»։ Սկս. «Ձկարապետին մեծի զիշատակս ասուելով զվրասութեան հանդէս գովեսցուք»։ Ի՞նչ նույն են եպիսկոպոս և իշխան Ատոմ Անձեակցիները, նշանակում է մեր Ատոմը իր կյանքի վերջին տարիները հեղեղեցական կոչումն է ընդունել և ապա եպիսկոպոս ձեռնադրվել, հավանորեն նախորդը հանդիսանալով հոսքով Անձեակցու, որ Անձեակցյաց եպիսկոպոսությունը ստացել էր Անանիա Մոկացու կաթողիկոսության առաջին տարիները (941—965)։ Խոս-

քով Անձեակցին համենայն դեպս 378 (950) թվին եպիսկոպոս էր և այդ թրվին գրված է նրա պատարագամատուցի մեկնությունը իր Սահակ որդու ձեռքով^{*)}։ «Մեկնութի գրոցս ալսորիկ եղև ի ձեռն երսրովայ Անձեակցեաց եպիսկոպոսի յոյժ հետևողի պատուիրանացն Այ, ի թուականի Հայոց 378 (= 950) և առաջին գծագրութի գրոցս եղև ձեռամբ Սահակայ որդոյ նորին ՏՆ հոսքովում»։

Իսկ Ատոմազիբ Տոնացուցակը, Ասողիկի վկարությունը, տարբեր անձի գործ է. «Յայլամ ժամանակի պայծառանայր առաքինութեամբ հայրն Գաղիկ, առաջնորդ ուստին սուրբ Ատոմայ, որ զյիշատակ մարտիրոսացն միայաբեալ ի գիր, որ Ատոմայ գիր անուանեալ ուսիս^{**)}։ Մի ժամանակագիր ևս գրում է. «Բ՛գրէ Սմբատ ամս ԻԴ, ի սղոս աւուրս էր Գաղիկ վզպտ, զյիշատակս մարտիրոսացն հաւաքեաց ի գիրք մի^{***)}։ Եվ հիրավի, շառնրտրների մեջ ունինք նրա վկայարանական թարգմանությունների մասին տեղեկություն. օրինակ, «Պատմութի որդոյ թագաւորին հոռոմոց, որում անուն էր Ներսէհ, որ նաւորդեաց ընդ համատարած ծովն զկնի ճգնաւորացն յմգիպտոս, կրանաւորեցաւ ի վանա բազմակեցաց սբ հաւրն Անտոնի»։ Սկս. «Ի պատմել զվարս բարկպաշտիցն»։ Վերջում հետեւյալ մատենագրական ծանոթությունը կա.

«Եւս հայր Գաղիկ, որ թարգմանեցի զբայտմութիւնս զոյսոսիկ զորդոյ թագաւորի յասորոց ի հայս և աւանդեցի ուխտի իմոյ և ժողովորդեան, որոց լուեալ զվարս երանելոյն (ՏԼ) նախանձաւորք լերուք սորայ նահատակութեն, որ վս Թի յանձն էառ զկամաւոր աղքատութիւն^{****)}»։

2.

Հաստատելով մեր հատակոտորների մոտավոր ժամանակն ու հնությունը, տալիս ենք նրանց նույնատիպ պատկերները իրենց ընթերցվածներով և տարբերակներով Վիեննայի 1832 թվի տպագրության համեմատությամբ։

^{*)} Մեր «Թիշատակարանը Հայ Զեռագրաց» (անփայ)։ Տե՛ս և Զարբհանալյան, «Պատմ. Հին դպրութեան», 537։

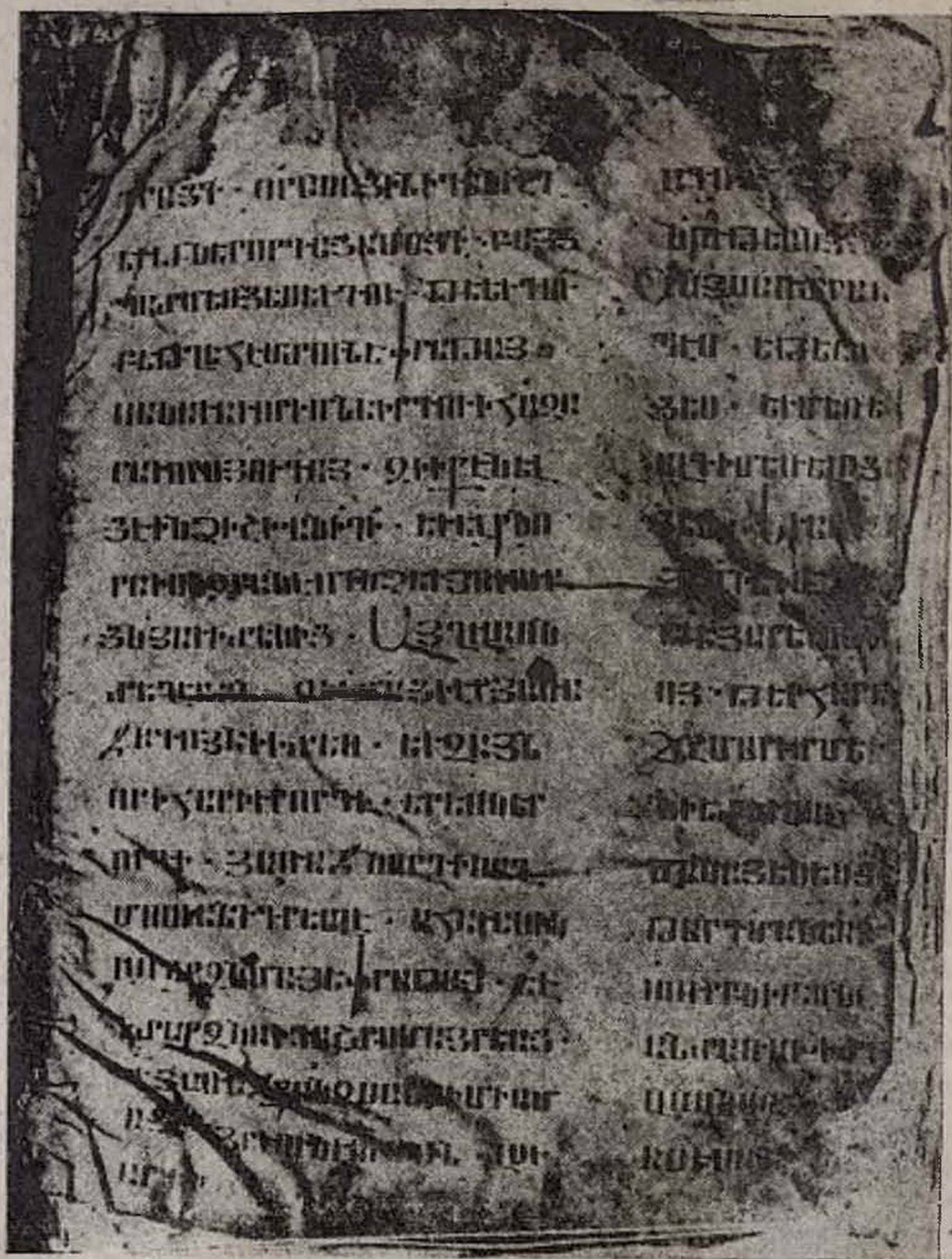
^{**)} Ս. Պետերբուրգ 1885, էջ 160։

^{***)} Ձեռ. Երուս. № 1445, 75ա։

^{****)} Ձեռ. Երուս., № 1, շառնրտր, էջ 112։

^{*)} Արարատ, 1897, էջ 276։

^{**)} Զարբհանալյան, «Պատմ. Հին դպրութեան», Վենետիկ, 1897 էջ 565։

Պատկեր 2

Քնագրում ձախ սյունյակի գիրը 20,8×8,5 սմ.
 Լուսանկարում նույնը 15×6,5 սմ.:

Առաջին պահպանակ Ա երես Ա սյունյակ պատկ. 2

- 1 Իրացդ. որ ասացին ի Դանիել.
- 2 Եւթներորդաց ամացդ. բայց
- 3 պատմեցես ևս դու թե եւ դու
- 4 Թեթղեհէմ տուն Եփրաթայ.
- 5 սակաւաւոր իմն եիր դու ի հազա
- 6 բաւորս Յուդայ. զի ի քէն եւ
- 7 ցէ ինձ իշխան Իդի. եւ ելք նո
- 8 բա ի սկզբանէ մինչեւ յաւուր
- 9 ցն յաւիտենից. Այդ վասն
- 10 տեղեացն զի էմացի էր յառա
- 11 շադույն գիտես. եւ զայն
- 12 սր ի հարիւրորդի. Երեսներ
- 13 որդի. յառաջնորդի սաղ
- 14 մոսի անդ գրեալ է. ահաւասիկ
- 15 լուաք զնմա յԵփրաթայ. և
- 16 գտաք զնա ի դաշտս մայրեաց
- 17 զի յառաջ քան զսակաւ մի ամ
- 18 աջ մայրի ունէր տեղին. լու
- 19 ար դու ապաքէն զոր Ամբակու
(մն ասաց ցտէր մերձենալ ամաց
յայտնի լիցիս իսկ արդ զի՞նչ նշանակ
է ով մարգարէ գալստեան տեառն
ևսէ յառաջա*)

Սալագիր (տպագր. եր 218)

- 1 ասացն ի Դանիել
- 2 եթներորդ
- 4 Եփրաթայ
- 5 էիր
- 7 Իսրայէլի
- 8 յաւուրսն
- 9 ալ
- 10 երեսադեմացի
- 13 առաջնորդի
- 14 ճանդ շուսի
- 15 զնմանէ յԵփրաթայ

18 զտեղին

Առաջին պահպանակ առաջին երես երկրորդ սյունյակ պատկ. 2

Սալագիր (տպ. երես 269)

- 1 ագո (յն ի մէջ երկուց կենդա)
- 2 նութեանց յ(այտնի լիցիս)
- 3 Զայս առ տր ա (սէր յայտնա)
- 4 պես. եթե ես ե(կեալ մարմնովդ կեց)
- 5 ցես. եւ մեռեա(լդ և յարուցե)
- 6 ալդ ի մեռելոց (միւս անգամ կեց)
- 7 ցես. եւ արդ յ(որմէ կողմանէ)
- 8 յէմին գայցէ (թէ յարեւելից)
- 9 թե յարեւմտից, թէ ի հիւսիս
- 10 ոյ. թե ի հարա(ւոյ ասա դու մեզ)
- 11 ճշմարիտ մեզ (Պատասխա)
- 12 նի ետ եւ ասէ ճշ(մարտիւ թէ
Աստուած ի թե)
- 13 մանայ եկեսցէ (և Թեմանն)
- 14 թարգմանեալ (կոչի հարաւ. եւ)
- 15 սուրբն ի լեռնէ (ի Փառան լեռնէ.
Փառանն)
- 16 անտառախիտ (թանձրամայրի)
- 17 վասն սորին ի(սկ միաբանութեամբ)
- 18 ասէ սաղմոս(արանն Գտաք)
- 19 զնա (ի դաշտս մայրեաց)
- 20-24 (կտրված)

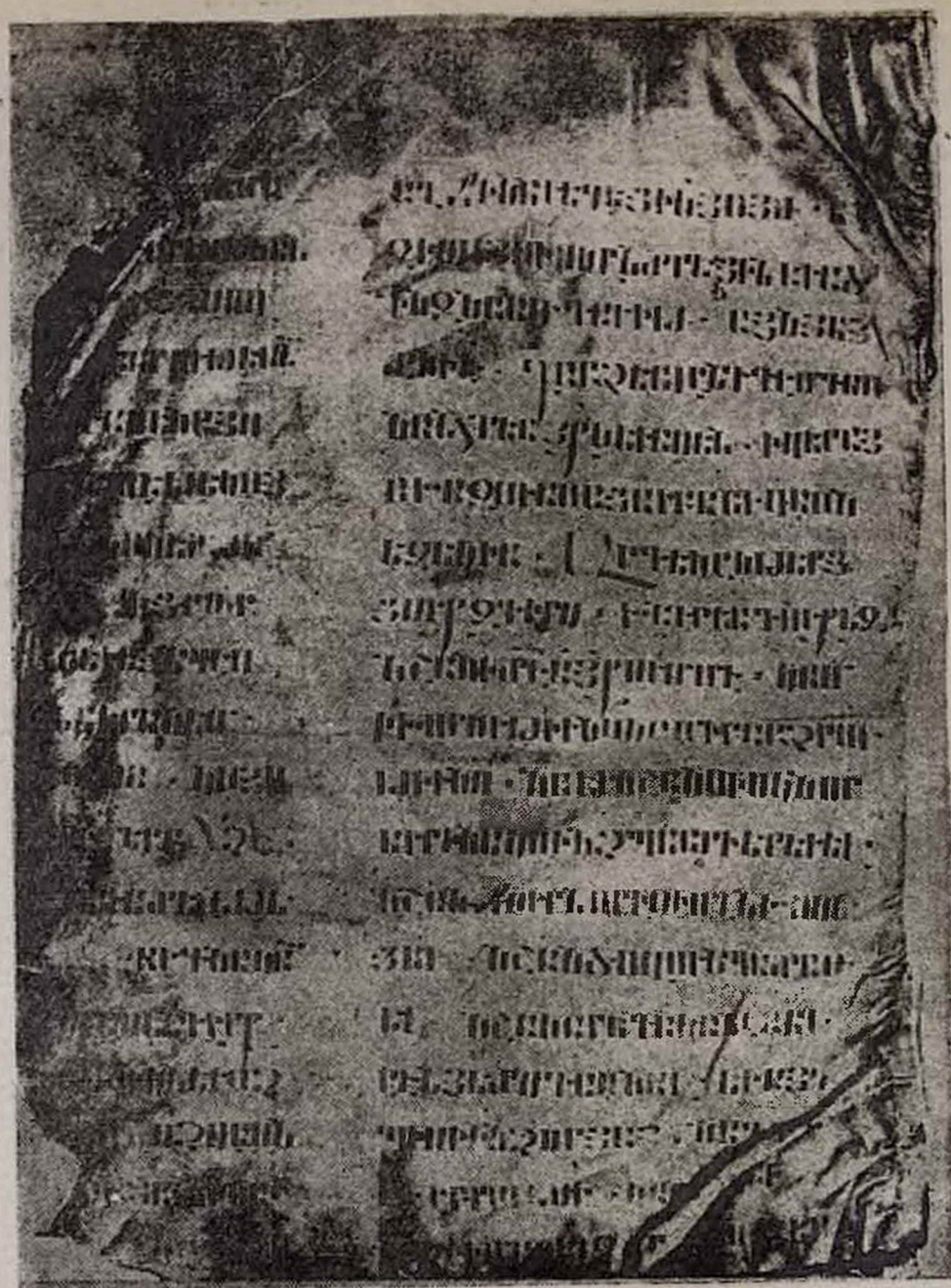
- 3 տէրն
- 4 թէ եկեալ ժես շուսի

- 9 թէ
- 10 թէ
- 10-11 ասա դու մեզ ճշմարիտս նա է
պատասխանի ճշմարտիւ եւ ասէ.

Զեռագրի դասավորութիւնը պիտի լի-
նոր ճառսա դու ճշմարիտ մեզ
Պատասխանի ետ եւ ասէ ճշմարտիւ

18 սաղմոսարանն

*) Փակագծի մեջ առնվածները լրացնում ենք տպագրվածից: Բնագրի մեջ սյունյակի մեծութիւնն է
20,8 X 8,6 սմ., լուսանկ. 15 X 6,5 սմ.:

Պատկեր 3

Լուսմեհար ֆիշ փոքր բնագրից

Առաջին պահպանակ երկրորդ երես առա

ջին սյունյակ պատկ. 3 *)

Տպագիր (տպ. երես 220)

- 1
- 2 (զանուն նորա) Ծմա
- 3 (սուէլ Արդ ընդ) դեմ դառնան
- 4 (այսորիկ որդի) քն հրէից սով
- 5 (որ իսկ են նորա) ճշմարտութեանն
- 6 (հակառակ կալ) եւ ասեն այս
- 7 (պէս, թէ ոչ) է գրեալ եթե կոյ
- 8 (սն, այլ աղջի) կն. իսկ ես թե
- 9 (պէտ եւ ներեցի) ց — դիշից ըստ
- 10 (բանիդն, սակայն) եւ այնպէս
- 11 (զճշմարտութ) ինն գտանեմ
- 12 (Արդ հարցուց) զնոսա. կոյս
- 13 (ի բռնադատել ի) արում երբ ճշէ.
- 14 (յառաջ քան զ) բռնադատելն թե
- 15 (զկնի խնդր) է ազնական
- 16 (Արդ եթէ այլ ո) ւրեք ասեն դիրք.
- 17 (եթէ բողոք բար) ձ աղջիկն եւ ոչ
- 18 (ոք էր որ օգնէր) նմա ոչ վասն
- 19 (կուսի ասէ Այլ) զի յայտնա
- 20 (զոյն ուսչիք թէ) եւ կոյսն ի
- 21-25 դիրս սուրբս աղջիկ կուչցաւ, լուր
դու գրոցն թագաւորութեան վասն
Արիսաքայ Սովմանի տացույն,
զի ասէ Ծւ էր

2 էմմանուէլ

4 որդիք հրէիցն

7 Թէ

8 Թէպէտ

13 զերբո՞ր վրա հարցական չկա.

14 Բռնադատեալ եթէ

Առաջին պահպանակ երկրորդ երես երկրորդ սյունյակ պատկ. 3

Տպագիր (տպ. եր. 220)

- 1 աղջիկն Գեղեցիկ լոյժ. այդ
- 2 զի կոյս իսկ ընտրեցին եւ ամ
- 3 ին զնա առ Դաւիթ. այն յայ
- 4 տնի է. դարձեալ ընդդէմ դառ
- 5 նան հրեայք եւ ասեն. ի վերայ
- 6 Ախազու ասացաւ բանդ վասն
- 7 Եղեկիա. Արդ եկ ընթերց
- 8 ցուք զգիրս. խնդրեա դու քեզ
- 9 նշան ի տէ այլ քումմէ. կամ
- 10 ի խորութիւնս կամ ի ռարձրու
- 11 թիւնս. նաեւ նշանս իսկ նոր
- 12 աւրինակս ինչ պարտի երեւել.
- 13 նշան ջուրն սր ի վիմէն խոսն
- 14 ցաւ. նշան ծովուն պատառ
- 15 ել. նշան արեգականն անդ
- 16 րէն չիտս դառնալ. եւ այս
- 17 պիտի ինչոր յատնադոյն
- 18 է. իրրու ասի կարող լինի
- 19 յանդիմանել զհրեայսն ես
- 20-25 կտրված է.

1 այլ

2 յայտ է

6 բանդ այդ

7 Եղեկիայ

9 ի տեսանէ Աստուծոյ քումմէ ասէ.

11 նաեւ նշանն

12 օրինակ, երևել

13 հոսեցաւ

15 անդրէն լունի

16 դառնալն, և

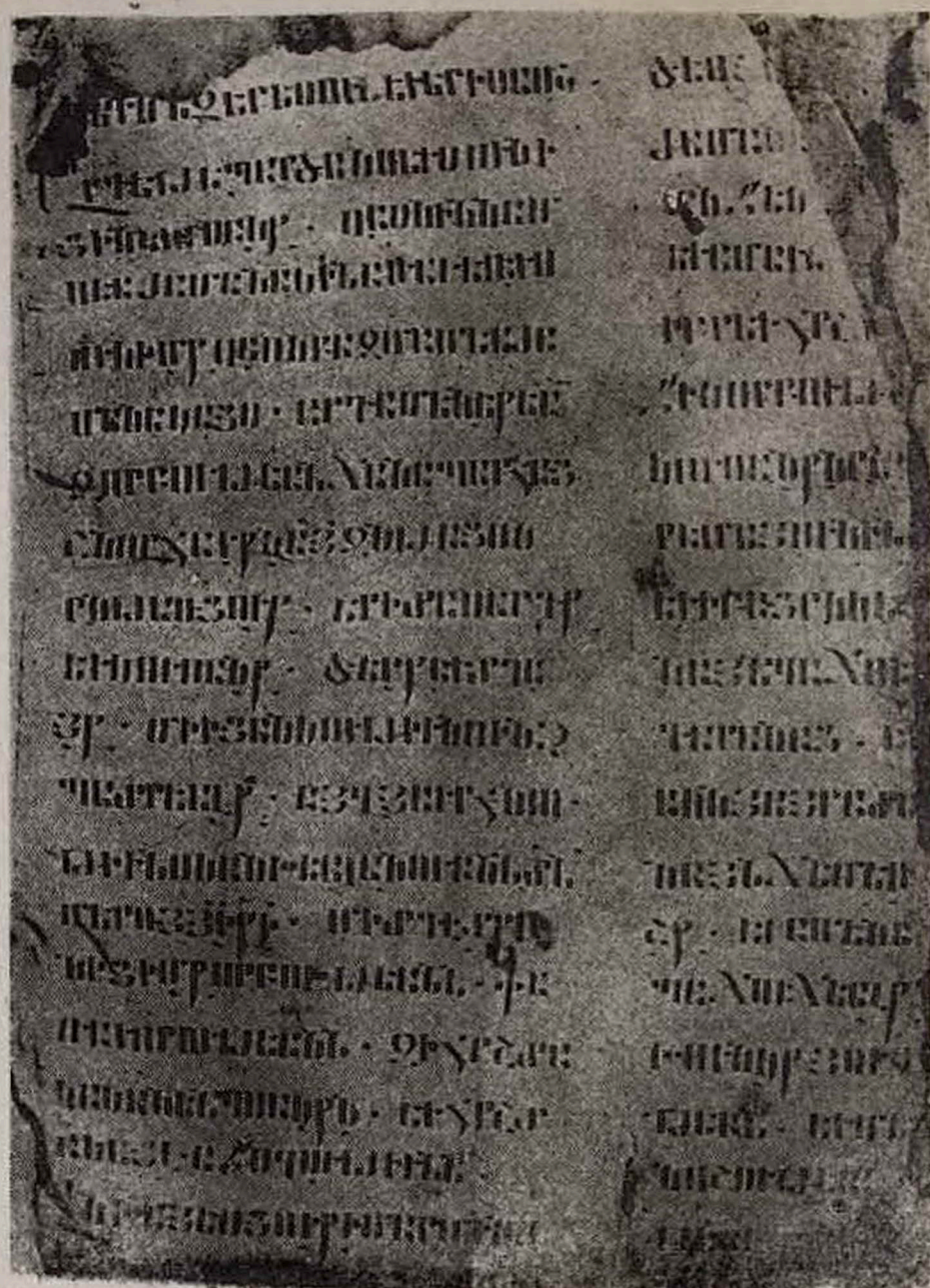
19 Ի. փոխ ես

Երկրորդ պահպանակ առաջին երես առաջին սյունյակ պատկ. 4**)

Տպագիր (տպ. եր. 231)

*) Լուսանկարը փոքր է բնագրից:

**) Բնագրի մեծութունն է 20,8 X 8,5 սմ., իսկ
լուսանկարը թիշ փոքր է՝ 15 X 8,5 սմ.:

Պատկեր 4

Քնագրում ձախ սյունյակի մեծությունը 20,8×8,5 սմ
 Լուսանկարում նույնը 15×6,5 սմ

- 1 ընդ մեղ զերեսուն եւ երիս ամս.
 2 Արդ եթէ պարծանո եւս ունի
 3 ցին կուսանք. վասն ինն ամ
 4 սեա ժամանակին առաւել եւս
 5 ունիմք վասն բազմամեա ժա
 6 մանակացս. արդ ամենեքեան (վերջինսն)
 վերեւ գրուած և փոքր)
 7 զսրբութեան ճանապարհաց
 8 շնորհաւքն ալ զնթացսն
 9 ընթացցուք. երիտասարդք
 10 եւ կուսանք. ծերք եւ տղա
 11 յք. մի ի ցանկութիւնս ինչ
 12 պատրեալք. այդ յաւր հնու
 13 թիւս կանխեալ անուան տն
 14 մերոյ յի քի. մի տգէտք լի
 15 նիցիմք սրբութեանն. փա
 16 ռաւորութեանն. զի հրշտա
 17 կական են պսակքն. եւ հրշտ
 18 ակաց է աշողութիւնն.
 19 Ախայեսցուք ի մարմինս
 20 մեր. որ ծագելոցն են ի լեւ.
 21—25 կտրված
- 1 և զերիս
 2 եթէ
 5 բազմամեայ
 8 շնորհօքն Աստուծոյ զընթացս
 9 ընթացարուք
 10 և , և
 12 ալ յօրհնութիւնս
 13 կանխեալք անուան տեառն
 15 սրբութեան
 16 փառաւորութեան հրեշտակականք
 17 և հրեշտակաց է յաշողութիւն

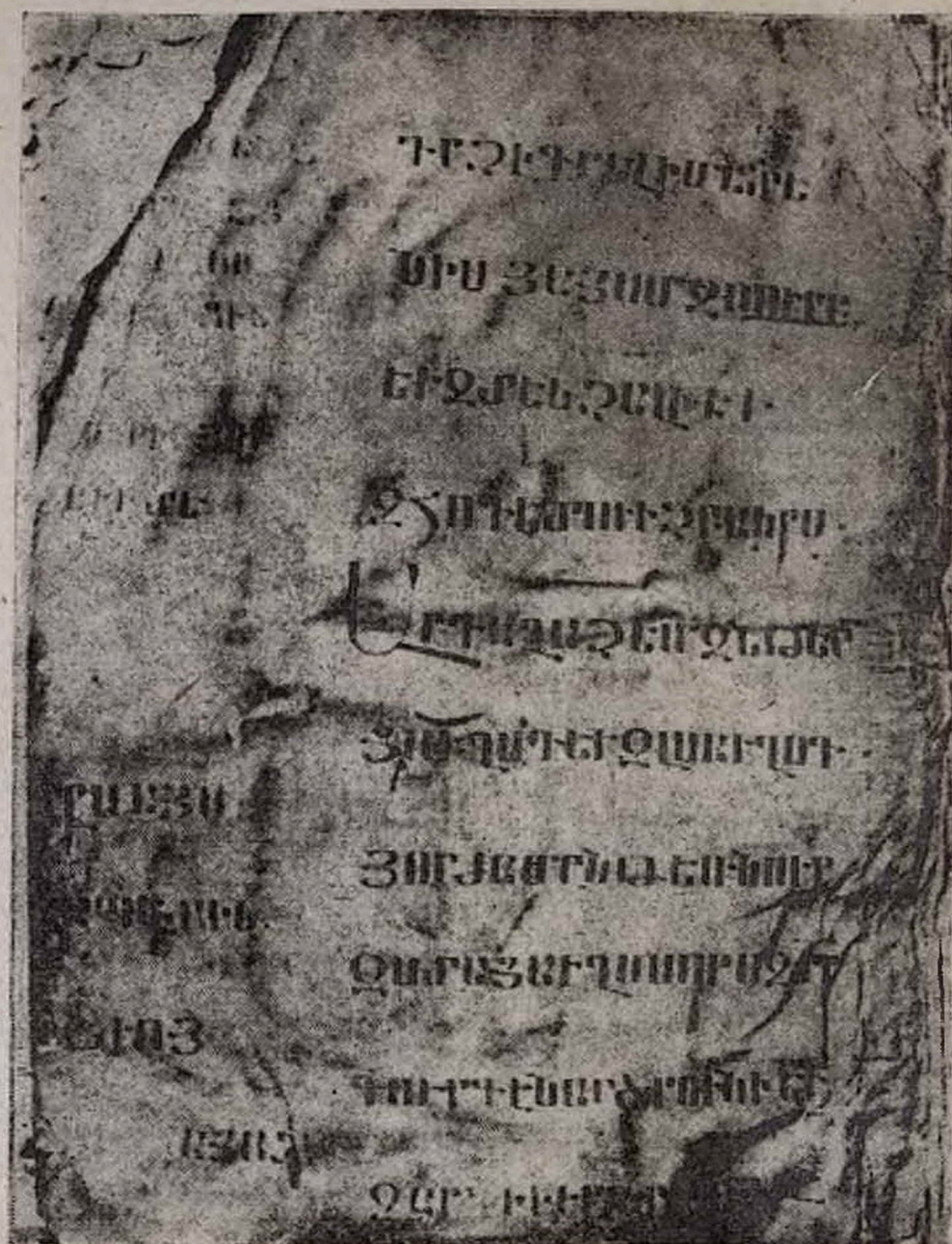
Երկրորդ պահպանակ առաջին երես երկրորդ սյունյակ պատկ. 4
 Տպագիր (տպ. երես 231)

- 1 ծեսց(ուք. Զի առ փոքր մի)
 2 ժամանակի են մեղք. և մշ)
 3 տնջենա(ւոր են տանջանքն)
 4 եւ ամաթն յ(աւիտենից. Զի)
 5 իբրեւ հրշտա(կք յերկրի շր)
 6 շին սրբութե(ան մշակք)
 7 կուսանքն ընդ (աստուածածնին Մա)
 8 ընմայ տնին (զբաժինն. Թքեալ)
 9 եւ ի բաց ընկե(ցեալ լիցին ամե)
 10 նայն պաճու(ճանք զար)
 11 դարանաց. եւ ամենայն
 12 ակն յայրատա(բաց եւ ամե)
 13 նայն ճեմելի(ք ստորաքար)
 14 շք. եւ ամենա(յն պաճուճանք)
 15 պաճուճեալք (ամենայն)
 16 խունկք յուզ (ակք ցանկու)
 17 թեան. եւ մե(զ խունկ լիցին ա)
 18 նոշութեան եւ մեզ աղօթք սրբու
 19 թեան զործ(ք բարութեան, մարմ)
 20-25 նոց ս(րբութիւնք զի որ ի կուսէ
 անտի ծնեալ է տէր ասասցէ վասն ձեր,
 արանց սրբականաց կանանց պատկելոց
 Թէ բն)
- 4 ամօթն
 7 կուսանք
 8 Մարիամայ
 9 տեւ շունի
 12 յարատաբաց
 13 ստորաքարշ
 17 ցանկութեանց
 18 անուշութեան

Երկրորդ պահպանակ երկրորդ երես առաջին սյունյակ պատկ 5 *).
 Տպագիր (տպ. երես 232)

- 1 ակեցից (ի նոսա եւ ճե)
 2 մեցայց (առ նոքօք և)
 3 եղէց նո(ցա Աստուած և ն)
- 1 բնակեցայց

*) Հիշատակարանի բնագիրը 19,8 X 5 սմ., լուսանկարը՝ 15 X 8,5 սմ.:

Պատկեր 5

Բնագիրը 19,8×8 սմ

Լուսանկարը 15×6,5 սմ

- 4 որա եղիցին (իմ ժողովո)
- 5 արդ. (նմա փառք Ե)
- 6 Է պատիւ յաւ (իտեանս)
- 7 յաւիտե (նիդ ա)
- 8 Ժ...

7 ամէն

ՅԻՇԱՏԱՆԱՐԱՆԸ

- 1 րթս ալս
- 2 դապետին
- 3 աքոյ
- 4 անիս հայոց
(կտրված տողեր)

- 1 գրչի գրել ի մատի
- 2 նիս յայսմ զտուր
- 3 Է զտեկնալի Է
- 4 զհոգետուփշ բանքս.
- 5 Արդ աղաչեմ զնթեր
- 6 ցաւդ Է զլսաւդսդ.
- 7 յորժամ ընթեռնուք
- 8 զստացաւդս սորա զտր
- 9 Գուրգէն Արծրունի Է
- 10 զորդի իւր Ատոմ յիշ

Համեմատութիւնը ցույց է տալիս, որ մեծ տարբերութիւններ չունի հատակտորը տը-պագրվածից, բացի հնչյունաբանութիւնն և ուղղագրութիւնն մի քանի երևույթներից, ինչպէս դ-ի և լ-ի, թ-ի և գ-ի, փ-ի և է-ի նշանակված բառերի մեջ: Ապա բարբառա-կան ազդեցություն պիտի համարել խոսե-ցավ՝ փոխանակ հոսեցավ-ի անոշութեան՝ փոխանակ անուշութեան:

Ուղղագրութիւնն արժանի են զնթացան (պատկ. 4) և զնթերցաւդս (պատկ. 5) ըն-թերցաւծնեքը առանց Ը-ի: Նման փրկութիւն ուրիշ հին ձեռագրերի մեջ էլ հանդիպել է մեզ, օրինակ՝ ինքնէ (Princeton ծանա-խապատում):

է

Մի քանի խոսք էլ հնագրական նշանա-կութիւնն մասին: Սովորաբար այն կարծիքն է տարածված, թե հայ գրի ծագումն ու զար-գացումն ընթացել է հետևյալ աստիճաննե-րով. նախ՝ միասնական կոչված գրերը, ապա բոլորգիրը և վերջապես նոտրագիրն ու շեղագիրը: Սակայն մեր գրչութիւնն իրական մնացորդների ուսումնասիրութիւնը ցույց է տալիս, որ այդպէս չէ: Նախ հայտնենք, որ երկաթագրի բոլոր տեսակներն էլ, մեծ, մի-ջին և փոքր, երևում են ձեռագրերի մեջ մի-կնույն ժամանակ, երբեմն նույն ձեռագրի մեջ, և պեսպիսութիւնամբ: Կա երկաթագրի բոլորաձև, ուղղանկյուն և թեք տեսակը, և երբեմն նույն ձեռագրի մեջ տարբեր տե-սակները և ձևակերպութիւնները:^{*)}

Բոլորգիրը ըստ ձեռագրերի նույնչափ

*) Տես մեր «Քարտեզ հայ հնագրութեան», Չեռ. № 229/2374, փոստիկն կազմով պետարանը, § 41, 42, 43, 44 տախտ. իր, իթ, իէ, ժը § 37, տախտ. իդ:

հին է, որչափ երկաթագիրը, այսպէս՝ Գե-վորգյան ցուցակ 102 կամ 2679, որ 971 թվականի ձեռագիր է, նշանավոր է ոչ միայն յուր հնութիւնամբ և բովանդակութիւնամբ իբրև ժողովածու, այլև նյութով, որ թուղթ է և ամենահինը հայոց մեջ^{*)}: Բոլորգրի երկու տեսակը կա, իրենց պեսպիսութիւնամբ. արձ-վելյան, որ գործածական է արեւելյան վան-քերի մեջ և արեւմտյան, որ կիլիկիայում է ալիւի զարդանում և հետո նաև արեւելք անց-նում և կատարելապէս իշխող դառնում, որ է և ներկա մեր տպագրութիւնն բոլորգիրը՝ նրկորդ հնագույն օրինակն ունինք դարձյալ թղթի վրա 990 թվականից, բայց շեղագրին նմանութիւն քերելով: Նմանահանութիւնը տալիս է Ալիշան յուր Այրարատի մեջ^{**)}: Ապա ունենք 1040, 1174, 1196, 1190 և այլն թվականով բոլորագիրներ^{***)}:

Եթե շեղագրի հնագույն օրինակ չհամա-րենք Ալիշանի բերած նմանահանութիւնը, ունենք Ժ. դարի վերջերից կամ ԺԱ-ի սկզբը-ներից իսկական շեղագիր՝ Գրիգոր գրչի ձեռ-քով^{****)}: Ունենք և շեղագիր արձանագրու-թիւններ Գագիկ Ա-ի ժամանակից 990-1021^{*****)}, իսկ ձեռագրերի մեջ 1118, 1159,

*) Անդ § 36, տախտ. իր:

**) Այրարատ 496:

***) Մեր «Քարտեզ հայ հնագրութեան», ցու-ցակ պատկերների և պրակների թվականների համա-պատասխան տեղում:

****) Անդ § 46, տախտ. իա:

*****) Էջմիածնից—Օրսկան հանապարհին Քարպ-մանչաց վանքի վերա և Կատարանից Քաղուհու խա-լաբարը Դառնիւմ:

1211, 1215, 1244, թ. թ. վերջինը Սմբատ Գունդատապի ձեռքն է*):

Հայ գրչության ավելի հնագույն մնացորդները ունենք վիժական արձանագրություններով, ինչպես՝ Օձունի, Նղուարդի մեծ բազիլիկայի, Արագածի Ավանի, Պտղոմեոսի, Կարսի Նախճավանի պատերի վերաջ. դարից, իսկ է դարից՝ Կոմիտասի, Նզրի, Կոտայքի Ավանում և Բագրևանդի Ս. Հովհաննեսում, Ներսիսի պատրիկ Կամսարականի՝ Թալինում, Մրենի, Ալամանի, Բագարանի, Զվարթնոցի, որոնք սովորաբար մեսրոպյան խոշոր տառերով են գրված, բայց կան և միջին երկաթագրով, ինչպես Օձունում և Պտղեվանքում, որոնք Ձ դարի առաջին տասնամյակի և երկրորդ քառորդի գրություններ են: Օձունում արևելյան լուսամուտի ճակատին մի քանդակ կա, որի կենտրոնում Հիսուսի անդրին է, բաց ավետարանը ձեռքին և վերան գրված է միջին երկաթագրով, ԻՍԿ ԶԲԱՆ է՝ ԷՐ ԲԱՆՆ և երկրորդ երեսում — ԲԱՆ ԷՐ ԱՌԱՅ ԵՒ ԱՍ ԷՐ ԲԱՆ: Իսկ Պտղեվանի եկեղեցին շինողի քանդակի տակ միջին երկաթագրով քանդակված է ՄԱՆՈՒՆՆ ԱՄԱՏՈՒՆՆԱՅ ՏԷՐ, Ձ դարի գործ ենք համարում նաև Արագածի Ավանի բազիլիկ եկեղեցու խոյակի արձանագրությունը:

ՔՍ ԱՍ ԱՌԲՆԵԱ(Լ ԵՍ ՑԱԻՏԵԱ)ՆՍ ՅԻՇԷՔՍ ՍՏԷ (ԹԱՆՈՍ Ի ՔՈ ԹԱԳ) ԱԻՈՐՈՒԹԵԱՆ**):

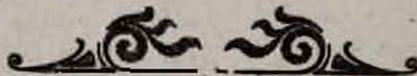
*) Մեր ձեռքին և Ուսումնասիրություններ Հայ արվեստի և մշակույթի պատմության, պրակ. Գ., Նյու-Յորք, 1944, էջ 14, 22, 36, պատկ. 14:

**) Քարտեզ Հայ հնագրության, թվականները համապատասխան տեղում:

Այս տեղեկությունները հիշում ենք, որպեսզի ցույց տանք, որ բոլոր տեսակներն էլ հին են, որոնց տվյալները տեսանք, բացի նոտրադրից: Հայ գրի զարգացումը ոչ թե մի տեսակից մյուս տեսակին է անցնում, այլ տեսակներն իրենց պեսպիսություններն ու զարգացման ընթացքն ունին Գրչության արվեստի պատմության մեջ, որի մասին մեր տեսությունն ու հիմնավորումը, հուսանք, թե պիտի հաջողվի կարճ ժամանակից հետո մատչելի դարձնել բանասիրության:

Տարաբախտաբար ավելի հին, քան 887 թվականը ձեռագիր շունենք, ուստի և հայտնաբերումը այս հատակոտորի ժամանակակից կամ քիչ ավելի հին, ունի իր արտաքին կարգի մշակակությունը: Լազարյան ճեմարանի ավետարանը բոլորածե երկաթագիր է, իսկ մեր հատակոտորը ուղղանկյուն և միջին երկաթագիր, այսինքն մի նոր ապացույց վերը հիշված մտքերի: Անցուշտ կան ուրիշ հատակոտորներ շատ ավելի հին: Հայ բանասիրության առաջ մի նոր փնդիր է գրվում՝ հետամուտ լինել հատակոտորների կամ կրկնագիրների ուսումնասիրության, որպեսզի հայ գրի զարգացման մի մեծ բացը չորս դարի ընթացքում գոցել կարողանանք: Վիժական արձանագրություններով այդ բացը լիովին լցնել կարելի չէ, ոչ այն պատճառով միայն, որ ութերորդ դարը զատ ամուլ է արձանագրություններով, այլ և որովհետև տարբեր են արձանագրությունների և ձեռագիրների գրչության նյութն ու գրչության եղանակները:

1946 թ. Եռվիս, Անթիլիաս

ԴԱՎԻԹ ԲԱՂԻՇԵՑՈՒ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ԱՐԺԵՔԸ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

§ 1. Հայ ժողովրդի պատմության տե՛ղ մի ժամանակաշրջան արևմտյան անմշակ չէ, որքան 15-18-րդ դարերի միջև ընկած շրջանը: Լենկ-Թեմուրի արշավանքից հետո, կարծես, կտրվում է մեր պատմության թելը և հայ ժողովրդի հետագա շրջանի պատմությունը դադարում նախորդ շրջանի պատմության օրգանական շարունակությունը լինելու: Դա այնքան սովորական է դարձել, որ այդ մասը հայոց պատմության որոշ դասընթացներում ուղղակի դուրս է նետվում և հայ ժողովրդի հին ու միջին դարերի պատմությունը հասցրվում է մինչև 15-րդ դարը և այստեղ էլ վերջակետ դրվում:

Ինչ որ արհամարական վերաքննումը գոյություն ունի նաև այս շրջանի աղբյուրների նկատմամբ: Այն ժամանակ, ձրք հին շրջանի և վաղ միջնադարի բոլոր հայ պատմագրերը հրատարակվել են, կամ անգամ ախպրիսի մատենագրեր, որոնք հրատարակված են 40-50 անգամ (Նղիշե, Նարեկացի և ուրիշներ), 15-18-րդ դարերի պատմական սկզբնաղբյուրների մեծ մասը դեռ սպասում են հրատարակության հերթում: Զիշտ է, այս շրջանի պատմագրները մանր են և նրանց նկարագրած ժամանակը պատմական շատ կարճ ժամանակաշրջան է ընդգրկում, բայց այնուամենայնիվ, նրանք կան և արժեքավոր են իրենց նկարագրած ժամանակաշրջանի համար: Այդ շարքի մանր պատմագրներից կարելի է հիշել Խաչատուր Կաֆայեցուն, Կիրակոս Բանասերին, Ծրեմիա Քոյունորճյանին, Ստեփանոս Դաշտեցուն և ուրիշներին: Արժեքավոր են նաև ուշ միջնադարից մեզ հասած հազարավոր հիշատակարաններն ու հիշատակագրությունները, որոնց մեծ մասը նույնպես չեն հրատարակված:

Ուշ միջնադարի աղբյուրը արված այս մատենագրների շարքին է պատկանում մեր ուսումնասիրության նյութ հանդիսացող քանա-

սեր Դավիթ Բաղիշեցու ծաղկաբաղ տարեգրությունը:

§ 2. Նախ մի քանի փոքր Բաղիշի և նրա գրության դպրոցի մասին:

Բաղիշն առաջին անգամ մեր մատենագրության մեջ հիշվում է Սեբեոսի մոտ^{*)}: Բաղիշն, ինչպես պարզվում է, պատմական տեղահեղ է: Այդ տեղում է Վարդան Բալվերցու որոշակի մի տեղեկությունից՝ դրի առնված 1680 թվին: Նա փր թողած հիշատակարանում հայտնում է, որ իր ձեռագիրը «Գրեալ եղև ի Բաղէշ... որ ըստ Քերթովին Մովսէսի՝ տեղ էի անուանի^{**)}» Այնպես որ Հյուսիսային կասկածներն այն մասին՝ թե Բաղիշը Աղձնիքի՝ մասն է կազմել, թե Բղնոնյաց, այժմ արդեն փարատված պիտի համարել^{***)}: Միակայցու «Աշխարհացոյց»-ում Բաղիշը հիշված է տեղահեղ ձևով, իսկ սա Աղձնիքի գավառներից մեկն է հանդիսացել^{****)}:

Հետագա մատենագրներից Բաղիշն ավելի որոշակի ձևով հիշում է Թովմա Արծրունին: Նա խոսելով Աշոտի (Վասպուրականի իշխանի) տարած հաղթանակի մասին արաբական զորքի վրա, նշում է, որ հայոց զորքերը թշնամուհի հետապնդեցին մինչև ռահաստան Բաղէշ^{*****)}: Բաղիշի տալիս, որ նա 10-րդ դարում Հայաստանի վաճառաշահ քաղաքներից մեկն է հանդիսացել:

Հետագա մատենագրներից Բաղիշն հիշված

*) Սեբեոսի եպիսկոպոսի Պատմություն, աշխատ. Ս. Մախասյանի, Երևան, 1935 թ., էջ 142:

**) ՀՄԽՄ Մատենագրարան, № 6434, Բ. 223ա:

***) Հ. Հիւրշման, Հին հայոց տեղւոյ անուններ, Վիեննա 1907 թ., էջ 188:

****) Տես Ա. Արշահայտյանի «Միակայցու մատենագրությունը», Երևան 1944 թ., էջ 349:

*****) Թովմա վարդապետի Արծրունի Պատմություն տալիս Արծրունեաց, ՍՊՐ 1987 թ., էջ 110:

է Վարդանի «Աշխարհացոյց»-ում: Բաղեշն, ինչպես երևում է, 13-րդ դարում Արծկի, Խաթի և Հիզանի հետ միասին, Բզնունյաց շրջանի մասն է կազմել^{*)}:

Բաղեշը մեծանում է առևտրական խոշոր կենտրոն է դառնում հատկապես 17-րդ դարում: Գտնվելով տարածքիկ ճանապարհների խաչաձևման կենտրոնում և ակտիվ մասնակցելով փոխանակմանը, նա դառնում է հարավային Հայաստանի խոշորագույն քաղաքներից մեկը: 17-րդ դարում Բաղեշով էր անցնում Ուստայից Դիարբեքի վրայով դեպի Խոյ և Թավրիզ տանող ճանապարհը: Բաղեշով էր անցնում Խարբեքից Արևելյան Արածանիի վրայով Մուշ և Արևելք զնացող ճանապարհը: Եվ վերջապես, Բաղեշից էր անցնում Սգերդի վրայով Կիզիկ և Վանա լճի հյուսիսով՝ Խաթի, Արծկի և Բերկրիի վրայով հյուսիս քնացող ճանապարհը: Նա 17-րդ դարում այնքան էր մեծացել, որ որոշ ուսումնասիրողների կարծիքով, ունեցել է մինչև 25.000 տուն բնակչություն՝ մեծ մասը հայ առևտրականներ և արհեստավորներ, էփրեկյանը Բաղեշի մասին «Բաղմավէպ»-ում տեղավորած իր հորվածում, հիմնվելով հնագույն հիշատակությունների վրա, գրում է, որ Բաղեշը փ հնուց հայոց ճոխ և քաղաքավար քաղաքներէն մին եղած է^{**)}: Բաղեշն առանձնապես հայտնի է եղել իր ներկած կտավով— օշիւայով, որը արտահանության գլխավոր ապրանքներից մեկն է հանդիսացել: Նա հայտնի է եղել նաև իր խեժով, մոմով, մեղրով և այլ ապրանքներով:

Ահա այս շրջանում է, որ Բաղեշում սկսել են ծաղկել հայ գրչության աչքի բնկնող օջախները:

§ 3. Բաղեշի գրչության դպրոցը հայ կուլտուրայի և մատենագրության կարևորագույն օջախներից մեկն է հանդիսացել: Նա մեծ գործ է կատարել հայկական ձեռագրերը հավաքելու և ընդօրինակելու գործում: Կասկած չի կարող, որ եթե չլինել Բաղեշի հայ գրչության դպրոցը, ապա հին հայկական մեր մի շարք մատենագրներ և ունիկոմ ձեռագրեր անհետ կաղած կլինեին մեզ համար: Բացի այդ, Բաղեշը ստեղծել է հայ մանրանկարչության օրգանալ մի շկողա և մեծ դեր խաղացել, ընդհանրապես, հայ մանրանկարչության զարգացման գործում:

*) M. J. Saint Martin. *Memoires historiques et géographiques, sur l'Arménie* T. II, Paris 1819, p. 428:

**) էփրեկյան, Բաղեշ (տես «Բաղմավէպ», 1901 թ., № 1, էջ 13—20):

Իրավացի է բանասեր Սառաֆյանը, երբ փր «Լուսավորության պատմությունը» անդերևն աշխատության մեջ նշում է, որ «Այս (այսինքն Բաղեշի Ա. Ա.) դպրոցը աչքի էր ընկնում XVII դարում, որպես խոշորագույն կենտրոն ուսումնասիրության... նա ուներ ձեռագրերի լավագույն ժողովածու»):

Բաղեշի գրչությունը կենտրոնացած է եղել, գլխավորապես, չորս վանքերում— 1) Գոմանց կամ Տատրաքեակ Աստվածածնում: ուր գտնվել է Բաղեշի հոգևոր առաջնորդարանը, 2) Խնդրակատար կոչվող Աստվածածնի վանքում (ուր աչքի ընկնող ուսուցիչներից էին Ներսես Բաղիշեցին, մյուս Ներսեսը, Կարապետը, Հերապետը, Պետրոս վարժապետը և ուրիշները), 3) Ավետու կոչվող Աստվածածնում և 4) Ամիրդուռ վանքում: (Վերջինս իր ծաղկման շրջանն ապրեց 16-րդ դարի վերջից մինչև 18-րդ դարը: Նրա աչքի ընկնող գործիչներն են հանդիսացել Հովհաննես և Խաչատուր դիտուն մարդապետները, հանրածանոթ տաղասաց Վարդան Բաղիշեցին և ուրիշները):

Մեր հնդիսակի, Դավիթ Բաղիշեցու գործունեությունը կապված է եղել Խնդրակատար Աստվածածնի գրչության դպրոցի հետ:

§ 4. Դավիթ Բաղիշեցու անձնավորության մասին բավականաչափ տեղեկություններ հասել են մեզ: Նա, ինչպես երևում է իր կոչումից, Բաղեշից է: Մնված պիտի լինի մեր հաշվով, 1610—1620-ական թվերին: Հոր անունն է Ալեքսան, իսկ մորը՝ Խանադի: Ունեցել է մի եղբայր (մահտեսի Մեխիթեթը) և մեկ բույր (Խաթունադը): Որոշ հիշատակարաններում Բաղիշեցու այս հարազատների շարքում հիշվում է նաև նրա եղբոր որդին՝ Սահակը (երբեմն հիշվում է Խահակ ձևով) և նրա «Գրոց աշակերտը»— Ավետիս քահանան, որը հայտնի է Բանասեր մականանով: Բաղիշեցու այս բարեկամական շրջանի մասին ուշագրավ տեղեկություն մեզ տալիս է Դրիգոր Ժոցը, Դավթի պատվերով ընդօրինակած ձեռագրի հիշատակարանում: «Արդ գրեցաւ սա ի քաղաքս Բաղեշ, — գրում է նա, — ընդ Հովանեհա... սրբոց, որք աստ կան հաւաքեալ ի խնդոյ սրբազան և քաջալոյս փիլիսոփայի Դավթ վարդապետին ի վայելումն անձին և յիշատակ քարի հոգւոյ իւրոյ և ծնողացն— հօրն՝ Ալեքսանին և մօրն՝ Խանադին և հոգևոր որդւոյ իւրոյ՝ տէր Աւետիս սրբաւնունդ քահանային և հարազատ եղբօրն՝ Մեխիթեթին և քուրն Խաթունադին և նորաբողոք մանկան Սահակ եղբորորդւոյ

*) K. Sarafian. *History of Education in Armenia*, la Verne, 1930, p. 142:

իւրոյ և ամենայն արեւմտաւոր մերձաւորացն, կենդանեացն և հանգուցելոցն*) Իր ծնողներէ և աշակերտի մասին փորձիկ հիշատակութիւն ունի նաև ինքը Բաղիշեցի, Գրիգոր Տաթևացու Վանականի՝ Հորի մեկնութեան լուծման իր ընդօրինակած ձեռագրի հիշատակարանի մեջ զնորոպ Բաղիշեցի Դաւիթ քանասէրս հիշեցէք ի Քրիստոս Աստուած մեր, որ ստացայ զՅորայ մեկնիչս և հոռու դրել զլուծմունքս և եղի ի միում տիի՝ յիշատակ ինձ, անարժանիս, և ծնողաց Ալիքսանոսին և Խանաղին՝ հանգուցելոցն և Քրիստոս, և հոգևոր որդոյն իմոյ տէր Աւետիս գրոց աշակերտի, Թուին ՌՃԺԳ (1664)**)»:

Վանի առաքելոց վանքի երբեմնի սեփականութիւնը կազմող մի ձեռագրի հիշատակարանից երևում է, որ Դաւիթը բարեկամական որոշ կապ է ունեցել տաղասաց Վարդան Բաղիշեցու հետ: Հիշատակարանում կարդում ենք. «Ջաբրազանցեալն հոգով, դպերճացեալն բանիւ իմաստութեան, զԲաղիշեցի Վարդան բարունապետն յիշեսցիք առ յոյն ամենեցուն Քրիստոս հռչակեմ հաւատաւ իւրով Դաւիթ վարդապետիւ (ընդդրժաւը մերն է Ա. Ա.), զի Եղիազարու վանաց զբքերն Խ (40) հին փթեալ գիրք վերստին նստուն նորոգել և կազմել, և զեկեղեցու սագերն և զգումբէթն վերստին նորոգեաց... Թուին ՌՃԻԲ (1673)***)»:

Դաւիթ Բաղիշեցին իր ժամանակի մեծ հեղինակութիւն ունեցող անձնավորութիւններէ մեկն է հանդիսացել Այդ., ի միջի ալլոց, երևում է 1661 թվին Բաղեշի Գոմանց Աստվածածնի կոչվող վանքում գրված մի ձեռագրի հիշատակարանից: Գրիշը առաջնորդ Մեսրոպ վարդապետի հետ միասին, որպէս հովանավորող անձնավորութեան, հիշում է նաև Դաւիթ Բաղիշեցուն. «Գրեցաւ... ի կաթողիկոսութեանն սուրբ աթոռոյն էջմիածնայ տէր Յակոբին և ի հայրապետութեանն սուրբ ոսկտին տէր Մեսրոպ բարունապետին և աշակերտի, Դաւիթ վարդապետին իւրոյ, որ քաղում ջանս և սէր ունին հետ մեղաւորիս****)»:

Դաւիթն իր կրթութիւնը, մանկական հասակից, ստացել է Բաղեշի առաջնորդ Մես-

րոպ եպիսկոպոսի մոտ: Այդ մասին նա հիշում է իր տարեգրութեան մեջ, «Մենալ ի մանկութենէ առ ոտս երջանիկ և երիցս երանեալ հօրն մերոյ Մեսրոպ վարդապետի անյաղթ փիլիսոփայի և քաջ քարտուղարի»): Այս Մեսրոպը Հակոբ Զուլայեցու աշակերտներից էր և Փիլիպոս կաթողիկոսի կողմից Բաղեշի առաջնորդ էր նշանակվել 1633 թվականից: Նույն Մեսրոպից նա 1641 թվին ստացել է «գաւազան իշխանութեան», այսինքն վարդապետելու, քարոզելու իրավունք: 1651 թվին Դաւիթը նշանակվում է Բաղեշի եկեղեցական տար Աստվածածնի կոչվող վանքի վանահայր: Այս մասին նա իր տարեգրութեան մեջ գրում է. «Թուին ՌՂ (1641 թ.) ընկալայ ի նմանէ (այսինքն Մեսրոպ վարդապետից. Ա. Ա.) աստիճան քահանայութեան և յետ Զ (6) ամի գաւազան իշխանութեան, թէպէտ Թափուր և տգէտ գորով իմ յուսմանէ: Թուին ՌՃ (1651 թ.) եղին գաւարժան ծառայ եկեղեցական տար սուրբ Աստվածածին»):»:

Մեր այս Դաւիթն չպիտի զփոխել նրա ժամանակակից և Բաղեշում ապրող ու գործող մի այլ Դաւիթ քահանայի հետ, որը դարձյալ Մեսրոպ վարդապետի աշակերտն է եղել: Վերջինս 1658 թվին Բաղեշում ընդորինակած մի ձեռագրի հիշատակարանում իր բարեկամական շրջանի մասին գրում է. «Արդ՝ որք ճաշակէք ամենալի սեղանոյս... աստուած ողորմի ասէք ինձ անարժան (Դաւիթ Ա. Ա.) գծողիս և ծնողացն իմոց՝ Մուքիասին և Հուրիփաշին և իմ Եղբարց՝ Բլբուլին, Մովսէսին, Նզեկիէլին և նորահաս մանկան իմոյ Ստեփանոսին...»):»:

Բաղիշեցին մահացել է իմում 1673 թվին և թաղվել այնտեղ:

§ 5. Որքան հարուստ են Բաղիշեցու անձնավորութեան վերաբերող նյութերը, այնքան կցկտուր են նրա գրական-բանասիրական աշխատութիւններին վերաբերող տեղեկութիւնները: Նրա գրական աշխատութեան մասին մենք ի վիճակի ենք դասել միայն մեզ հասած այն ձեռագրերից, որոնք ընդօրինակել է ինքը, կամ հանձնարարել է ընդօրինակելու ուրիշներին:

*) 200Ռ Մատենադարանի ձեռագիր, № 5179 թ. 242ա, ր:

**) 200Ռ Մատենադարանի ձեռագիր, № 5732 թ. 165ա:

***)) Տես «Քիան հայոց պատմութեան» 10-րդ հատոր, Թիֆլիս 1912 թ. (հրատ. Գ. ԲՆ. Աղանեան-ճի), էջ 18:

****) 200Ռ Մատենադարանի ձեռագիր, № 8029, էջ 354—355:

*) Դաւիթ Բաղիշեցու ծաղկաբաղ տարեգրութիւն, էջ 84 (այստեղ և մյուս բոլոր տեղերում մենք օգտվել ենք հրատարակութեան համար մեր պատրաստած տեքստից և մատնացույց արել նրա էջահամարները):

**) Դաւիթ Բաղիշեցու ծաղկաբաղ տարեգրութիւն, էջ 84:

***) 200Ռ Մատենադարան, ձեռագիր № 7270, թ. 180ա:

Դավիթ Բաղիշեցու ձեռքով գրված և մեզ հասած ամենահին ձեռագիրը—այդ շատ Մատենադարանի № 8692 ձեռագիրն է, որը ընդօրինակել է 1653 թվին: Ձեռագրի մանրանկարչությունը կատարվել է հետագայում: Այս մասին հիշատակարանում կարդում ենք. «Ցանկացող եղև [զսա] բարեմիտ քահանայն տէր-վարդան և ստացաւ զսուրբ քահազանն անտարանս, զոր էր դրեալ թարց նկարագրութեան ձեռամբ Դավիթ վարդապետ Բաղիշեցայ...»):

Շատ Մատենադարանում գտնվում է 1651 թվի ընդօրինակած մի ձեռագիր— № 1752 ձեռագիրը, որի գրիչն է ոմն Դավիթ, որի գիրը շատ նման է Բաղիշեցու գրին: Նրա հիշատակարանում ասված է. «Ջառածեալս մեղօք յիշել ի սրբանունի յաղօթս ձեր աղաչեմ վասն աստուծոյ զգծողս Դավիթս ի տէր Իրեցաւ թուիս հայոց Ռ և Ժ (1651)»): Հաստատապես ասել թե սա Բաղիշեցի Դավիթն է, դժվար է: Ի միջի այլոց շատ Մատենադարանում կան նման կարգի կասկածելի մի քանի այլ ձեռագրեր ևս, որոնց վրա մենք կանգ չենք առնում:

Յոթ տարի հետո, 1660 թվին, Թումա գրիչը Բաղիշեցու պատվերով ընդօրինակել է Հովհան Ոսկեբերանի և Նփրեմ Ասորու Պոչոսի տասն և չորս թղթերի մեկնությունը և թողել հետևյալ հիշատակարանը. «Շոափափազ սրտիւ և յոժար կամօք ետ գրել զսա (վարդապետն Դավիթ) յարդար վաստակուց իպոց... ի մեծ թուականս հայոց ՌԺ և Թ (1660) ամին, ի Բաղէշ քաղաքի»): Այս ձեռագիրը սկզբում գտնվել է Սեանում, գրանցվել է նրանց № 99-ի տակ^{*)}, իսկ հետո տեղափոխվել շատ Մատենադարան: Հաջորդ տարին, 1661 թվին, մի այլ գրիչ, Գրիգոր անունով, Բաղիշեցու համար ընդօրինակել է Նփրեմի՝ Նրեմիայի մեկնությունը, զանադապելով ժամանակի դառնությունները. «Արդ՝ գրեցաւ սուրբ տառս, տր է մեկնութիւն Նրեմիայի մարգարէին, ի թոփն հայոց ՌԺ և Ժ (1661)՝ ձեռամբ... Գրիգոր երիցու, ի դառն և վշտաշատ ժամանակիս, որ նեղիմք ի ձեռս այլազգեաց և հարկապահանջութեան նոցա^{**)}»: Այս ձեռագիրը

գտնվում է շատ Մատենադարանում:

1664 թվին Բաղիշեցու պատվերով ընդօրինակվել է Գրիգոր Տաթևացու Հոբի մեկնությունը: Ձեռագրի հիշատակարանը գրել է ինքը, Բաղիշեցին^{*)}: Այս ձեռագիրը ևս շատ Մատենադարանի սեփականություն է հանդիսանում:

Դավիթ Բաղիշեցու անվան հետ կապվում է կիմ անապատում երբեմնի գտնված մի հարան վարք, որն ունի Դավիթի փոքրիկ հիշատակագրությունը՝ իրեն, Վարդան Բաղիշեցու (տաղասացի) և Մեսրոպ վարդապետի (իր ուսուցչի) հետ կիմ անապատ ուխտի գալու և մի շարք նվերներ վանքին տալու մասին: Այս ձեռագիրը, զգալիորեն, առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ տաճկական վայրագությունների շրջանում կորել է:

Նվ վերջապես, 1669 թվին Բաղիշեցին ընդօրինակել է տվել Իգնատիոսի կողմից Ղուկասի և Մատթեոսի ավետարանների մեկնությունը: Այս մասին նա գրել է. «Վարդապետն Իգնատիոս մեկնեալ [էր] զաստուածընկալ սուրբ անտարանս Ղուկասու... և ես հէզս և թշուառական և թափուրս յամենայն գործոց բարեաց, տրուայ Դավիթ քանասէր... ցանկացայ սմա... և յանկեալ աւարտեցաք ի թուաքանութեանս Յաքեթական տոմարի Ռ և Ժ և ԸԺ աներորդի...»): Այս ձեռագիրը Բաղիշեցու վերջին ձեռագիրն է հանդիսացել: Այդ երևում է նախ ձեռագրում Մեսրոպ վարդապետի թողած մի հիշատակարանից, ուր կարդում ենք. «Ես Բաղէշու քաղաքի վերատեսուչ տառապեալ տրուայ Մեսրոպ վարդապետս ի թոփն ՌԺԻԲ (1673) եկի ի ծովաշուրջ անապատս լմայ հանդերձ հոգեւոր որդոք իմովը, Դավիթ վարդապետան և Աւետիք քանասէրիւ, Դավիթ վարդապետն վախճանեաց զկեանս իւր... և մարմինն եղեալ եղև ընդ Հավանեաւ սուրբ Գլորգայ զօրավարին...»): Ուրեմն, Դավիթ Բաղիշեցին Մեսրոպ վարդապետի հետ միասին ուխտի է եկել կիմ, այստեղ էլ մահացել ու թաղվել:

Որ իրոք, Դավիթ Բաղիշեցին մահացել է կիմում, այդ երևում է նաև կիմում Դավիթի գերեզմանի վրա գրված տապանաքարից, ուր կարելի էր կարդալ. «Կանգնեցաւ սուրբ խայս բարեխոս առ Աստուած. Բաղիշեցի Դավիթ վարդապետին, և ամենայն աշխատողացն. յիշեցէք ի Քրիստոս. թոփն ՌԺԻԲ

*) շատ Մատենադարան, ձեռագիր № 8692, Թ. 310բ:

**) շատ Մատենադարան, ձեռագիր № 1752, Թ. 98բ:

***) շատ Մատենադարան, ձեռագիր № 4103, էջ 700:

****) Ն. Ման, Ցուցակ համառոտ ձեռագրաց վանուց Սեանայ, Մոսկվա, 1892 թ., էջ 45:

*****) շատ Մատենադարան № 5179, Թ. 242ա:

*) շատ Մատենադարան № 5732, Թ. 195ա:

**) շատ Մատենադարան, ձեռագիր № 5155 Թ. 503ա:

***) Նույն, Թ. 183ա:

(1673)*)։ Այս ձեռագիրը սկզբում գտնվել է Հիմ անապատում, քսկ հետո, առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ մի շարք ձեռագրերի հետ տեղափոխվել է Էջմիածին և այժմ ՀՍՍՌ Մատենադարանի սեփականությունն է։

Բացի վերև հիշված ձեռագրից և տարեգրությունից, անկասկած, Դավիթ Բաղիշեցին ունեցել է ինքնուրույն աշխատություններ, որոնք մեզ չեն հասել։ Այդ երևում է Բաղիշեցու ժամանակակիցների կողմից նրան տրված այն մականուններից, որոնց հաճախ հանդիպում ենք մենք. «քաջ փիլիսոփա», «անյաղթ իմաստուն», «մեկնող ամենայն խորածածուկ գրոց» և այլն։ Դավիթն ունեցել է բանասիրական-մեկնողական կարգի ուրիշ աշխատություններ, որոնք և հիմք են տվել ժամանակակիցներին նման էպիտետներ գործածել։

§6. Դավիթ Բաղիշեցու «Մաղկաքաղ տարեգրությունը», որի մասին մենք ցանկանում ենք խոսել, մատենագրական ինչ որ նորություն չի հանդիսանում։ Նա հայտնի է հայագիտական նեղ շրջանակում։ Նրանից առաջին անգամ, Կրետում տաղի շափ մի փոքրիկ հատված, առանց կոմենտարիայի, բերել է Ղ. վ. Փիրղալեմյանն իր «Նոտարը Հայոց»-ում**): Այնուհետև Բաղիշեցու պատմությանն անդրադարձել է Հ. Թոփչյանը 1898 թ. իր կազմած եռալիկ վ. Դավթյանի ձեռագրաց ցուցակում՝ տարեգրության իրեն հայտնի ընդօրինակությունը նկարագրելիս***): Նա ևս Բաղիշեցու տարեգրությունից բերել է մի քանի փոքրիկ հատվածներ և առաջ քաշել այդ երկի հրատարակության

անհրաժեշտությունը։ Նույն թվին «Արարատ» ամսագրում Կիլիկեցի ստորագրությամբ, (հավանական է նույն Թոփչյանը լինի) լույս է տեսել Դավիթ Բաղիշեցու մասին մի փոքրիկ հոդված և նորից շեշտվել նրա տարեգրության կարևորությունը*)։ Բաղիշեցու տարեգրության մասին մի քանի տող տեղեկություն է տվել Ղ. Ալիշանը իր «Հայապատում» աշխատության մեջ, Սակայն նա, ըստ երևույթին, տարեգրությունն անձամբ չի տեսել, ուստի և սխալմամբ ենթադրում է, որ Բաղիշեցու տարեգրությունը սկսված պիտի լինի «արաբացուց աշխարհակալութեան սկզբէն»**), այն ինչ նա սկսվում է ավելի հին շրջանից։ Եվ վերջապես, 1912 թվին Գ. Զհն. Աղանյանցն իր «Երևան հայոց»-ի 10-րդ հատորում, որը նվիրված է մանր մատենագրներին, կանգ է առել Բաղիշեցու տարեգրության վրա և Փիրղալեմյանից առնելով մի քանի հատված, որպես նմուշ, հրատարակել***): Հայագետներից վերջին անգամ, Բաղիշեցու տարեգրության վրա կանգ է առել մեծանուն գիտնական Հ. Աճառյանը՝ իր «Հայոց անձնանունների բառարան»-ի երկրորդ հատորում և նորից շեշտել նրա հրատարակության անհրաժեշտությունը****): Սակայն Թոփչյանի, Աղանյանցի և Աճառյանի հայտնած ցանկությունները մնացել են լուրջ ցանկություն։

(Շարունակելի)

*) Կիլիկեցի. Դավթ Բաղիշեցի (տես «Արարատ» 1898 թ., էջ 120—124)։

**) Ղ. Ալիշան, «Հայապատում», վեներիկ 1901 էջ 129։

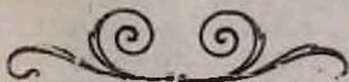
***) Գրան հայոց պատմության, 10-րդ հատոր, էջ 40—56։

****) Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Ի հատոր, Երևան 1944 թ., էջ 57—58։

*) Գրան հայոց պատմության, գիրք Ժ, էջ 56։

**) Փիրղալեմյան, Նոտարը Հայոց, Կ. Պոլիս 1888 թ., էջ 56, 122—23, 148, 210։

***) Հ. Թոփչյան, Ճուշակ ձեռագրաց Դավթյան եռալիկ վարդապետի, Վաղ-պատ 1898 թ., էջ 69—69։

ԵՐԱՅԻՄ ԵՍԶԱՆԻՅ

ԿԱՐԱՊԵՑ ԵՋԵԱՆ, ՄԿՐՏԻՉ ՍՈՆԱՍԵՐՅԱՆ, ԼԵՎՈՆ ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ

Ա

արապետ նգլանի ընտանիքը, վաղուց Հաշտարխանից տեղափոխված լինելով, վերաբնակություն էր հաստատել Մոսկվայում: 1859 թվին այդ ընտանիքը բաղկացած էր մորից, ծերացած մորաքրոջից, երկու եղբայրներից՝ Կարապետ և Հովհաննես և երկու քույրերից՝ Մարիամ ու Աննա:

Հարությունի որդի Կարապետն ուսանել է Լազարյան ճեմարանում, որտեղ և գիմնազիական միջնակարգ ուսման դասընթացն ավարտելուց հետո (1850-1851 թ.), իր համար որպես մասնագիտություն ընտրելով արևելագիտություն՝ հատկապես հայոց լեզուն, մտել է նույն ճեմարանի Արևելյան լեզվաց ճիկեռնական կոչված մասնագիտական դասարանը:

Հարությունյանը ավարտելով լիկեոնական դասընթացը (1852-1853 թ.), նա փոխադրվում է Պետերբուրգ և կանդիդատության թննություն բռնում համալսարանի արևելյան բաժնում, ուր հայոց լեզվի պրոֆեսորն էր Հաշտարխանցի Մկրտիչ Բերդյանը: Այնուհետև նա պատրաստվում է մագիստրոսության թննության, որի համար գրում է «Հին Հայաստանի ներքին կենցաղը» փառագրով գիտական շարադրությունը (Внутренний быт-жизни Армян): Չնայած այդ աշխատությունը բուն աղբյուրներից քաղված գույտ գիտական աշխատություն չէր, այլ համարյա ամբողջապես փոխառված էր Ինճիճյանի հայտնի «Հնագիտություն» գրքից, բայց և այնպես նա հաշտությունը պաշտպանում և արժանանում է ռեկտորական լեզուաց մագիստրոս-ի կոչման (1860 թ.):

Նա մտադիր էր Մկրտիչ Բերդյանից հետո՝ նրա տեղը համալսարանի արևելյան բաժնում ինքը գրավել: Ուստի երբ 1860 թվին աղյուսակով հերոսյան ծերության պատճառով հրաժարվում է պաշտոնից, նա իսկույն

շտապում է խնդրամատուց լինել համալսարանի ֆակուլտետին, որպեսզի իրեն հանձնեն նրա պաշտոնը:

Այդ պաշտոնին տիրանալու համար նրան մրցակից էր հանդիսանում Ստափուրյուկ Պատկանյան Տ. Պետրոս քահանայի որդի, Հարություն Վարդապետ Ալամդարյանի թոռ՝ Քերտվեյ Պատկանյանը, որը 1857 թվին Պե-

տերբուրգի Մանկավարժական ինստիտուտի պատմական գիտությունների բաժնից ավարտելուց և ապա երկու տարի էլ Թիֆլիսում ուսուցչի պաշտոն վարելուց հետո, 1859 թվից ընգմիշտ փոխադրվել էր Պետերբուրգ ու իրեն նվիրել պատմության ու լեզվագիտության առումնասիրման գործին:

Իրավունքի տեսակետից առաջնությունը կամ առավելությունը պատկանում էր նգլանին, որովհետև նա թե՛ կանդիդատի և թե՛ մագիստրոսի կոչում ուներ, մինչդեռ Պատկանյանը նույնիսկ կանդիդատի կոչում էլ չուներ. նրա թեկնածվության փողմեռից էր նաև Ազգային Լուսավորության նախարարությունը՝ ի դեմս Հովհաննես Դելյանյանի, որն այդ ժամանակ Ս. Պետերբուրգի ուսումնական շրջանի հոգաբարձուն էր: Սակայն ընտրության իրավունքը պատկանում էր ֆակուլտետին, որը դիմելով Մրկրտիչ Խմինին և նրա կարծիքը հարցնելով երկու մրցակից թեկնածուների արժանավորության մասին, նպատակադր փարձիք էր ստացել հաջողա Պատկանյանի: Այսպիսով ընտրվում է Պատկանյանը:

Կարգնելով այդ պաշտոնին տիրանալու հույսը և յուր մասնագիտության համարպատասխան մի ուրիշ պաշտոն էլ չգտնելով, նա դառնում է աստիճանավոր, առաջին հերթին ծառայության մտնելով ներքին Դոմոց նախարարության դեպարտամենտներից մեկը:

1860 թվին նա քաջ է անում մի մասնա-

վոր պանսիոն, ճառագայթա գիմնազիաներն ավարտած հայ երիտասարդների համար. որպեսզի նրանք այդպեղ պատրաստվելով հնարավորութուն ունենան համալսարան մտնելու, քանի որ այդ ժամանակները գիմնազիաներն ավարտողները տակավին արտոնութուն չունեին անմիջապես համալսարան մտնելու, այլ պարտավոր էին նախապես դրա համար, սահմանված քննության ենթարկվելու. համալսարանում, յոթ համար նա վարձում է մի բնակարան և իր ընտանիքը փոխադրում Պետերբուրգ. այստեղ էր նաև նրա եղբայրը, որը 1859—1860 թվին նույնպես ավարտած լինելով կազարյան ճեմարանի միջնակարգ դասընթացը, մտել էր համալսարանի բժշկական բաժինը: Հետագայում նա ավարտելով բժշկական է դառնում:

Նզյանի պանսիոնում հավաքվում են մոտավորապես 10—12 աշակերտ, որոնցից յուրաքանչյուրը վճարում էր նրան տարեկան 800 ռուբլի, որպես ուսման, բնակարանի և սննդի ծախք. աշակերտները նրա մոտ ապրում էին շատ լավ. թե բնակարանը, թե նիստ ու կացն, թե սնունդը և թե նրանց հետ վարվելու ընտանեկան ու սիրավոր ձևվր գոհացուցիչ էին, և այդպես էլ շարունակվեցին մինչև վերջը: Այդ պանսիոնում են գտնվել երևանցի հայտնի փաստաբան Ռուբեն Զալալյանը, «Փորձ»-ի խմբագիր Աբգար Հովհաննիսյանը, Երևանի քաղաքային բժիշկ Լևոն Տիգրանյանը, հաշտարխանցի երկու եղբայրներ՝ Մկրտիչ և Կարապետ էդիլյանները, մոզզոկցի Միքայիլ Բուրջալյանը, պետերբուրգցի Գրիգոր Բուզադյանը, մոսկվացի երկու եղբայրներ՝ Մեհրուբան և Արշակ Խալաթյանները և ուրիշներ:

Դասավանդությունը կանոնավոր էր. ինքն Նզյանը դասավանդում էր պատմություն և աշխարհագրություն. մյուս առարկաների համար հրավիրվել էին մասնագետ ուսուցիչներ: Հսկողությունն աշաուրջ էր և կատարվում էր իր՝ Նզյանի, նրա ընտանիքի անդամների և երկու առանձին վերակացուների միջոցով, որոնցից մեկը գերմանացի Օտտեն էր, որ տիրապետում էր նաև Ֆրանսերեն լեզվին, իսկ մյուսը համալսարանի վերջին կուրսի ուսանող վաղամեծ Մարտիրոս Միմոնյանը. (հետագայում լավահամբավ ուսուցիչ Ներսեսյան դպրոցում և Գեվորգյան ճեմարանում): Բայց սովորաբար հանդիսանում էին Նզյանի մայրը (Մամինկեն) և քույրը՝ Աննան, որոնք իրենց հարազատների պես սիրում էին աշակերտներին ու փոխադարձաբար սիրվում նրանցից:

Նզյանը շատ հմուտ մանկավարժ և վարպետ ուսուցիչ էր. Բժ. Լևոն Տիգրանյանը,

որը ինն տարեկան հասակում Թիֆլիս տեղափոխվելով և այդտեղ 6—7 տարի մասնավոր պանսիոններում, զանազան դպրոցներում և այլ մասնավոր՝ հայ, ռուս ու ֆրանսիացի ուսուցիչների և վարժուհիների ձեռքի տակ սովորելուց հետո, 16 տարեկան հասակում, համարյա բոլորովին տգետ, եկել էր Պետերբուրգ և իր քեռու՝ Մկրտիչ Սանասարյանի միջոցով 1859 թվին, նախքան պանսիոնի քացումը, տեղավորվել Նզյանի մոտ ուսման համար՝ տարեկան 1200 ռ. վճարով, նրա դասավանդության մասին իր ռեզյումեակարանում պատմում է հետևյալը. «Պետերբուրգում երկու շաբաթ մնացի քեռուս մոտ, որ ապրիլի 25-ին 1859 թ. տվեց ինձ Կարապետ Նզյանի մոտ սովորելու. դա այդ միջոցին մադիստրոսի քննությունն էր տվել և պատրաստում էր յուր դիսկուտացիան և դարձավ մագիստր արևելյան լեզվաց գիտություն... Նզյանը շատ վարպետ մարդ էր կրթության գործում: Նա ինձ հետ վարվեց շատ մեղմ, ընկերաբար, որպես սիրող մեծ եղբայր. ամեն օր երեկոյան դնում էինք զրոսնելու և այդ միջոցին ինձ ամեն բան ցույց էր տալիս, բացատրում էր, (սովորական ձև), աշխատում էր հարուցանել իմ մեջ հետաքրքրություն գիտությանց վերաբերմամբ և բնականաբան աշխատասիրության. երկու շաբաթվա ընթացքում ինձ այնպես ուրբեց, որ ես սկսեցի մեծ շանքով պարապել և աշխատել սովորոցներից բառարան (ռուս-հայ) գործածելը: Նրբ սկսեցի հին պատմություն սովորելը, նա առաջին դասս (բարեխոնացիք) հարցնելիս տեսավ, որ լավ եմ պատմում և հասկացավ, որ անգիր եմ սովորել: Այն ժամանակ քացատրեց, որ չպետք է անգիր սովորել, այլ պատմել: Այդ առաջին անգամն էր կյանքումս, որ ուսուցիչն կարդացածս պետք է պատմեի, այն ինչ պատմելու նաև ձեռք չգիտեի: Այդքան էր Թիֆլիսից բերած գիտությունս: Նզյանի մոտ հենց սկզբից սկսեցի շատ աշխատել և երբ երեկոյան պահին ինձ տեղում էր ման գալու տանել, ես չէի ուզում զնալ, ասելով թե ես սովորելու քան ունեմ: Ես ամբողջ օրը պարապում էի և ինքս գարմանում էի, թե ինչ է պատահել ինձ, որ ամեն ինչ ինձ հետաքրքրում է: Իմ մեջ ծագեց ցանկություն Նզյանի նման գիրք կարդալ և առաջին գիրքը, որ կարդացի, էր Պոլ և Վերթինե (հայերեն թարգմանություն), որ կիսատ էի հասկանում և շատ բան Նզյանից հարցնում: Այդ գիրքը ինձ վրա շատ մեծ տպավորություն թողեց. հետո կարդացի ուսուցիչն լեզվով «Робинзон»-ը: Նա կարդում էր ինձ Լեմմոնտովից. ես շատ

հավանեցի ռեկլամ-ն և նա մի օր ասեց, ուզում ես թարգմանիր հայերեն և մենք տպենք, ես կուղղեմ: Այդ այնպես գրեցի իմ ինքնասիրտությունը, որ ես իսկույն համաձայնեցի և սկսեցի: Բայց ինչ թարգմանություն էր, թարգմանելու ձեռնակը չգիտեի, ուստի ինքս էի հասկանում և երբեք հայերեն բան գրած չէի: Եղյանն ամեն օր դասին գրածս ուղղում էր, խրախուժում էր, բացատրում էր կանոնները և ավելի մեծ ամբողջ ռեկլամ-ն թարգմանեցի և տղի պես կաշում էի Եղյանի յախից, թե հիմա պետք է տպել տալ: Նա ժպտալով խոստանում էր, բայց ես չէի հասկանում, որ այդ թարգմանությունը տպելու համար չէր, այլ ուսանողին հասկանալու և սովորելու համար: Նույն կերպ վարվեց ինձ հետ ֆրանսերեն սովորեցնելու համար: Նոր անպալման համատեղ էի, զարմանում էի նրա համբերության, վարվելու քաղցրության վրա: Նա ամենամեծ վարպետությամբ սովորեցրեց ինձ աշխատանքի, և սովորեցրեց հետաքրքրվել, գիտությունով, լեզուներով և ամեն մի լավ գործով: Նրա հայտնած գաղափարներն ուղիղ, արդար, ազնիվ էին: Նրա խոսքն ինձ համար սուրբ էր:

«1859 թ. հունիսին գնացինք Եղյանի հետ Մոսկվա՝ ներկա լինելու նրա մեծ քրոջ՝ Մարիա Արտեմովնայի հաղթանքին (Բողոքան Վարլամի: Բողոքանովի հետ, որ հայ էր): Այդտեղ ծանոթացա մոր, քույրերի և եղբոր հետ: Նրանք ինձ սիրեցին և ես էլ նրանց սիրեցի: Մենք մի ամիս մնալով Մոսկով, վերադարձանք Պետերբուրգ: Եղյանը տկանց մտածել պանսիոն բանալու...»:

Եղյանը թեև հմուտ մանկավարժ, ուսուցիչ, պանսիոնի լավ կառավարիչ ու բարեխիղճ պետական աստիճանավոր էր, բայց բնավորության այնպիսի գծեր ունեւոր, որոնք նրան ծանր և անբարենպաստ էին դարձնում առօրյա կյանքում՝ հասարակության մեջ: Նա փառասեր էր, ինքնահավան, շոգորորթություն սիրող, ուրիշի կարծիքի չանդուրժող, քնն պահող, ազդեցություն ձեռք բերելու, չորսպատուհաններին փրեն հպատակեցնելու ձգտում ունեցող, սրանք բնավորության գծեր ու հատկություններ էին, որոնք նրան հին քրմերին էին նմանեցնում, ուստի և նա ժամանակի հայ ինտելիգենտ դասի կողմից ճշգրտված անունով է կնքված եղել ու ռեուրված է անվանվել: Որքան մեղ հայտնի է այդ հորջորջումը առաջին անգամ Եղյանին հասկացել է Գրիգոր Աբդուլահին լուր Մշակ-ում: Այս բոլորի հետ միասին սակայն նա մյուս բարձր դիրք ունեցող հայ աստիճանավորներից տարբերվել է մի խո-

շոր առավելությամբ. նա Ներսիս Գործոց նախարարությունից ծառայության փոխադրվելով Ազգային Լուսավորության նախարարությունը և այդտեղ հետզհետե առաջ գնալով ու կրավելով Դպրոցական գործերի դեպարտամենտի փոխվերատեսչի բարձր պաշտոնը (Визиректор департамента Министерства Народного Просвещения), որը նրան աչքի ընկնող դիրք ու կացություն էր բնծալում, մյուսների նման չի խզում իր հարաբերությունները հայ հասարակության հետ, այլ ընդհակառակը է՛լ ավելի ամրացնում է այդ հարաբերությունները, մշտական ու հարատև գործակցություն և մասնակցություն ցույց տալով հայկական բոլոր ազգային կուլտուրական ձեռնարկումներին:

Ամեն մի հայ անխտիր մուտք է ունեցել նրա բնակարանը և մինչև իսկ նրա պաշտոնատեղում ունեցած առանձնատնակը, խոսել նրա հետ հայերեն լեզվով, առանց թագցնելու իր կարիքները հայտնել նրան. և եթե փնդրողը հավաստիքներ է մատուցել նրան իր իսկական հայ լինելու, հայ կուլտուրական կյանքին ծառայելու կամ հետադառնալով այդպիսի գործի պետք դալուն, Եղյանն աշակցել է նրան թե իր խորհուրդներով, թե իր պաշտոնի հետ կապված նպատակներով և թե ձեռնարկական խորհրդով: Արամազդության տակ զտնված գումարներից օժանդակություն ցույց տալով, թողակ նշանակելով, նա ձեռնարկական խորհրդի ազդեցիկ անդամը և հետո էլ նախագահ է եղել երկար ժամանակ:

Մայրաքաղաքի ուսանողներից շատերն են վալել նրա աշակցությունը բարձրագույն դպրոցներ մտնելուց, շատերն են ազատ հղ ու մուտք ունեցել նրա բնակարանը, վալել նրա ընտանիքի սիրալիր հյուրասիրությունը, շատերն են պարբերաբար հրավեր ստացել մասնակցելու նրա շաքաթական «ժուռնիլ»-ներին, ուր շահական գրույցներ ու մտքերի փոխանակություններ էին կատարվում և ուր նրանք որոշ ուղղություն էին ստանում ազգային կուլտուրական խնդիրների շուրջը ու պատրաստություն ձեռք բերում իրենց ապագա ազգային գործունեության համար:

Այդ բոլորի հետևանքով հասկանալի պիտի լինի, թե ինչու Եղյանի անունն ու հռչակը իր ժամանակ այնքան տարածված են եղել հայերի մեջ, հայ աշխարհում, թե ինչու նա դարձած է եղել մի կենտրոնական անձն, որին դիմել են ամենքը, ե՛վ էջմիածինը, ե՛վ հայ ազգային գործի գլուխ կանգնած մարմինները, ե՛վ հայ մասնավոր անհատները, որոնք ի վիճակի են եղել և կամեցել են ազգի կուլտուրական գործի համար մի բան ա-

նելու նրա խորհուրդներով և բարոյական տգործնական աշակցութեամբ է գրվել Սանասարյանի կտակը, հիմնարկվել Սանասարյան դպրոցը Կարինում, հաստատվել Նոր-Նախիչևանի ու Բնասարաբայի թեմական դպրանոցի կայսերահաստատ հիմնական կանոնները, Նոր Նախիչևանի թեմական հոգաբարձությունը և այլն:

Լեւոն Տիգրանյանի ասելով՝ Նզյանը մի բարի, աշխատասեր մարդ է եղել, յուր մասին մեծ կարծիք չի ունեցել և բնավորության մեծ հիշատակ վատթար գծերը կամ բուրրովին չեն արտահայտվել նրա մեջ, կամ արտահայտվել են այնքան մեղմ եղանակով, որ համարյա թե նկատելի չեն եղել, բայց հասակն առնելու և ծառայության աստիճանի հետզհետե բարձրանալու հետ միասին վատթար գծերն էլ զարգացել և հետագայում արտահայտվել են զորեղապես: Օրինակ նա չէր կարող լսել ու տանել հակառակ կարծիքներ. նա այդպիսի կարծիքներ հայտնողներին համար ուներ մի բառ, որ հաճախ և համարյա միշտ պործ էր ասում — «հիմար», որի ր տառն արտասանում էր ղ տառի հնչյունով և ծոր տալով «հիմարդ» կամ ուսանողն «դուդակ»: Ուսանողների մի մասն անհանդուրժելի համարելով նրա բնավորության այդ և դրա նման գծերը, հեռու էր պահում իրեն նրանից, չընդունելով նրա հրավերը և շայցելելով նրա շարաքական ժողովների, աղետողներն էլ շուտով ճանաչելով նրան, հետզհետե հեռանում էին և մինչև վերջը մնում էին միայն նրանից մի որևէ պատճառով կախում ունեցողներու:

Թե որքան ոխակալ ու քննախնդիր էր նա, Տիգրանյանը, իբրև նրա բնավորության ալգ գծի ցայտուն օրինակ, իր «Հիշատակարան»-ում մեջ է բերում նրա Պետերբուրգի համալսարանի արևելյան բաժնում հայոց լեզվի ու գրականության պրոֆեսոր լինելու ձգտումը և անհաջողությունը հայտնի հայազետ Մկրտիչ էմինի պատճառով: Նա այդ հանգամանքը չի մոռանում և 35 տարի անցնելուց հետո, երբ պատեհ առիթը ներկայանում է, միտն է բերում ու վրեժխնդիր լինում:

Յժրբ ես 1887 թվի վերջին արտասահմանից եկել էի Պետերբուրգ և Նզյանի հետ խոսում էի Պատկանյանի մասին, — գրում է Տիգրանյանը, — Նզյանը պատմեց ինձ հետևյալը. «Մի՞տը է, որ ես էի ուզում պրոֆեսոր դառնալ և պրոֆեսորությունը սովորել Պատկանյանին: Այդ էմինն արեց: Մի քանի ժամանակ սրանից առաջ էմինը Պատկանյանին նամակ էր գրել, խնդրելով որ նա

առաջարկի ֆակուլտետին տալ իրեն դոկտորության դիպլոմ (Honoris Causa): Պատկանյանն եկավ ինձ մոտ, բերեց էմինի նամակը Թասաց. թե էմինից այսպիսի նամակ եմ ստացել: «Մեջ է կամենում այդ էմինը, նա մի աշխատություն համար պետք է առաջարկել ֆակուլտետին պատմության դոկտորի դիպլոմ տալ և վերջապես նա սաստիկ ձեռացել է, այսօր թե վաղը պետք է մեռնի, ուղիղն ասած չգիտեմ, թե ի՞նչ պատասխանեմ: Նզյանը պատասխանում է, թե էմինի նամակն փրեն տա և նա կգրի, բոշ բան է: Պատկանյանը տալիս է նամակը: Նզյանը ասեց ինձ. «Ահա ժամանակն եկել էր էմինից որևէ հանելու ծա գրեցի Պատկանյանի կողմից մի այնպիսի նամակ, որ էմինի չի գաղթ դադեց. ավելի Պատկանյանին ստորագրելու և ինքս սովեցի փոստը, որ մի գտցե Պատկանյանը կարդա և չուղարկի: Ես ի հարկն բացասեցի էմինի խնդրքը, ասելով, թե, պ. էմին, Զեյր ո՞ր աշխատության համար եք կամենում այդ դիպլոմն ստանալ առանց քննության, Դուք այնպիսի աշխատանք չունեք և այլն. շատ քաղաքավարի, բայց կծու նամակ էր: Եթե էմինը իմ վրա ցույց տված լինի պրոֆեսորության համար, փա նրա հետ շատ ավելի լավ կվարվեի և ամեն միջոց գործ կդնեի, որ այդ դիպլոմը նրան տան, ի՞նչ բան է մի թղթի կտոր տալը էմինին»:

Տիգրանյանն Նզյանին, իբրև շատ և վրնասակար հակումներ ունեցող անձի, ավելի ցայտուն փղանակով բնորոշելու ու բնութագրելու համար, մեջ է բերում նրա կյանքից նաև մի նրկուհիք դեպք, որտեղ սակայն այնքան վրդովեցուցիչ ու այնքան զարհուրելի են, որ մենք դժվարանում ենք հավատալ, թե դրանք կատարված լինեն Նզյանի պես մարդու ձեռքով, ուստի այդ դեպքերը մեջ ենք բերում վերապահության: Պարտք ենք համարում այստեղ նկատել և այն, որ բժ. Լեւոն Տիգրանյանը, ինչպես երևում է նրա մեր քանիցս հիշած «Հիշատակարան»-ից, իր կյանքում, սկսած 1859 թվից, երբ առաջին անգամ ուսման համար տեղափոխվել էր Նզյանի մոտ, և մինչև յուր քեռու՝ Մկրտիչ Սանասարյանի մահը (1890 թ. 5 մայիսի), այսինքն ամբողջ 41 տարի, ստիպված լինելով քեռու պատճառով կապված մնալ Նզյանի հետ, այնքան և այնպես էր տանջվել ու շարշարվել նրա ձեռքից, որ այլևս չհամբերելով, յուր աշակերտության օրերին դաշույնի լավ դանակը ձեռքին մի գիշեր մտնել էր ննջարանը՝ նրան

սպանելու նպատակով. բայց երբ զանակը բարձրացրել էր, որ հարվածի, իսկույն հիշել էր նրա մորը, իր շատ սիրած Մամին-կեին. ձեռքը թուլացել էր և թողել Պեռացել էր ասելով. «Շունն էս, շուն էլ մնա աշխարհիս փրեսին»: Եվ այդ բոլոր տանջանքները հետևանք էին նրան, որ նա ունեւոր, բարեգործ Սանասարյանի քրոջ որդին էր, քեռու մեծ կարողության ապագա ժառանգը, որին իբրև թե Եղյանը կամեցել էր ատելի դարձնելով՝ հեռացնել քեռուց, որպեսզի ճանապարհ հարթած լինի Սանասարյանի կարողությունն իր ձեռքն ատենելու և գործադրելու իր ուզածի պես: Այսպիսի հանգամանքներում բնական է կարծել, որ առեւտրյալ մարդուց մի փոքր ծառայությունը կարող էր, չենք ասում ստել, այլ շահագնացրած լինել նրա ասածները և նրա բնավորության հոռի կողմերը:

«Եղյանի մասին, — ասում է Տիգրանյանը, մոռացա հենց սկզբում մի հետաքրքիր բան պատմել: Երբ ես մտա Եղյանի պանսիոնը, մեր բանաստեղծ Միքայել Նալբանդյանն Եղյանի հետ դուստ էր: Երբ նրան բանտարկեցին, Եղյանը հաճախ գնում էր բանտը, նրան տեսնելու: Երբ վերջին անգամ բանտում խոսեցրել էին Նալբանդյանին, նրան հայտնել էին նրա այնպիսի գաղտնիքները, որ նա ահա՛մա ապշած մնալով ասել էր. «Այդ բոլորն տղիդ է, բայց ես ոչ ոքի այդ գործերի մասին չեմ հայտնել, դուք ո՞րտեղից գիտեք»: Այդ ժամանակ ճերբորդ աղեկներումն էլ կային ազատամիտ մարդիկ, որոնք ծածկաբար ասել էին Նալբանդյանին, որ նրա սրտակից բարեկամ Եղյանն է այդ «գանոսն» արել: Եղյանն այդ ժամանակները դեռ ծառայում էր Ներքին Գործոց նախարարությունում:

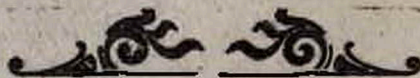
«Երբ Նալբանդյանին բանտից արձակեցին (շաբաթ օր էր), կիրակի օրը նա ըստ սովորության եկավ եկեղեցի: Երբ եկեղեցուց հետո, բակումն Եղյանն ինձ հետ միասին մտնեցավ Նալբանդյանին բարեկամ, նալ-

բանդյանը կատաղաբար նրա վրա նայելով, մի քանիսի և իմ առաջ ասեց Եղյանին. «ԱՆՆԱՆ ՍՈՒՋԱՆ, ջանադր, ամո՞թ է քեզ հետ ծանոթ լինել, անպիտան լրտես: Ես այդ գործի վրա իմ պատմած մանրամասնությունները լսեցի Մովսես Բուդաղյանի մոտ, երբ ես գնացել էի այնտեղ. խոսակցությունը Բուդաղյանի և Նալբանդյանի մեջ էր: Դրանից հետո Եղյանը և Նալբանդյանը, ի հարկե, այլևս ծանոթներ չէին: Մի օր էլ Եղյանը խոսելով Սանասարյանի հետ, իմ առջև արդարանում էր այդ գործում»:

«Մի այլ հետաքրքիր բան Եղյանի մասին, — գրում է Տիգրանյանը. — Գեորգ կաթողիկոսն աշխատում էր միճակավոր եպիսկոպոսների մի քանի իրավունքները իր ձեռքն գցել, որոնք իսկապես պատկանում են կաթողիկոսին: Կաթողիկոսը գրագրություն ունեւոր Ներքին Գործոց նախարարի հետ այդ իրավունքների մասին:

«Այդ ժամանակ աշտարակցի Վեհապետյան Գեորգ արքեպիսկոպոսը Հաշտարյանի առաջնորդ էր և Գեորգ կաթողիկոսի հետ կաթողիկոսության կանդիտատ էր (եղել), որին պետք է կաթողիկոսին հակառակ լինելու Եղյանը գրում է Վեհապետյանին նամակ և հայտնում, որ կաթողիկոսը կամենում է նրա առաջնորդական իրավունքները տեղականացնել և փոքրուրդ է տալիս հակառակել կաթողիկոսին: Ուղարկում է խընդիրքի սեագրությունը, որ Վեհապետյանն արտագրել տա, ստորագրի և ուղարկի նախարարի հասցեով: Այդ միջոցին Պերճ Պողոսյանը այդտեղ է լինում: Եպիսկոպոսը կանխում է Պերճին և ասում. «Պերճ, մի տես Եղյանը ի՞նչ է գրում, ես բան չեմ հասկանում»: Պերճը կարդում է և հասկացնում: Եպիսկոպոսն ասում է. «Քավ լիցի, ես այդպիսի զանգատ չեմ տա կաթողիկոսի վրա: Եղյանի ցանկությունն էր, Կերի, մի խալ ստանալ, կամ տեղը շաղացնել»:

(Շարունակելի)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԳՐՈՂՆԵՐԻ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ

1946 թվի սեպտեմբերի 25-ին, Սպենդիարովի անվան լենինի ջգանշանակիր օպերայի և բալետի Պետական թատրոնում բացվեց Հայաստանի Սովետական գրողների երկրորդ համագումարը:

Համագումարին մասնակցում էին 59 պատգամավոր վճռական ձայնի իրավունքով: Սովետական Միության Գրողների վարչությունից՝ Միության քարտուղար, ակադեմիկոս գրող ընկ. Նիկոլայ Տիխոնովի գլխավորությամբ համագումարին, որպես հյուրեր, մասնակցում էին արձակագիր Սերգեյ Բորոդինը, բանաստեղծ Սերգեյ Շերմինսկին, բանաստեղծուհիներ Վեյա Չվյապինցևան, Մարիա Պետրովիխը, քննադատ և «Դրուժբա նարոդով» ամսնախոյ խմբագիր Արկադի Դեկեր, թատերագիր քննադատ Յոան Ալթմանը, Սովետական Գրողների Միության վարչության ազգային գրականության ժողովից՝ Սեմյոն Եվգենևը, Վիտ. Գաբետա-ից՝ Պելսոնը, էստոնիայից՝ Գրողների Միության նախագահի տեղակալ, բանաստեղծ Մարթ Ռաուդը, լենինգրադից՝ բանաստեղծներ Անատոլի Չեխիսինը, Վադիմ Շեֆները և գրականագետ, ֆիլոլոգիական գիտությունների թեկնածու Կամսար Գրիգորյանը, Վլադիստանից՝ ակադեմիկոս գրամատուղ, ՍՍՌՄ Գերագույն Սովետի դեպուտատ Նալվա Դադիանին, ակադեմիկոս, Ստալինյան մրցանակի լաուրեատ Դեոդոր Լեոնիձեն, վիպասան Կոնստանտին Դամասխուրդիան, բանաստեղծ Ալեյ Մաշադիլին, Վրաստանի Գրողների Միության Հայկական սեկցիայից՝ բանաստեղծ Ռուբեն Աղաբաբը, արձակագիր Մերուն Թորգոմյանը, Բենիկ Մեյրամյանը, Մարո Զուրաբյանը, Մկրտիչ Ասլանյանը, Վահան Ասրյանը, Վարդան Սիմոնյանը, գրամատուղ-թարգմանիչ Սուրեն Ավլյանը, քննադատ Միհրան Քրաչյանը, Աղբաջանից՝ բանաստեղծներ Վարսենիկ Աղասյանը, Համո Սահյանը, Սամվել Գրի-

գորյանը, Դանիել Գրիգորյանը, արձակագիր Մարգար Դավթյանը, գրամատուղ Արշավիր Դարբին: Արտասահմանի հայ առաջադեմ գրողներ ու գրականագետներ — Ամերիկայից՝ բանաստեղծ Կարապետ Սիրտալը, Իրանից՝ «Վերածնունդ» թերթի խմբագիր Հայկ Գարադաշը, բանասեր-քննադատ Արամ Նրեմյանը, բանաստեղծ Հովհաննես Դուխասյանը, Բեյրութից՝ բանաստեղծ Վահե Վահյանը, «Ժողովուրդի ձայն» թերթի խմբագիր, հրապարակախոս և գրական քննադատ Հովհաննես Աղբաշյանը, Կիպրոսից՝ բանաստեղծ Սմբատ Տիրունյանը, Ֆրանսիայից՝ բանաստեղծ և Օմար-Խայամի լավագույն թարգմանիչ Արամ Զարբը, արձակագիր Զարեհ Որբունին, վիպասան Լևոն Մեսրոպը:

Ամբողջ դարձի՜ բուն օվաքիայի տակ համագումարը պատվավոր նախագահության մեջ ընտրեց ՀամԿ(Բ)Պ Կենտկոմի Բաղբյուրոյի կազմը՝ մեծ Ստալինի գլխավորությամբ, ինչպես նաև ընկ. Գր. Հարությունյանին:

Համագումարում գործարար նախագահության մեջ ընտրվեցին ընկ. ընկ. Զ. Գրիգորյանը, Ավ. Իսահակյանը, Ն. Տիխոնովը, Ս. Կարապետյանը, Գ. Դեմիրճյանը, Ստ. Զորյանը, Ն. Զարյանը, Արազին, Գ. Սարյանը, Հր. Գրիգորյանը, Գ. Բորյանը, Շ. Դադիանին, Սիրասը, Գ. Լեոնիձեն, Գ. Լեոնյանը, Կ. Սիրտալը, Ա. Զարբը, Լ. Մեսրոպը, Խ. Մարգարյանը, Զ. Որբունին, Վ. Վահյանը, Հ. Աղբաշյանը, Մ. Ռաուդը, Ա. Չեխիսինը, Ս. Տիրունյանը, Հ. Գարադաշը, Ա. Նրեմյանը և ուրիշներ:

Համագումարը բաց արեց Հայաստանի Սովետական Գրողների Միության նախագահության նախագահ, Ստալինյան մրցանակի լաուրեատ, ակադեմիկոս Ավետիք Իսահակյանը, որը սրտագին ողջունելով համագումարի մասնակիցներին, իր ներածական խոսքում նշեց, որ հրապարակա-

Ֆաշիստները հարձակվեցին մեր երկրի վրա, հայ ժողովուրդը անձնվիրաբար կռվեց հայրենիքի թշնամիների դեմ, իսկ նրա պոռոկները ճեղքվեցին խոսքերով և քրեական փառաբանեցին այն բոլոր վեհ զգացմունքները և բարձր գաղափարները, որոնց սիրուն մեր սքանչելի ռազմիկները գնում էին կռվի դաշտ, թշնամու դեմ մարտնչում և հերոսանում—այսինքն հայրենի հող, լեզու, կուլտուրա, բնական, մայր, կին, երեխա. Սովետական Միություն. խրախուսում էին նրանց, գովաբանում նրանց սխրալի գործերը և անմահացնում նրանց հերոսական անձնագրերում։ Այս անդրադարձավ նրան, որ աշխարհում ցրված գաղութահայությունը ևս անմասն չի մնացել Հայրենական պատերազմին. նա «գործով և սրտով մասնակցել է Հայրենական պատերազմին և երազել նրա հաղթանակը»։ Այսօր այդ գաղութահայությունը վերադառնում է իր Մայր Հայրենիքը՝ Սովետական Հայաստան. նրանց թիվը հարյուր հազարն է, միլիոն է, բայց Մայր Հայրենիք վերադարձել են մի քանի տասնյակ հազար։ Նրանք բոլորը պիտի դան Հայրենիք և արտասահմանի հայ գրողները պետք է թաշակեցնեն ներգաղթի հաջողությանը։ Նրանք պետք է տանեն գաղութահայերին այն խնդիրը պատգամը, որ Միությունի բոլոր հայերը Սովետական Հայաստանի վաղվա քաղաքացիներն են։ Մեր գրչակիցները պիտի երգեն ու արժարժեն սեր դեպի Սովետական Հայաստանը, բոլոր հայերի Հայրենիքը, պիտի վառ պահեն ազգային ինքնագիտակցությունը և ազգային պատկանելությունը, բոլոր միջոցներով պիտի ձգտեն հեռու պահել հայությունը ալլասերումից։ Նրանք պիտի կամուրջ դառնան տարածելու Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի, արվեստի և գրականության արժեքները և տեղծելու միասնական գրականություն՝ սովետահայ գրականության ջրօրը։

Այլ. Իսահակյանի քաջաման խոսքից հետո համագումարը լսեց Գրողների Միության պատասխանատու քարտուղար ընկ. Հ. Գրիֆորյանի զեկուցումը օրակարգի առաջին հարցի՝ «Սովետական հայ գրականությունը և նրա հետագա զարգացման ուղիները» թեմայի մասին։

Զեկուցողը մանրամասնորեն բնութագրեց սովետահայ գրականության զարգացումը ըստ ժամանակաշրջանների, սկսած նրա ծագումից մինչև մեր օրերը։ Նա առանձնապես կանդ առավ Հայաստանի սովետական գրողների առաջին ու երկրորդ համագումարների միջև ընկած ժամանակաշրջանի վրա։

Համագումարի սեպտեմբերի 26-ի առավոտյան և երեկոյան նիստերում լսվեցին ֆիլոսոֆիական գիտությունների դոկտոր պրոֆեսոր Մ. Մկրյանի «Սովետահայ գեղարվեստական արձակը և նրա զարգացման խնդիրները», ֆիլոսոֆիական գիտությունների թեկնածու Ռ. Վարդազարյանի «Սովետահայ պոեզիան», Ս. Հարությունյանի «Սովետահայ դրամատուրգիան» և Գ. Դեմիրճյանի «Հայրենական մեծ պատերազմի գրականությունը» հարակից զեկուցումները։

Իսկ սեպտեմբերի 27-ի առավոտյան նիստում լսվեց արվեստի վաստակավոր գործիչ Ս. Հախումյանի «Սովետահայ գրականության լեզուն» հարակից զեկուցումը։

Հարակից զեկուցողները մանրամասնորեն նկարագրեցին սովետահայ գեղարվեստական գրականության զարգացման էտապները, օրինակներով և փաստերով ցույց տվին նրա հուժեղ աճը լենինյան-ստալինյան ազգային քաղաքականության դրոշի տակ։ Արձակը, պոեզիան, դրամատուրգիան անցել են սոցիալիստական ռեալիզմի մեթոդը տիրապետելու ոչ հեշտ ուղին, հարստացել են գաղափարապես և գեղարվեստականորեն։ Սովետահայ գրականությունը Հայրենական պատերազմի տարիներին նոր ծաղկում ապրեց։ Սոցիալիստական հայրենիքի պաշտպանության գաղափարը Երկրորդ պլանի վրա մղեց բոլոր մյուս խնդիրները, և մեր գրականությունը հուժեղ ձայնով խոսեց սովետական հայրենասիրության, հայրենիքի նկատմամբ սովետական մարդկանց անհուն, անսահման սիրո մասին։ Սովետական Հայաստանի տնտեսության ծաղկումը չէր կարող չանդադրադառնալ հայ գրական լեզվի զարգացման վրա։ Այդ լեզվի հասունությունը, հարստությունը, նրա բարձր մակարդակն են վառ կերպով փայլում այդ տարիներին ստեղծված արձակ ու լափածո, խոշոր երկերը։

Սեպտեմբերի 27-ի առավոտյան նիստում լսվեց նաև ֆիլոսոֆիական գիտությունների թեկնածու Հ. Մամիկոնյանի «Գրական քննադատության վիճակն ու խնդիրները» զեկուցումը։

Զեկուցողը նշեց, որ քննադատական աշխատությունների մեծ մասը նվիրված է հին, նախառևոյունյի հեղինակներին, սովետական գրողների ստեղծագործությունները դեռևս չեն գտնվում գրական քննադատության ուղարկության դաշտում։

Մեպտեմբերի 27-ին սկսվեցին ժողովրդի աշխույժ փոխանակությունները ղեկուցումների շուրջը:

Ելույթ ունեցավ նաև Ն. Ս. Տիխոնովը, որը նախ ՍՍՌՄ Սովետական Գրողների Միության նախագահության և նրա նորընտիր քարտուղարության անունից սրտապինոջունեղ Հայաստանի սովետական գրողների երկրորդ համագումարը և ապա իր ելույթի մեջ ընդդեմ այն խոշոր դերը, որ կատարել են Հայաստանի սովետական գրողները թե՛ Հայրենական պատերազմի

օրերին և թե՛ նրանից առաջ նշեղով այն հագասար վերաբերմունքը, որով շրջապատված են գրողները սովետական իշխանության որոշ, Ն. Տիխոնովն ասաց. «Ենթացիտենք և սիրում ենք հայ գրականությունը, որպես մեր հղրայրական գրականություններից մեկը: Հայ գրականությունը հնագույններիցն է աշխարհում, նույնիսկ նրա տառերը գոյություն ունեն ավելի քան մեկ ու կես հազարամյակ: Եվ ահա դուք միտք արեք, թե ինչից է սկսել առաջին հեղինակը ունենալով այդ ալբուբենը և թե՛ մարդկության

Համագումարի մի խումբ մասնակիցներ. նստած են՝ (ձախից աջ) — Ավ. Իսահակյան, Դ. Գեմիրենյան, Լևոն Մեսրոպ, Արագի, Մ. Սարյան, Կանգ-Քաճ՝ (ձախից աջ) — Հր. Քոչար, Զ. Ուրբունի, Գ. Սարյան, Մկրտչյան, Հմ. Սիրսա, Հ. Դաւազաշ, Ա. Վշտունի, Ա. Երեմյան, Հովհ. Ղուկասյան, Կ. Սիսակ:

համար ի՞նչ նոր խոսքեր եք դուք գրում այսօր այդ տառերով:

Տիխոնովը նշեց հայ ժողովրդի բարձրարժեք կուլտուրան, նրա բարձր պոեզիան, դրական արձակը, որոնք սողորված են հայրենասիրությամբ և որոնց նպատակը հայրենիքին ու ժողովրդին ծառայելն է: Մենք հետևում ենք այդ հայ ժողովրդի համախմբմանը Հայրենիքում՝ նա ա-

սաց. «Արևմուտքի և Արևելքի երկրներից հայերը վերադառնում են Հայաստան, որովհետև նրանք այս սրբազան հողում տեսնում են կյանքի ծաղկում, կյանքի ճշմարտություն և ապագայի մեծ ուղիները:

«Արտասահմանից եկած գրողները իրենց աչքով տեսան, թե ինչ է կատարվում այստեղ և թե ինչ բան է Սովետական Հայաստանը: Այդ շատ լավ է, որ նրանք եկել են,

և մենք հաճատում ենք, որ արտասահման վերադառնալով Հայաստանի այս ծաղկման ու ճշմարտության մասին կատարեն ամենուրեք արտասահմանում, հերքելով զրպարտությունը, որպես վիաներ ցրելով կեղծիքը և հոտ մղելով կատաղի հարձակումները»:

Նույն նիստում Վրաստանի Սովետական Դրոշների Միության անունից ողջույնի խոսքով հանդես եկավ ընկ. Շալվա Դադիանին, որը խոսեց վրացի և հայ ժողովուրդների դարավոր բարեկամության, ժողայրթական դրականությունների կապերի, Մայթ-Նուվայի, Գ. Սունդուկյանի, Հովհաննես Թումանյանի և մյուսների մասին: Նա նշեց սովետահայ դրականության նվաճումները և վստահություն հայտնեց, որ Սովետական Հայաստանի գրողները, իրագործելով Համ(Բ)Պ Կենտկոմի պատմական որոշումները, ձեռք կբերեն էլ ավելի մեծ նվաճումներ:

Սեպտեմբերի 28-ին, առափնյայի և երեկոյան նիստերում, շարունակվեցին մտքերի փոխանակությունները:

Էստոնական գրողների կողմից ողջույնի խոսքով հանդես եկավ ընկ. Մարթ Ռաուդը. նա հիշեցրեց, որ հայ մեծ լուսավորչ հաշատուր Արծվյանը սովորել է Տարտուի համալսարանում և որ էստոնիայում լավ ծանոթ են հայ գրականության նվաճումներին: Հազարավոր կիրմետրեր են բաժանում մեզ՝ էստոն ժողովրդին Հայաստանից: Սակայն այս հեռավորությունը չխանգարեց, որ մեր ժողովուրդները դեռ անցյալ դարից պոլսոտորական կապեր հաստատեն: Տարտուի համալսարանի պրոֆեսոր Պարոտը 1820 թվին գալիս է Հայաստան և էջմիածնում բարեկամանում: Խաշատուր Արծվյանի հետ, որը հետագայում դառնում է խոշորագույն հայ գրող:

«Մեր մայրենի լեզվով մենք կարողացանք կարգալ նրանկացուն, հատվածներ «Սասունցի Դավիթ» էպոսից, հայ ժողովրդական երգեր ու հեքիաթներ, հայ նոր գրականության կլասիկներ Հ. Թումանյանի, Ավ. Իսահակյանի և այլոց գործերը»:

Սեպտեմբերի 30-ի առափնյայի նիստում համագումարը շերտորեն դիմավորեց Բելլուրի «Ժողովուրդի ձայն» թերթի խմբագիր Հ. Աղաաշյանին, որը ողջույնի փոսք ասաց Սիրիայի և Լիբանանի հայության անունից. «Պատմական եղակի համագումար մըն է ասիկա, — ասաց նա, — որովհետև կզուգադիպի արտաքին պայմաններու հարկադրանքին

տակ, դարերով իրարմե բաժնված հայ ժողովրդի երկու մեծ հատվածներուն՝ արևմտահայ և արևելահայ հատվածներուն, միակ հայրենիքի մը՝ Սովետական Հայաստանի մեջ համախմբվելու գործին: Պատմական եղակի համագումար մըն է ասիկա, որովհետև ասիկա հայ ժողովրդի ազգային սիավորումի գործին զուգընթաց կձեռնարկե նաև Մայր Հայրենիքի և Սփյուռքի հայ գրականությունը միավորելու գործին: Որով պատահականության մը արդյունքը չէ արտասահմանեն հայ առաջադիմական գրողներու ներկայությունը սույն համագումարին, այլ հետևանք է պատմական իրողության մը՝ հայ ժողովրդի ազգային միավորումի իրողության, իսկ հայ ժողովրդի ազգային միավորման կարեկրությունները ստեղծեց միայն սովետական իշխանությունը: Ահա թե ինչու համագումարի արտասահմանյան պատգամավորներս սրբազան պարտականություն կնկատենք Սփյուռքի հայության անունով խոր երախտագիտություն հայտնել ժողովուրդների մեծ բարեկամ և առաջնորդ ընկեր Ստալինին, որուն ազգային արդար քաղաքականության շնորհիվ արևելահայ ժողովուրդը երկու անգամ փրկվեցավ քաջնջումի վտանգեն, իսկ Սփյուռքի հայությանը կփրկվի երկարամյա պանդուխտությունը»:

Համագումարը ողջունեց նաև գաղութահայ խոշորագույն գրող Կ. Սիտալը:

Նշելով որ հայ ժողովրդի վերելքը տնտեսության ու կուլտուրայի մարզում փթխարի ու ապշեցուցիչ է, նա ասաց. «Ավելի քան 30 տարի ապրած լինելով կապիտալիստական աշխարհի ամենահզոր երկրում համարձակվում եմ ասել, որ Երևանի միակուլթային կյանքը իր բովանդակությամբ, իր պրոֆեսով, իր ծավալով, ժողովրդական խավերում իր վայելած հսկա ժողովրդականությանը և ապա ուրույն բնութագրով շատ ավելի բարձր է կանգնած, քան կապիտալի մեծ ներկրի՝ Ամերիկայի մշակուլթային կյանքը: Միևնույն ժամահարուստ Ամերիկայում մշակութի վայելքը մերնախավերին է պատկանում, Հայաստանի մշակութի բոլոր պտուղները ժողովրդական բոլոր խավերի սեփականություն են կազմում»:

Հոկտեմբերի 1-ի նիստում համագումարն անցավ օրակարգի երկրորդ հարցի քննարկմանը: «Հայկական արտասահմանյան արդի գրականությունը» զեկուցումով հանդես ե-

կալ Ֆիլիոսիական գիտությունների թեկնածու ընկ. Էդ. Թոփչյանը, Զեկուցման առթիվ թացված մտքերի փոխանակությանը մասնակցեցին ընկ. ընկ. Ն. Զարյանը, Գ. Դեմիրճյանը, արտասահմանյան առաջադիմ հայ գրողներ Լ. Մեսրոպը, Կ. Սիտալը, Հ. Գարագաշը, Վ. Վահյանը, Զ. Որբունին, Ա. Զարբը, Հ. Աղբաշյանը, Ա. Երեմյանը, Հ. Դուկասյանը, Ս. Տիրունյանը:

Արտասահմանյան հայ գրականության ներկայացուցիչները ողջունելով Սովետական Հայաստանի գրողների երկրորդ համագումարը՝ հիացմունքով Լին խոսում հայ ժողովրդի նվաճումների մասին 26 տարվա ընթացքում, նրանք շնորհակալություն հայտնեցին Կոմունիստական պարտիային և սովետական կառավարությանը համագումարի աշխատանքներին մասնակցելու հնարավորություն տալու համար և հույս հայտնեցին, որ շուտով բոլոր վտարանդի հայերը կվերադառնան իրենց հայրենիքը:

Այնուհետև համագումարը միաձայն Հայաստանի Սովետական Գրողների Միության նախագահ ընտրեց ավագ բանա-

ստեղծ, Ստալինյան մրցանակի լաուրեատ, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի իսկական անդամ Ավետիք Իսահակյանին: Համագումարը ընտրեց Գրողների Միության վարչություն՝ 25 հոգուց բաղկացած: Լաված բոլոր զեկուցումների համար համագումարն ընդունեց ծավալուն բանաձևեր:

Մեծագույն ոգևորությամբ, դահլիճի բուռն ծափահարությունների տակ համագումարն ընդունեց ընկեր Ի. Վ. Ստալինին ուղղված ողջույնի նամակը, որի մեջ Սովետական Հայաստանի գրողները հավաստիացնում են պարտիային և կառավարությանը, մեծ Առաջնորդին, որ պատվով կկատարեն Համ Կ(Բ)Պ Կենտկոմի որոշումները և կստեղծեն ստալինյան մեծ դարաշրջանին արժանի զեղարվեստական գործեր:

Համագումարը նաև ողջույնի նամակ ընդունեց ուղղված Հայաստանի Կ(Բ)Պ Կենտկոմի քարտուղար ընկ. Գր. Հարությունյանին:

Հոկտեմբերի 1-ին համագումարն ավարտեց իր աշխատանքները:

ՀԱՅՐԵՆԻ ՀՈՂԻ ՎՐԱ

ՎՌԱՄ ՄԻՐԱՅԱՆ

ԻՄ ՏՊԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

րեան ենք մեկնում. հայ աշխատավորութեան քրտինքով կերտված նորաշեն այգի քաղաքը, որը կենդանացավ, շունչ առավ միայն սովետական իշխանութեան օրով:

Դեռ Իրանում եղած ժամանակ բազմաթիվ անգամներ լսել ու կարդացել էի նրեանի ձեռք բերած նվաճումների մասին:

Յուրաքանչյուր անգամ Հայաստանի սովետիզացիայի տարեդարձը տոնելիս մեծ տեղ էր հատկացվում մայրաքաղաքին ու հանդամանորեն խոսվում նորաշեն այգի օլթանի վերելքի մասին: Այդ բոլորը ես գաղութում լսում, կարդում էի և խանդաղատանքով ապրում: Մայր հայրենիքով, Բայց լինել հայրենիքում, մոտիկից տեսնել նրա նվաճումները երբեք չէի երևակայել: Հայրենի հողի վրա ենք, Գնացքը սուրում է արագ: Ինձ թվում է, թե երազ է այս, քաղցր ու անուշ երազ, թե ես Հայաստանում չմ, Արարատյան դաշտի քաղցրաշունչ օդը չեմ զնշում, այլ գտնվում եմ օտար ու անծանոթ մի հեթաթային աշխարհում:

Մակայն ոչ դա փրսկանություն էր, ես հայրենի հողի վրա էի: Ջառամյալ մայրս բերկրանքով ինձ ցույց էր տալիս Մասիսները, որոնք միզապատ ցցվել էին հեռվում: Նրանք ժպտում, աչքով էին անում մեզ, կարծես բարի գալուստ մաղթելով բոլորիս: Ուրեղները խնկել էին վազոնների առջև, աղմկում, բացականչում էին, իրար ցույց տալով հեռվում կանաչների միջև սուզված շենքերը:

Գնացքը համրաքալ ընթանում էր առաջ: Մոտենում էինք քաղաքին: Սպասումի ծանր պահեր անցան: Ամբողջովին հետաքրքրություն դարձավ ես հայացքով չափում էի հեռուները, որանդից պիտի հայտնվեր հրաշք քաղաքը:

Վրամ Միրայան

Շոգեքարշը սուլեց, նրա սուլույթը արձագանք գտավ հեռվում, սուլոցները կրկնապատկվեցին: Մոտենում էինք նրեանին: Հեռվում երևաց կայարանը:

Չտեանված իրադանցում էր տիրում կայարանում: Մեզ դիմավորելու համար հավաքվել էր մեծ բազմություն: Բարի գալուստ էին մաղթում մեզ, բոլորի դեմքը ժպտում էր բնրկրանքից:

Շոգեքարշը հոգնած հսկայի նման կանգ առավ: Դուք թափվեցինք վազոններից, կանամատուցի վրա ենք: Լայնանիստ նրեանը մեր դիմացն է:

Անմիջապես մեզ կայարանից քաղաք են տեղափոխում: Բաժանվում ենք իրարից: Ավտոն մեզ տանում է քաղաք, մայրս լուռ լաց է լինում, նա հուզված է: Նա անհասկանալի բառեր է շշնջում և կամացուկ արտասանում է ՄՍԱՀԻՆԻ անունը: Ինձ թվում է, որ այդ նվիրական պահին իր ստացած ջերմ ընդունելության համար նա իրեն երախտապարտ է զգում Մեծ Մարդու հանդեպ:

Հոյակապ քարաշեն շենքերով փողոցները հաջորդում են իրար. մեքենաներով սրբնթաց անցնում ենք քաղաքի միջով: Անսովոր եռուզեռը, իրարանցումը, աղմուկն ու մխոթը դարձապես են մեզ, նման բան չենք տեսել: Թավրիզի խաղաղ ու անաղմուկ կյանքի մոտ դա թվում է անսովոր, բայց հետաքրքրական:

Վերջապես մեքենան կանգ է առնում, իջնում ենք, և մեզ տեղավորում են նոր բնակարանում: Մայրս և քույրս հոգնել են երկար ճամբորդությունից, նրանք հանգրտանում են, իսկ ես դուրս եմ նետվում փողոց, ժամերով թափառում: Անթիվ նոր փողոցների եմ հանդիպում, մեկը մյուսից գեղեցիկ, մեկը մյուսից հոյակապ, բայց ոչ մեկի անձնը չեմ չգիտեմ: Մի քիչ շփոթված ու երկյուղով շարունակում եմ գեղերումներս, իմ դեմ հանկարծ մի լայն հրապարակ է բացվում, որի մի ծայրին կանգնած է անմահ Վ. Ի. Լենինի հրաշագեղ արձանը: Լենինի, Նալբանդյանի, Աբովյանի, Ստալինի անվան փողոցները իրենց շքեղությամբ դարձապես են ինձ. այդ բոլորը կառուցվել է Սովետական իշխանության օրոք, հայ ազատագրված աշխատավորության միահամուռ ջանքերով:

Ստալինյան պողոտայի վրա ծառացած է օպերայի փիթարի ջենքը: Նա կառուցված է ճարտարապետական անգերադանցելի արվեստով. ամեն ինչ այդտեղ գեղեցիկ է ու ակնահաս: Օպերան դուրս է անցորդին:

Նրանք բազմամարդ մի քաղաք է, նա ապրում է տեսնված վերելք: Նա համառորեն ծափալվում է դեպի մոտակա բլուրները, դեպի մերձակա անմարդաբնակ դաշտերը: Զանգվի տվերը զեծը չին մնացել այդ համառ հետապնդումից: Գետի աջ ու ձախ ափերին, բնական ամրությունների վրա, որպես լեռնային արծիվների բներ՝ թառել են քաղաքացիների հողաշեն տները: Երկու տասնյակ տարվա ընթացքում քաղաքը դարձել է անճանաչելի: Երբեմնի հողաշեն ու անկենդան քաղաքը վերածվել է արդյունաբերական խոշոր ու կենսախիստ կենտրոնի:

Մայրաքաղաքը մասնավորապես գեղեցիկ է գիշերը, էլեկտրական թանձր լույսի տակ քաղաքի բազմամարդ փողոցները կենդանանում են, ժողովրդ լեցվում:

Նրանք համալսարանական քաղաք է, դա Սովետական Հայաստանի մտքի օջախն է: Ո՞րքան հոյակապ կրթական ու գիտական հաստատություններ կան այնտեղ՝ Մոլոտովի անվան Պետական համալսարանը, ման-

կավարժական, պոլիտեխնիկ, բժշկական, անասնաբուժական, գյուղատնտեսական և այլն բազմաթիվ ինստիտուտներ:

Ընդունելություններն սկսվել են. համալսարանում և ինստիտուտներում բազմաթիվ դիմումներ կան, շրջաններից եկել են հարյուրավոր ուսումնաժամարավ երիտասարդներ հափեցնելու իրենց ուսման ծախսով:

Ես նույնպես գնում եմ համալսարան, ներկայանում ոսկուրին և այցելությունս նպատակը հայտնում իրեն: Բարի մարդ է, ծառում է և սիրով ընդունում ինձ: Նրան հետաքրքրում էն արտասահմանից եկողներն իրենց կրթական ցենզով:

Ես համալսարանից դուրս եմ գալիս թև-թևացած սրտով. հպարտ եմ և այդ ափելի է խանդավառում ինձ: Ես արդեն ուսանող եմ և ապագայի նշանկարները ոգեշնչում են ինձ:

Սեպտեմբերի էրեքը վրա է հասնում: Ժամը ութ և կեսին քայլում եմ դեպի համալսարան: Կես ժամ ուշացել եմ, բայց չեմ շտապում, կարծում եմ, որ մեզ մոտ՝ Իրանում ընդունված սովորություն համաձայն համալսարանական առաջին օրը ուշ կսկսվի, պարապմունքներ չեն լինի, այլ միայն կծանոթանան ուսանողության հետ, հետևաբար շտապելու կարիք չկա: Սակայն զարմանքս մեծ է լինում, երբ համալսարանի սեմից ներս մտնելիս ինձ պես ուշացած ընկերներից իմանում եմ, որ պարապմունքն արդեն սկսվել է և դասախոսը կարդում է իր լեկցիան: Ամոթահար և զիչիկոր ներս եմ մտնում մեր լսարանը. բոլորը հետաքրքրությունով ինձ են նայում: Դասախոսը խոժոժում է դեմքը, բայց մի պահ միայն: Նա հարցնում է ուշացմանս պատճառը. իմ պատահալանը լսելով բարեսրտությամբ ժղատում է, ապա թույլ տալիս նստելու:

Լսարանում հնում է դասախոսի թավ ձայնը, ուշադիր ուսանողները լսելով ունկնդրում են նրան:

Ես հետաքրքրությամբ ու մի նեղքին մղդումով դիտում եմ շուրջս, տեսնում մի քանի տասնյակ երիտասարդների: Նրանց լսելով ու խոհուն հայացքներն արտահայտում են ուսման անհագ ծաղրով, նրանք զինվում են գիւլություն նոր ուսմունքով և գոտեպնդվում համամարդկային նպատակների իրականացման համար:

Ուսումնական առաջին օրը հարանման մտորումների հետ միասին վերջանում է: Ես ժամը երկուսին վերադառնում եմ տուն: Երևանում իմ երկանիկ վերածնունդը ապրելու համար:

ՋԱԿԵՆ ԹԱԹՈՒԼՅԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Ջակեն Թաթուլյան

այաստան, երկիր դրախտա-
վայր...

Այսքան միայն լսած ու եր-
գած էինք, լավ կհիշեմ, իբր
փոքր երեխա էինք: Երգ մըն
էր սա, որ քնքշորեն կթրթռար

մեր շրթներուն վրա, երգն էր այն երկրին,
որուն, ավա՜ղ, մեր մատուցած լուրջները
չէին հասկցած, և վերջապես, երգ մըն էր
սա, որ ամենե՛ն անուշն ու քաղցրն էր մեզ
համար...

Բավական տարիներ հոգ, որոնք անցան
դանդաղորեն օտար երկրի մը մեջ, ըմբռնե-
ցինք, թե այն երկիրը դրախտավայր, զոր
Հայաստան կոչած էինք, է մեր հայրենիքը,
հայրենիքը հայրեն...

Որքա՛ն ցավ պատճառեց մեր մանուկ հո-
դիներուն, որ դժբախտություն էինք ունեցած
չծնվելու և չապրելու մայր հողին վրա:

Մեր ծնողները մեզ պատմեցին ամեն ինչ,
պատմեցին, թե ինչու՞ դուրս արտաքսված են
այդ հարազատ օջախից, պատմեցին թե
թուրքն է նղած անհայրենիքության պատ-
ճառը...

Այսպես պատմեցին մեր ծնողները, երբ
մանուկ էինք մենք...

Ու այդ վայրկյանից զգացինք հայրենիքի
կարոտը: Հայրենիքի արևից, Հայաստանի
հողից զրկված ըլլալնիս մեծ վիշտ պատ-
ճառեց մեզի՝ այդ մանուկ հասակին:

Ու երգեցինք սիրակարոտ, երգեցինք

զայն, կապվեցանք նրան, կարդացինք ու
երգեցինք զայն...

Կսահեին տարիներ, տարիներ հայրենա-
բաղձության, տարիներ օտար երկրներու
մեջ:

Ու վերջապես ձայն լսվեցավ մեր երկրեն,
որ ցնծությամբ լցրեց արտասահմանի ողջ
հայրենակարոտ ու վտարանդի հայության
սրտերը: Ձայն մըն էր սա, որով Հայաստա-
նի կառավարությունը աշխարհի շուրջ ծաղի-
րում սփռված հայերը փր հարազատ քա-
ղաքացիները կկոչեր:

Ձայն մըն էր, որ կհնչեր Հայաստանին,
Նրևանի ռադիոկայանեն...

Այսանք հայրենիքը տեսնելու հույս մը
շոշիլ: Ծագող արևի մը արշարույսն էր սա,
որուն առաջին ճառագայթները սկսան նըշ-
մարվիլ:

Անկե հետո էր, որ հայրենիքեն անող ա-
վետաբեր ծիծեռնակները ավետեցին ազգա-
հավաքման հրավերը Հայաստանին:

Վերջապես 1946 թ. փետրվար 1-ին էր,
որ ներդադրի արձանագրություններն սկսան
Ի՛նչ անսահման ցնծությո՜ւն... Չէինք հա-
վատար կարծես...

Ու դարավոր երազն էր սա, որ մարմին
կստանար...

Մեր պատմության արդենով գրված էջերը
շատ մը բռնի ներգաղթներ արձանագրած

են. բազմաթիվ հայորդիներ, հայաժառանգ փախուստ տվին հայրենիքեն, աշխարհի լուսավոր և մութ անկյուններում ինչպիսիք, լքեցան անմխիթար և անհույս... ու վերջին հայրենակարտ հոգիներն իրենց, աչքերնին բաց, օտար և անհարազատ ափունքներու մեջ:

Սակայն բախտը ժպտաց մեզ: Կմոտենար երանելի հունիս ամիսը, այն պատմական ամիսը, երբ այնքան երազված ներգաղթի կարավանը պիտի շարժվեր դեպի հոն, դեպի լույս, դեպի Հայաստան, այն ամիսը, որ գաղթականության վերջը և հայրենիքի տեսնելու առաջին օրը պիտի լիներ:

Սրտատրոփ կապասերինք մեր հերթի: Ինքզինքնիս ամենեն երջանիկը պիտի զգարինք, եթե բախտ ունենայինք առաջին կարավանով ներգաղթող ըլլալու... Սակայն մեզի շլիճակվեց այդ, հույսերնիս պահեցինք երկրորդին:

Ու վերջապես 23-ին հունիսի դեպի հայրենիք շարժվեց առաջին կարավանը... 23 հունիսի... դեպի հարազատ ափեր թռչող առաջին ծիծեռնակներու թվական...

Սա էլ ներգաղթ մըն էր... Շատ ներգաղթնիկ տեսանք, արյուն արցունք լացինք, ամեն մի կարավան անժանոթ ափեր քշվելուց:

Սա էլ կարավան մըն էր, սակայն դեպի լույս և ապահով ապաստան գնացող, ուրկն ոչ մի անգամ էլ որնէ թշնամի շափտի կառողանար քշել, վտարել դուրս...:

Երկրորդ կարավանով մեկնիլ — վիճակվեց մեր ընտանիքին ալ: Ոչ մի կերպ կարող եմ արտահայտիլ ու նկարագրել այն տարախոթությունը, որ գգացինք այդ վայրկյանին:

Հուլիս 10-ին էր, որ մեր նավը շարժվեց դեպի հոն, դեպի երկիրը դրախտավայր, գոյ մանկության ասան երգած էի...:

Գրկախառնվեցանք ու լացինք այդ քաժանման պահուն, սակայն սա լաց մըն էր թեթև ու վերջին, լաց մըն էր սա ուրախություն, կրթվեցինք իրարմ հայրենիքի մեջ տեսնվելու համար:

Արագորեն կահեցր «Թրանսիլվանիան» Պեյրոլթի կապույտ ափերեն... Գիտեցի Պեյրոլթը վերջին անգամ, գիտեի, որ մանկական ու պատանեկան թարմ հիշատակներ հոն կթաղվեին, սակայն մի քանի օր վերջ հայրենիքի ծոցում պիտի մոռանայի զանոսը ու պիտի սկսվեր նոր կյանք մը նոր եռանդով...:

Ընդարձակ ջուրի տարածություններ ճեղքելով կանցնեինք և կզգայինք մոտեցումը հայրենիքին:

Ու պայծառ առավոտ մը նշմարվեցավ Բաթումի գեղածիծաղ համայնապատկերը, ցնծության աղաղակներ թռան մեր բերաններեն... Քիչ վերջ, նավն արգեն մտած էր նավահանգիստ:

Առաջին անգամ էր, որ պարզվեցավ մե, ապահար աչքերուն դրոշը կարմիր, կարմիր հողի վրա:

Առաջին անգամ էր, որ լսեցինք Սովետական հիմը սովետական նվագախումբ է, սովետական հողի վրա...:

Այն երջանկությունը, որ մեր այրած սրտերը ողողեց, սահման չունեի և նույնիսկ ոչ մի բառ չի կարող գտնվիլ նկարագրելու զայն: Այն պահուն էր, որ առաջին անգամ մեր դադարավոր վշտերը և ցավերը խալալ լույս տվին մեզմէ...:

Նավը արգեն իսկ միացած էր քարափին ու անհամբեր կապասերինք ցամաք իջնիլ:

Կարգը մերն էր... Ու զանազոթեն իջնաանդխամատերեն ու վերջինին վրա կանգնած սլացիկ վերադավ հիշեցի այն բոլորը, դիտեցի հողը սովետական ու իջա ցած... Լիկտրական հոսանքն անցա կարծես...:

Արգեն սովետական հողի վրա էի... համը քայլերով կառաջանայի դիտելով ծովը ու նավը... մտաբերեցի այն բռնի ներգաղթները ու այս երջանկալիք ներգաղթը... հուզվեցա: Այդ վայրկյանին իսկ այն գաղթականի ցուպը, որ անբաժան եղած էր հրոժող հայության, ծովը նետած էինք կարծես, երբեք ու երբեք զայն չտեսնելու հանգստություն մը...:

Սովետական հողի վրա էինք հիմա...

Ընտանիք ման գալու պահուն աղբյուր մը նշմարեցինք ու բոլորս առաջին ջուր խմելու բախտը ունեցած լինելու համար խոտեցինք դեպ այդ կողմը, քիչ մնաց, որ խողովակը քանդեինք:

Խմեցինք զայն: Չեմ գիտեր, ի՞նչպես զիրար դիտեցինք... կարծես փոխված էինք ու անճանաչելի... Ի՞նչ քաղցր ջուր, սովետական երկրի ջուրն էր սա...:

Շոգեկալը կառար Սովետական վրաստանի կանաչազարդ լեռներու և դաշտերու մեջեն ու ամեն վայրկյան կարծես կզգանք Հայաստանի հոտը...:

Կեն փիշեր էր, լսեցի մի ձայն, որ կրսի՝ «Հայաստան հասանք»: Ընդոտ ցատկեցի տեղես ու գլուխս լուսամուտեն դուրս հանեցի ապշահար...:

Անուշ զեփյուտ մըն էր, որ հպեցավ դեմ-

քիս... Սա տարբեր օդ էր, սա հայրենի անուշ հոգիկն էր, որ կիշեր ծառերու ընդմիջին... արծաթափրփուր փետակի կլկլոցն ալ տարբեր ձայն մ'ունեւր կարծես. հայրենի քաղցրիկ շուրն էր սա...

Կանգ առաւ շոգեկառքը մթության մեջ...

Սուրբ հողի վրա կանգ էր առած. իջա ցած ու վերցուցի քարը հայրենիքիս, քարը սուրբ, ու տարի շրջաններու...

Երգած ու երազած հայրենիքի քարն էր սա, բարձրադասնորու կոխկրտած քարը պապերուս, պանդխտութեան ատեն մեր այրած հոգիներու դարման ըլլալիք քարը և վերջապէս քարն էր այդ երկրասարդ քսանհինգ ամյա Հայաստանիս, Սովետական հայրենիքիս քարը, զոր երկյալածութեամբ կհամբուրեի այրած շրթերով...

Ժամերը շարունակ կսահեին ու ահա հայրենի արեւը կսկսեւր կարմրեցնել լեռների երկնամերձ զազաթները, տը կարծես վերակենդանութիւն մը ստացանք կենսատու արեւակի ճառագայթներէն...

Ամեն ինչ նշմարվիլ սկսան. կդիտեի արցունքոտ աչքերով այգիները փոված լանջքին վրա լեռնիկու, ֆաբրիկաները, որոնց բուխերիկներէն ելած բարակ ծուխերը մինչև ֆրկինք կ'բարձրանային: Դիտեցի բոլորը, դիտեցի ամեն տեղ ու դիտեցի միշտ:

Անցանք կայարաններ կարգով, ուր հայրենակիցներ եկած էին մեզ տղջագուրելու վերջապէս անսահման անհամբերութենէ

վերջ կառաջարդ դանդաղորեն կմտներ Երեւան:

Հայրենիքի տաքուկ ծոցում, Երևանի մեջ է, որ կգրեմ, Արարատը դիմացիս:

Երկու ամիս անցել է այն օրէն ու կըզգամ, որ այլևս չեմ այն պատանին, որ օտար երկրի մեջ գիտեի իր անհայրենիք ըլլալը, քաջ գիտեմ, որ հոս չպիտի գտնվեմ մարդիկ, որոնք հարցնեն ինձ՝ «Դուք հայրենիք ունի՞ք»:

Ու մենք, երանելիներս, որ դաղթական ու հայրենակարոտ վերջին սերունդը եղանք, նույնպէս հայրենիքի ծոցին մեջ ապրելու բախտն ունեցանք: Բառ կարո՞ղ ենք գտնիլ արտահայտելու մեր սրտաբուխ և անկեղծ երախտագիտութիւնը հանդեպ Սովետական հզոր Միութեան:

Անսահման շնորհակալութեան տուրքի բաժին մըն ալ ունինք մեր քաղցրիկ Հայաստանին, որ նյութական ու բարոյական ամեն զոհողութիւնները չնդունեց, ամենադժվարին ներգաղթը կազմակերպելու:

Ու մեր մաքուր ու անկեղծ մաղթանքները կընենք հանճարեղ մարդուն, ժողովրդների ազատութեան Ռահմիթային, մարդասեր մեծ Ստալինին:

Քաթն՝ դու, ո՞վ քաղցրիկ մայր Հայաստան: Ժպտե՛ ամէլի, քանի քո վերելքին սատարող, քեզ համար զոհվող որդիներ պիտի լինինք:

ԳՐԻԳՈՐ ԿՅՈՒԼՅԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁԻ

ՏՊԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԵՍ

Գրիգոր Կյուլյան

այրենադարձ երկրորդ կարավանով վերադարձա հայրենիք։ Վերջապես կոտորված հայրենի հողին վրա, այն հողին վրա, ուր դարեր շարունակ ապրած ու ստեղծագործած են իմ հայրերը, ուր ամենն անընշան իրն անգամ քնտանի լեզվով մը կխոսի մեր սրտին հետ։ Տարիներ շարունակ ապրած ու զոյալուծ էի այսօրվան երազով։ Այսօրվան հեռանկարներ, որ արտասահմանի մեջ, հակառակ դժվարին առօրյայի մը պարտադրած բոլոր նվաստացումներուն, կանգուն պահած էր մեր միտքն ու հոգին։

Սովետ կենտրոնական կառավարության այն հրամանագիրը, որով արտասահման գտնվող բոլոր հայերը արտոնված էին վերադառնալու Սովետ Հայաստան, անօրինակ խանդավառությամբ մը ոգևորած էր ողջ հայությանը։ Վերջապես դարերով տարահալած հայության փայփայած հրազն իրականացավ։ Հայությունը պիտի վերջապես համախուժք ապրեր իր հայրենի հողին վրա։

Մարդկային լեզվին կերտած բառերով դժվար կարելի է արտահայտել այն անօրինակ հուզումն ու խանդավառությունը, որ էլեկտրական հոսանքի մը պես սրտն ի սիրտ անցնելով տուններեն դուրս եկավ ու պոռթկաց հրապարակներուն վրա իրարահաջորդ հսկայական հավաքույթներու մեջ։

Անձնապես չկրցա անմիջապես հավատալ լուրի ճշտության։ Կրսեի, մի՞թե կարելի է, որ դարերով երազած բան մը, որուն համար զոհված էին մեր ժողովրդին լավագույն զավակները, իրականանար մեկ վայրկյանին մեջ։ Բայց կարելի չէր կասկածել։ Քերթերը մեծ փերտառություններով հաղորդած էին բարի լուրը։ Նույնպես տեղական ձայնասփյուռը պաշտոնապես զայն հաղորդած էր ի լուր աշխարհի։ Ուրեմն լուրը ստույգ էր։ Բայց ե՞րբ արդյոք պիտի սկսեին արձանագրությունները։ Անհամբերությունը ծայր տված էր արտասահմանի հայության մեջ։ Շատերը կպատրաստվեին լուծարքի ենթարկել իրենց գործերը, ժառ առաջ հայրենադարձ առաջին կարավանով վերադառնալու համար հայրենիք։

Միևիստորներ Սովետին կից արտասահմանեն ներգաղթող Հայերու Ընդունման ու Տեղավորման Կոմիտեին մեկ պաշտոնական նամակը ուղղված Սուրբո և Լիրանյանի Ազգային Խորհուրդներուն և Ս. Հայաստանի Բարեկամներու Միության նախագահին, կուգար իր լրումին հասցնելու Սուրբո և Լիրանյանի հայության մեջ ծայր տված խանդավառությունը։ Արձանագրությունները պիտի սկսեին շուտով և առաջին կարավանի մեկնումի ամիսն ալ արդեն հայտնված էր։

Երբ արձանագրություններու թվականը հայտարարվեցավ ու օրը հասավ, առաջին օրն իսկ արձանագրվեցաւ Ամեն ինչ մեկ

օրվա մեջ օտար դարձավ ինձի. կապերս հանկարծ կտրվեցան այն երկրին, ուր ապրած էի վաղ մանկությունս ի վեր ավելի քան քսաներեք տարի. կռվեի ժամ առաջ մեկնել Սովետ Հայաստան. Կրկին վերջապես պիտի մեկնե՞մ այն երկիրը, որ մեր ժողովրդին անունը կրեմ, որ մերն է, մերը եղած է ու մերը պիտի մնա հավիտյան. Հոն ոչ ոք հանդիմանի, որ ես օտար եմ, պիտի թոթափեմ անտարբերությունս և իմ լեզուն խոսող ժողովրդին մեջ իմ պատասխանատվություններս ստանձնած պիտի վերադառնամ կյանքը քաղցրացնող, անոր իմաստ ու նպատակ տվող իմ ունակություններու զարգացումը. Արդեն առանց սպասելու, որ անունս հայտարարվեմ, սկսած էի պատրաստվել. Վերջապես երջանիկ ժամը հասավ. Երկրորդ կարավանով պիտի մեկնեի հայրենիք:

Հուլիս 10-ին արդեն «Թրանսիվանիա» նավուն մեջն էի. Նավը տոնական կերպարանք մը ստացած էր. Ամեն ոք ուրախ էր, դիտել, թե ասիկա իր վերջին տեղաշարժը պիտի ըլլար, գաղթականի ցուպը պիտի նետվեր թանգարան, ինչպես նախապես հայտարարած էր Ս. Էջմիածնի պատվիրակ պրոֆ. Աշոտ Աբրահամյանը:

Սուրացող նապի կտրած հեռավորության մեջն Պեյրովը կամաց կամաց սկսավ անտեսանելի դառնալ. Նույնպես սկսան կամաց կամաց ուրվանալ Լիբանանի լեռները կորովելու համար բոլորովին հեռավորության մեջ. երկինքն ու ծովը միացան իրարան. անոնց միջև կստար «Թրանսիվանիա» նավը հայրենաբաղձ զանգվածներու տաք ու բաբախուն սիրտը վրան:

Վերջապես հասանք Բաթում. Նավը դանդաղեցուց իր ընթացքը, նազանքով մոտեցավ քարափին, ուր ծաղկափունջերով սպիտակազգեստ կիներ սկսան թաշկինակներ ճոճել. Նավը անօրինակ խանդավառությամբ մը թնդաց Սովետ Միության և Սովետ Հայաստանի հիմներու առույգ ու պայծառ շնչատերուն տակ:

Քարափը պատասխանեց իր քրդերով:

Ընդունման կայաններու ճակատին, կարմիր ժապավեններու վրա գրված էր, «Բարի գալուստ Սովետական Հայաստան վերադարձող մեր հարազատներին, Սովետական Միության նոր քաղաքացիներին»: Քարափին վրա կապասին ներգաղթի Կոմիտեի ներկայացուցիչները. Առանձնավ բարձրացան և տղազուրկելով՝ բարի գալուստ մաղթեցին. Հուլիս էր տեսարանը. ներգաղթող հարիւր զանգվածը կեռազոռեր

նավու կամրջակին վրա, անհամբեր էր ժամ առաջ ցամաք իջնելու. Պաշտոնական անհրաժեշտ ձևականությունները լրանալեն վերջ, բոլորը իշան ցամաք և անհրաժեշտ բժշկական խնամքը առնելէ հետո տեղավորվեցան ընդունման կայաններու մեջ:

Երեք օր Բաթում մնալէ հետո, տւր արժանացանք Եղբայրական վրաց ժողովրդի ամենն չերմ վերաբերմունքին, վերջապես շարժեցանք դեպի Սովետ Հայաստան: Մեզմե ոմանք իջան Կիրովական, ուրիշներ՝ Լենինական և Հոկտեմբերյան և մյուսներն ալ Երևան. Ես Երևան իջնողներու մեջ էի:

Գիշերով հասա նոր բնակարան: Ընթրիքի համար մեզի բերին ուտելիք. Հոգնած էի շատ, շուտ մը քնեցա:

Առավոտուն, հաճելի անակընկալը ունեցա դիւ գտնելու համապատասխան բնակարանի մը մեջ. Պարտեզով տուն մըն էր. Բակում կային ընկույզի ու գնդի ծառեր. Փոքր առու մը ջուր կրածներ ածուներուն. Տանտերս նույնպես շատ ազնիվ տիկին մըն էր, 36-ին ներգաղթած Հոռնաստանեն. Ամուսինը կորսնցուցած էր հայրենական պատերազմին, սակայն հակառակ իր ակներե տխրության, բնավ ընկճված չէր. Ընդհակառակը՝ հպարտ էր, որ իր ամուսինը պատվով կատարած էր իր պարտականությունը. Թեև ան չէր վերադարձած տուն, սակայն հայրենիքը ոտնակոխ չէր եղած թշնամիքն. ու այս էր կարևորը. Անգուազ կատաղությամբ մը լեցնւած էր գերմաններուն հանդեպ, որ խանգարած էին իրենց անդորրությունը. «Հոգ չէ, — կըսեր, — էլի ջով կըլնանք, — քանի որ շահեցանք պատերազմը. մեր երկիրը աշխատանքի երկիր է. բավական է, որ աշխատելու կամքն ունենաս, գործը անպակաս է: Լավ էք ըրեր, որ եկեր էք. թող գան, բոլորը թող դան. կշատանանք, էլ ավելի լավ կըլլանք, հերիք է, որ օտարներուն երկիրը շենցուցինք. Հիմի ալ մեր երկիրը շենցնենք. մեր շինածը մերն է, ու մերը պիտի մնա միշտ»:

Ազնիվ տիկինը ամբողջ օրը ընկերացավ ինձի, գիտել, որ տակաւին քաղաքին անծանոթ էի և դժվարություններ պիտի ունենայի փնտրած տեղերս գտնելու համար:

Ինչպես նախապես հանձնարարված էր, առաջին օրն իսկ ներկայացա մեր ռալոնի նախագահին:

Առաջին անգամն էր, որ ներկայությունը կատարվեի սովետական պաշտոնյայի մը. Հոս պաշտոնյաներու վերաբերումը բոլորովին տարբեր է. «Ընկեր» բառը շնչած է բոլոր հեռավորությունները. հոս պարտադիր

նվիրապետության տեղ, մարդիկ իրարմեկ կտարբերին միայն իրենց դերով: Պաշտոնյան ու պարզ քաղաքացին իրարու հանդեպ սոցիորված են փոխադարձ հարգանքով և իրավունքի ու պարտականության գիտակցությամբ: Այս իրողությունը հաստատել մեծագույն ուրախություններն են մեկը հղավ:

Նախագահը հարցուց, թե արտասահման ինչ գործով կգրավվեի, համապատասխան գործ մը հայթայթելու համար ինձի այստեղ: Երբ ըսի, թե գրելու որոշ շնորհ ունեմ և ուսումնական թերափարտ է, ինձի հանձնարարեց, որ ուսումնաշարունակեմ Պետ. համալսարանի մեջ: Հոս բարձրագույն կրթությունն ստանալու համար ուսանողները պետությունն են թողակ կատանան: Պարտավորված են բաժանված են երկու հերթի. ուսանողության մեկ մասը առավոտյան կերթա, մյուս մասը՝ կեսօրին հետք, այնպես որ կարելի է ուսանելով հանդերձ պարսպել նաև մեկ ուրիշ գործով: Այս պարագային նկատի ունենալով՝ հետևեցա նախագահի թելադրության և այժմ կուսանիմ Պետ. համալսարանի ֆիլոլոգիական ֆակուլտետի հայկական բաժնին մեջ: Միաժամանակ հողվածներ կպատրաստեմ հանդեսներու համար:

Ամեն օր ավելի կսկսիմ սիրել Սրեանը: Նոր Սրեանը, մանավանդ իր արդիական շենքերով, որոնց մեջ հաջողապես օգտագործ-

ված են մեր հարտաբապետության սոցիալ մոտիվները, եվրոպական մեծ քաղաքի մը կիրադարանքը ունի: Դիտվոր հրապարակներուն վրա ղեկավարված են բարձրաստիներ, որոնք օրն աժբողջ կձայնասփռեն ռադիո-կայանի գեղարվեստական և տեղեկատվական հաղորդումները. երբեմն քաղցր ու ծանոթ երգի մը կամ նվագի մը հնչյուններու տակ դանդաղեցնելով հապշտապ քայլերը անցորդներու Ամեն ժամ ամանջիդ կհասնեն մայրենի բարբաղին հնչյունները, էտթյունդ լեցնելով հայրենի ու հարազատ մթնոլորտով:

Արդեն մեր ներկա բնակարանները ժամանակավոր են. պետական որոշումով յուրաքանչյուր ներդաղթող ընտանիք պիտի ստանա հող և 30 հազար ոտքի, սեփական բնակարան կառուցելու համար: Մեփական տուն ունենալ կնշանակի միջինականապես դաշնակցել այն հողին հետ, ուր կապրիս և որուն շփումը ամեն օր պիտի դորացնի և իմաստավորի ջու կյանքը. որ պետք է շարունակություն մ ըլլա և ոչ վախճան: Ասիկա մեկըն է տակավին սովետական իրավահարգի այն անթիվ բարիքներն, որոնց համար միայն ու միայն երախտապարտ կրնա ըլլալ սեփական հայրենիքին մեջ վերահաստատված անտանդական հայր:

ՕՏԱՐՆԵՐԸ ՀԱՅԵՐԻ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԻ ՆԵՐԿԱՑԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ԶՐՈՒՅՑԸ ԱՆԳԼՈՍՈՎԵՏԱԿԱՆ
ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹՅԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԴԵԼԵԳԱՑԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՇԵՏ

րևանում գտնվող անգլո-սովետական բարեկամության ղեկեղացիական հանգամանքը հոգիսի 29-ին գրույց ունեցան տեղական մամուլի ներկայացուցիչների հետ:

Անգլիական հյուրերին տրվեցին հետևյալ հարցերը.

1. Ի՞նչ տպավորություն են ստացել ներանք Սովետական Հայաստանի, նրա տնտեսական և կուլտուրական շինարարության մասին:

2. Ի՞նչ կարծիքի են ղեկեղացիական հանգամանքը արտասահմանյան հայերի իրենց հայրենիքը վերադառնալու մասին:

3. Ի՞նչպես է վերաբերվում Անգլիայի կառավարությանը թյուրքիայի կողմից գավթված բնիկ հայկական հողերը վերադարձնելու հարցին:

Դեղեղացիայի ղեկավար պ-րն Ստենլի Էվանսը հայտարարեց.

— Ակնհերե է Հայաստանի ժողովրդական ամբողջ տնտեսության մեծ առաջադիմությունն ու զարգացումը, որը տեղի է ունեցել Սովետական իշխանության գոյության ժամանակաշրջանում: Մենք նշում ենք նաև բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումը: Մեզ վրա առանձին տպավորություն դրած է ինքնիշխանության փոփոխությունը, ինչպես նաև Երևանում իրագործված բնակարանային շինարարությունը:

Երբ մենք գրուցում էինք ռեսպուբլիկայի կուսակցության Մինիստրի հետ, — ասում է Էվանսը, — մենք իմացանք, որ բնակչության 30 տոկոսը սովորում է դպրոցներում: Պետք է Կոստանդու-

սեյ, որ մենք սկզբում դրան չհավատացինք: Մակայն գործի հետ մոտիկից ծանոթանալով մենք համոզվեցինք, որ դա ճիշտ է, որովհետև հայ բնակչության զգալի մեծամասնությունը կազմում է երիտասարդությունը:

Անգլիական պառլամենտի անդամ Յուլի Սիլվերմենը հաջորդեց իր տպավորությունները Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի մասին:

— Սովետական Միություն ժամանելուց հետո, — ասաց նա, — մեր ղեկեղացիական ամենուրեք տեսավ ընդհանուր ճգնում դեպի ուսումը: Պետք է ասել, որ այնպիսի լայն մասշտաբով ուսուցում, ինչպիսին կա Հայաստանում, մենք ոչ մի տեղ չենք տեսել: Ռեսպուբլիկայի կառավարությունը բաց է թողնում մեծ միջոցներ կուսակցության գործի համար և դա ապագայում անշուշտ կտա իր պատուհները:

Մեզ վրա հաճելի տպավորություն թողեց այն, որ Սովետական Հայաստանում կան շատ թատրոններ, և այդ թատրոնները, ինչպես նաև Սովետական ամբողջ Միությունում, հանրամատչելի են, ինչպես աշխարհում ոչ մի տեղ:

Դեղեղացիները նշեցին Սովետական Միությունում թատերական բեմադրությունների հսկայական դաստիարակչական նշանակությունը:

Այն հարցին, թե ի՞նչ կարծիքի են ղեկեղացիական հանգամանքը արտասահմանյան հայերի Սովետական Հայաստան ներգաղթելու մասին, պատասխանեց ղեկեղացիայի ղեկավար պ-րն Էվանսը:

— Այդ հարցում, — ասաց նա, — մեր ղեկեղացիայի և անգլիական հասարակականության

կարծիքները միասնական են: Մենք, իմացանք, որ Հայաստանի կառավարությունը մեծ հնարավորություններ է տալիս ամբողջ աշխարհում ցրված հայերին հայրենիք վերադառնալու համար: Մենք գտնում ենք, որ դա Հայաստանի համար մեծ գործ է. մենք ավելի քան երջանիկ կլինենք, երբ իմանանք, որ բոլոր արևասահմանյան հայերը հնարավորություն կստանան վերադառնալ իրենց հայրենիքը:

— Նույնիսկ քաղաքականապես քիչ դարպացած անգլիացին, որը ծանոթ չէ Հայաստանի պատմությանը, գիտե, որ թյուրքերը կոտորել են հայթիին, դիտե, որ այդ ժողովուրդը շատ հոգևորապես և նա նրան համակրում է,—ասաց պ-րն Բիշոպը:— Անգլիա վերադառնալուց հետո մենք կաշխատենք այդ դեռևս չձևավորված համակրանքը դարձնել ձևավորված հասարակական կարծիք:

Անգլիական պառլամենտի անդամ պ-րն Միլվերմենը հայտարարեց, որ դեռ մինչ Սովետական Միությունը ժամանելը նա դիտել, որ հաղարավոր արևասահմանյան հայեր գալիս են Սովետական Հայաստան:

— Սակայն միայն այստեղ ժամանելուց հետո,—ասաց նա,—ես հասկացա և ինչ պատկերացրի այն մեծ աշխատանքը, որ այդ ուղղությամբ կատարում է Սովետական Հայաստանի կառավարությունը:

Միավորել ամբողջ աշխարհում ցրված հայ ժողովրդին, ստեղծել բոլոր պայմանները հայերի ներգաղթի համար՝ հնարավոր է միայն Սովետական իշխանության օրոք: Որը ապահովում է նրանց անվտանգությունը և վաղվա հիշատակներ նրանց վատահոսությունը: Կրկնում եմ, միայն սովետական իշխանության օրոք հնարավոր էր ձեռնամուխ լինել ներգաղթի այդպիսի մեծ սլունի իրագործմանը:

Մեզ իրազեկ են դարձրել ներգաղթի թույլտվություն տալու վերաբերյալ սովետական կառավարության որոշման առթիվ արտասահմանյան հայերի արձագանքներին և արտասահմանյան հայերի Սովետական Հայաստան գալու հսկայական ցանկության վերաբերյալ:

Բյուրքիայի կողմից բռնի կերպով անջատած հողերը Սովետական Հայաստանին վերադարձնելու հարցի մասին արտահայտվեց անգլիական պառլամենտի անդամ պ-րն Միլվերմենը:

— Դժբախտաբար,—ասաց նա,—անգլիացիների մեծ մասը Սովետական Հայաստանի մասին քիչ քան դիտի: Մենք՝ Սովետական

Հայաստան ժամանած ղեկավարների անդամներս հասկանում ենք, որ այդ հարցը ձեռք համար կենսական նշանակություն ունի: Այդ պրոբլեմը արտացոլում է հայ ժողովրդի խոր զգացմունքներն ու իղձերը: Վերադառնալուց հետո անգլիական ժողովրդին կպատմենք այդ զգացմունքների և իղձերի մասին:

— Այդ հարցը իմ կարծիքով,—ասում է այնուհետև պ-րն Միլվերմենը,— կարելի է լուծել Միավորված Ազգերի կազմակերպության աջակցությամբ:

Դեկլարացիայի ղեկավար պ-րն Էվանսը իր հերթին ասաց.

— Ես կարծում եմ, որ այդ հարցի առթիվ այստեղ պետք է անկեղծ խոսել: Երբ մենք ժամանեցինք Սովետական Հայաստան, տեղանք, որ բռնի կերպով Թյուրքիայի կողմից անջատված հողերի վերադարձումը, Սովետական Հայաստանին՝ հանդիսանում է գործնական հարց և որ առանց այդ խնդրի լուծման Հայաստանը չի կարող ընդունել ամբողջ աշխարհում ցրված հայերը հաղարավոր հայերին:

Նրևան այցելած անգլո-սովետական քաղաքականության ընկերության ղեկավարների անդամ, օմուսաստանն այսօր ժուռնալի խմբագիր Ռեչինալդ Բիշոպը մամուլի ներկայացուցիչներին հանձնեց հետևյալ հոդվածը:

ՌԵՉԻՆԱԼԴ ԲԻՇՈՊ

Աշխարհում չկա մի այլ ազգ, որը կարողանար ավելի հեշտությամբ նվաճել բրիտանական ժողովրդի քաղաքականությունն ու համակրանքը, քան հայերը: Մեզանում նույնիսկ քաղաքական սոսակետից ամենահետամնաց և վատ իրազեկ մարդիկ լսել են հայկական կոտորածների մասին: Նրանք կարող են չիմանալ այդ գաղանկություններին ուղեկցած հանգամանքների մասին շատ քան, կարող են նույնիսկ չիմանալ, թե ո՞րտեղ են տեղի ունեցել այդ դաղանկությունները, նրանք կարող են չիմանալ, թե ո՞րտեղ է գտնվում Հայաստանը,—բայց այն մասին, որ հայերը անցյալում եղել են հալածված ժողովուրդ, նրանք գիտեն և որպես այդպիսի ժողովրդի նրանք պատրաստ են բանալ իրենց սրտերը:

Ես կարծում եմ, որ մեր ղեկավարների չափաքանչյուր անդամ ապշեց տեսնելով, թե որքան շատ բան է արված սովետական

իշխանութիւն անցած ժամանակաշրջանի 25 տարվա ընթացքում՝ Հայաստանը կուլտուրական, արդյունաբերական և մյուս տեսակետներից զարգացնելու համար:

Դեռ ավելի ևս շատ բան պետք է արվի, բայց այն, ինչ կատարված է, հանդիսանում է լավագույն հնարավոր նախաընթացը ապագայի համար:

Նրեանում հայ ժողովուրդը ունի մեծ ազդիւն արժանի մայրաքաղաք: Նրա ծառերով պատած լայն փողոցները և հոյակապ շենքերը խիստ հակապատկեր են ներկայացնում բոլորի վրա դեռ անբացող հին քաղաքի մնացորդների համեմատութեամբ:

Գյուլաիկան վայրերում տները դեռ պրիմիտիվ են, բայց այստեղ ևս մեծ քանա-

կությամբ նոր կառուցված շենքերը խոստանում են, որ հայերի ապագա սերունդները կունենան գլուղեր, որոնցով նրանք կկարողանան հպարտանալ նույնպես, ինչպես այսօր նրանք հպարտանում են իրենց մայրաքաղաքով:

Կրթութեան տարածումը շտեմոված է: Աշխարհում ոչ մի ալպ չի կարող պարծենալ նրանով, որ նրա բնակչության 20 տոկոսից ավելին գտնվում է դպրոցում: Իհարկե, դրա համար կան հատուկ պատճառներ, բայց նրանք չեն փոխում այն փաստը, որ այդպիսի խնտենսիվ կրթական աշխատանքը կզարգացնի հայ ժողովրդին, որը ունենալով բոլոր հիանալի մարտական հատկութիւնները, կունենա նաև լայն կուլտուրա, որը

Անգլո-սովետական բարեկամության քննեությունը դիւքագիայի անդամներն էջմիածնում.

անցյալում ունեցել են միայն քչերը:

Արգեն այժմ այդ փոփոխութեան կյանքը հոսում է շատ ուղղութիւններով: Այդ բանը մենք տեսանք ձեր թատրոններում, որտեղ այդ կուլտուրան մեզ թվաց շատ նորին: Ի դեպ, ամբողջ աշխարհում չի կարող լինել այդ մասշտաբի մարդկանց մի այլ հասարակութիւն, որը կարողանար պարծենալ 26 թատրոնով, էլ չենք խոսում թատերական արվեստի ինստիտուտի մասին:

Աղքատ և հետամնաց հողագործական

երկրից, որը ստրկացված էր օտարերկրյա լծի տակ, Հայաստանը վերածվեց առավելապես արդյունաբերական էկոնոմիկա ունեցող ազատ երկրի, այն միջոցին, երբ նրա հողագործական արտադրութիւնը զարգացավ ինչպիսի քանակական, տնային և որակական տեսակետից:

Մենք հասկանում ենք, թե ինչու հայերը ամբողջ աշխարհից ձգտում են վերադառնալ իրենց հարազատ հողը: Նրանք իրենց

կողմից է՛լ ավելի կհարստացնեն հսկայական առաջադիմության հորձանքը:

Մեծ Բրիտանիայում քիչ բան է հայտնի Սովետական Հայաստանի, այդքան հեռու գտնվող փոքրիկ երկրի մասին: Մենք մեր պարտքը կհամարենք նրա մասին տարածել ճիշտ պատկերացում մեզ մատչելի բոլոր միջոցներով: Մենք կնշենք արդեն ձեռք բերված մեծ առաջադիմությունը և այն հսկայական ջանքերը, որ երկիրը կատարում է հնգամյա նոր պլանի ընթացքում: Մենք կանենք նաև այն, ինչ որ մեր ուժերը ներում են, որպեսզի պարզ դարձնենք թյուր քիչի տիրապետության տակ գտնվող հին տերիտորիաները վերադարձնելու հայկական պահանջների ընդլայնում: Մենք կփորձենք պարզ դարձնել, որ այդ տերիտորիաներում 1915-1920 թվերին կոտորվել է մեկ միլիոն հայություն և ավելի ևս մեծ քանակությամբ հայեր սպանվել են և փախուստի դիմել: Մենք կնշենք, որ մեկ ու կես միլիոն հայերի նկատմամբ արդարությունը հնարավոր չէ կենսագործել ամբողջ աշխարհում, մինչև որ նրանց համար մատչելի չի դառնա այդ հողը որպես ազատ Սովետական Հայաստանի անբաժան մասը:

Մենք չենք փորձի Հայաստանը նկարագրել որպես մի դրախտավայր: Ավելի շուտ կփորձենք մեր տպավորությունները շարագրել այն դիտողության ոգով, որ 18 ամյա առաջ բրիտանական պառլամենտական դեկլարացիային արել է գններալիսսիմուս Ստա-

րինը: Դեկլարացիան նրան հարցրել է, թե ինչպես կարող է ավելի լավ ծառայել բրիտանա-սովետական հարաբերություններին: Նա պատասխանել է, առելով, որ ամենից լավն է տուն վերադառնալով պատմել ամբողջ ճշմարտությունը այն մասին, ինչ դեկլարացիան տեսել է Սովետական Միությունում, թե վատը և թե լավը: Մենք այդպիսի ենք Սովետական Միության շատ մասեր և տեսել ենք, թե ինչպես մեծ երկիրը ոտքի է կանգնում այն բոլոր զոհաբերությունների ու տառապանքների տարիներից, որ բաժին են ընկել միայն մի քանի երկրներին:

Մենք տեսանք շատ այնպիսի բաներ, որ պետք է բարելավել, բայց է՛լ ավելի շատ այնպիսի բաներ, որոնք հիացմունք են առաջացնում: Եվ վերջին տեղը չէին գրավում հիացմունք առաջացնող այն բաները, որ մենք տեսանք Սովետական Հայաստանում:

Մեր երկրների բարեկամությունը սովետական ժողովրդի, ինչպես նաև բրիտանական ժողովրդի համար հանդիսանում է խաղաղության, անվտանգության և բարգավաճման էական հիմք:

Մեր դեկլարացիայի անդամները Հայաստանի և հայերի նկատմամբ փպահանքն առանձնապես շեղմ բարեկամություն այն սրտագին վերաբերմունքի համար, որ նրանց ցույց տրվեց այստեղ գտնվելու ժամանակ:

(Թարգմանություն անգլերենից)

Պ-ՐՆ ԴԵՆԻՍ ՆՈՆԷ ՊՐԻՏՏԸ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

Սեպտեմբերի 14-ին Երևան ժամանած անգլիական ակադմիոր հասարակական գործիչ, ՄՍՌՄ-ի հետ կուլտուրական կապի անգլիական ընկերության նախագահ, պառլամենտի անդամ պ-րն Դենիս Նոնե Պրիտտը և ՄՍՌՄ-ի հետ կուլտուրական կապի անգլիական ընկերության քարտուղար տիկին Զուդիթ Տոդդը, երեք օր անցկացնելով Հայկական ՄՍՌ-ում, ծանոթացան ռեսպուբլիկայի կուլտուր-լուսավորական և դիտական հիմնարկությունների հետ:

Հյուրերը այցելեցին Երևանի կրուպկայի անվան իգական դպրոցը, Ձեռագրատունը (Մատենադարանը), Կերպարվեստի պետական թանգարանը: Նրանք հղան նաև Սպենդիարովի անվան օպերայի և բալետի Պետական թատրոնում, որտեղ լսեցին «Ալմաստ» և «Արշակ երկրորդ» օպերաները:

Հյուրերը դիտեցին պատմական վայրերը,

այցելեցին էջմիածինը, որտեղ գրույց ունեցան կաթողիկոս Գևորգ Զ-ի հետ: Նրանք հղան Ձ 3 սովխոզում, Վերին Արտաշատ գյուղում, որտեղ ծանոթացան կոլխոզի աշխատանքի հետ, այցելեցին կոլխոզնիկներին, այդ թվում հայրենիք ներգաղթած արտասահմանյան հայերի տները:

Պ-րն Դենիս Նոնե Պրիտտը և տիկին Զուդիթ Տոդդը զրույց ունեցան արտասահմանյան հայերի ընդունելության և տեղավորման կոմիտեի նախագահ ընկ. Բ. Աստվածատրյանի հետ:

Սեպտեմբերի 17-ին պ-րն Դենիս Նոնե Պրիտտը և տիկին Զուդիթ Տոդդը թռան Ստալինգրադ:

Նախքան Երևանից մեկնելը պ-րն Պրիտտը զրույց ունեցավ մամուլի ներկայացու-

ցիշներին հետ: Ստորև բերվում են պ-րն Պրիտտի պատասխանները իրեն տրված հարցերին:

Ժնձ խնդրել են պատասխանել երեք հարցի: 1) Որո՞նք են իմ տպավորությունները կարճ ժամանակ Երևանում գտնվելու միջոցին: 2) Ի՞նչ տպավորություններ են ստացել արտասահմանյան հայերի ներգաղթի մասին և ինչպե՞ս եմ ես գնահատում դրա նշանակությունը: 3) Ո՞րն է իմ անձնական տեսակետը նախկինում թյուրքերի կողմից խլված հայկական հողերի վերադարձման պահանջի արդարացիության վերաբերյալ:

ԻՄ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

1) Ես տեսա հին և նոր քաղաքը, կուլտուրայի ասպարեզում ձեր նվաճումներից շատերը, ես տեսա ձեր արվեստի որոշ դանձեր, գոհամակությամբ լսեցի հայկական երկու օպերա, այցելեցի մեկ իգական միջնակարգ դպրոց: Ես եղա Չվարթնոցում և էլմիածնում և հետաքրքիր դուրս գնեցա կաթողիկոսի հետ: Ես ֆղա մեկ սովխոզում և մեկ կոլխոզում: Իմ հակիրճ տպավորությունները հետևյալներն են. այստեղ մենք ունենք այն բանի հրաշալի օրինակը, թե ինչպե՞ս աշխույժ, սրտագին, աշխատասեր և խաղաղաձեր ժողովուրդը քաղում է սովետական սոցիալիստական սիստեմի տնտեսական և հոգևոր առավելությունները: Հայերը հպարտ և քրջանիկ են, որ իրենք ազատ են և հանդիսանում են սովետական քաղաքացիներ, նրանք հպարտ են, որ հանդիսանում են Սովետական Սոցիալիստական Ռեսպուբլիկաների մեծ Միության քաղաքացիներ, որի շատ ժողովուրդներ, ներառյալ նաև հայերը, այնքան մեծ ծառայություն են մատուցել մարդկությանը:

Այն հսկայական նյութական ու կուլտուրական առաջադիմությունը, որ ես տեսա քաղաքում և գյուղում, շշմեցուցիչ և անհավատալի կլինեին, եթե դուք չլինեիք սոցիալիստական ֆրոնտի ժողովուրդ և չհանդիսանայիք ազատ ինտելիգենտ ազգ: Իմ տպավորությունների մեջ մտնում է իհարկե անձամբ իմ նկատմամբ ցուցաբերված մեծ սրտակցության ամենաաշխույժ վերաբերմունքը, բայց այստեղ տեղը չէ գրել իմ անձնական ընկալումների մասին:

2) Ես ուսումնասիրեցի հայրենիք վերադառնալու պրոչլեմը, երկարատև դուրս գնեցա հայրենադարձության կոմիտեի նախագահի հետ: Ես տեսա հայրենիք վերադարձած դպրոցականներ, ինտելիգենցիայի

և գյուղացիների ներկայացուցիչներ: Այդ բոլորը ինձ վրա ուժեղ տպավորություն թողեց:

Նախ, հայրենիք վերադառնալու հանդիսանում է մեծ մարդասիրության դրսևորում, որը շատ հայերի ազատագրից այն հոգեկան դժբախտություններից, տարագրությունից և նյութական ձախորդություններից, որ նրանք շարունակում են այժմ կրել արտասահմանյան շատ երկրներում:

Երկրորդ, համեմատաբար այդքան մեծ թվով ձեր հայրենակից նոր քաղաքացիների բնդումման և օգտակար աշխատանքի մասնակցի դարձնելու գործնական աշխատանքը այդ բոլոր լիակատար իմաստով ոչ միայն գովելի է, այլև անհնարին կլինեի մի այլ, ոչ սոցիալիստական պետությունում: Սովետական Միության սահմաններից դուրս դա շատ մարդկանց անհավատալի կելլա, բայց ես հույս ունեմ, որ ի վիճակի եմ նրանց համոզել:

Հայրենադարձության հետևանքով մի քանի տարուց հետո դուք կարող եք արձանագրել, որ դուք ձեր ֆրոնտի հարստացրել եք զգալի թվով հայ նոր քաղաքացիներով, որոնք այն ժամանակ կհամապատասխանեն ձեր բարձր պահանջներին:

Ես լավ տեսնում եմ, որ հայրենադարձությունը լայն չպատակ և կարևորություն ունի այժմ և հետագայում, բայց ես սահմանափակվում եմ անձամբ իմ ստացած տպավորություններով:

3) Միանշամայն ակներև է, որ հայ ժողովուրդը ունենալով ազգային գոյության իրավունք, արդարացի է իր այն նպահանջներում, որ վերաբերում են հայերին իրենց պատկանող և իրենց կողմից կառավարվող մեկ միասնական առավելին պետության մեջ վերամիավորվելուն: Դա դժվար է վիճարկել: Խոսքը տարրական արդարության մասին է: Աշխարհագրական առանձնահատուկ այն վիճակում, որի մեջ գտնվում են Հայաստանում հայերը, նրանց պահանջը, այն է՝ ապրել որպես ազատ հայկական հողում, — քավարարելու միակ և ամենապարզ ուղին է այժմյան սահմանի ուղղումը և այնպիսի սահմանի հաստատումը, որը հնարավորություն կտա բոլոր հայերին միավորվել Հայկական ՍՍՌ-ում:

Այդ լուծումը ինձ թվում է արդարացի և, այն ամենը, ինչ որ ես կարող եմ անել այդ լուծումը արագացնելու համար, ես կանեմ: Դ. Ն. ՊՐԻՏՏ

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ԿՈՒԼՏՈՒՐԱՅԻ ՕՋԱԽԸ

(Մոսկվայի «Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի Տան» 25-ամյակի առթիվ)

հայտնաբերի 29-ին, Մոսկվայի «Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի Տան» կայացավ հանդիսավոր նիստ, նվիրված նրա գոյության 25-ամյակին:

Այդ օրը նշանակալից էր նրանով, որ նախկին Լազարյան ճեմարանի, իսկ ներկայումս «Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի Տան» շենքում հավաքվել էին կուլտուրայի ու արվեստի հայ գործիչների տարբեր սերնդների ներկայացուցիչներ:

Նիստին մասնակցողների մեջ կային Կարմիր Բանակի գեներալներ, Ստալինյան մրցանակի լաուրեատներ, մինիստրներ, պետական ու հասարակական գործիչներ, ուսանողներ:

«Մոսկվայի Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի Տան 25-ամյակը» գեղատեղի մոլ հանդես եկավ պրոֆ. Ա. Մ. Արշարունին:

— 25 տարի առաջ, 1921 թվի սեպտեմբերի 29-ին, — ասաց նա, — Սովետական կառավարությունը ղեկընտ ստորագրեց նախկին Լազարյան ճեմարանի բազայի վրա Մոսկվայում Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի Տան ստեղծելու մասին: Այն օրվանից այս հիմնարկը մերածվեց ողա մեծ ժողովրդի և Սովետական Հայաստանի կուլտուրաների կապի կենտրոնի:

Մոսկվան անցյալում եղել է հայ ժողովրդի կուլտուրայի ու հոգևոր կյանքի վերականգնման սակավաթիվ կենտրոններից մեկը: Այդ եղել է այն ժամանակաշրջանում, երբ հայ ժողովուրդը շունչ էր պնտականությունը, իսկ հայերը հարկադրված էին իրենց կոզմոպոլիտ զարգացնել համաշխարհային կուլտուրայի խոշորագույն կենտրոններում:

Մոսկվան, հատկապես XIX դարում, ու-

նեցել է այն նշանակությունը, որ նա ամրապնդել է քաղեկամության դարավոր ստորագրանները ողա և հայ ժողովուրդների միջև: Այստեղ, Մոսկվայում են առաջին անգամ հայերեն լեզվով տպագրվել Պռլինի, Լեյմոնտովի (1843 թ.) Երկերի թարգմանությունները: Այստեղ են ուսանել, աշխատել և ակնավոր դարձել XIX դարու առաջատար հասարակական մտքի մեր գործիչները՝ Ռ. Պատկանյանը, Մ. Նալբանդյանը, Ս. Նազարյանը, Ս. Շահազիզը, Ա. Մատուցյանը, Վ. Տերյանը և ուրիշներ: Մոսկվայում են, և հատկապես Լազարյան ճեմարանում, հռչակ ստացել այնպիսի գիտնականներ — փնջպես Մ. Էմինը, Զ. Մանրյանցը, Գ. Խալաթյանը, Կ. Կոստանյանը և շատ ուրիշներ: Մոսկվայում է տեղի ունեցել հայ ժողովրդի լավագույն զավակների՝ Մ. Նալբանդյանի և մյուսների ծանոթությունը Ռուսաստանի 60-ական թվականների առաջավոր հասարակական մտքի հետ, Զերնիշևսկու և Գերցենի հետ:

Արդյանի և մյուս հայ լուսավորիչների մտահոգացումն ու պայքարը ժամանակակից նոր պրական լեզվի ստեղծման համար 1858 թվից սկսած պաշտպանում և հրահրում էր Մոսկվայում լույս տեսնող «Հիստիսափայլ» ժուռնալը:

Լազարյան ճեմարանը 1814 թվից սկսած, մեկ հարյուրամյակի ընթացքում հայ ժողովրդի տվել է ակնավոր հասարակական գործիչների մի քանի սերունդ, շահված դեռ նրա հրատարակչական, գիտական, պրական և թատերական գործունեությունը:

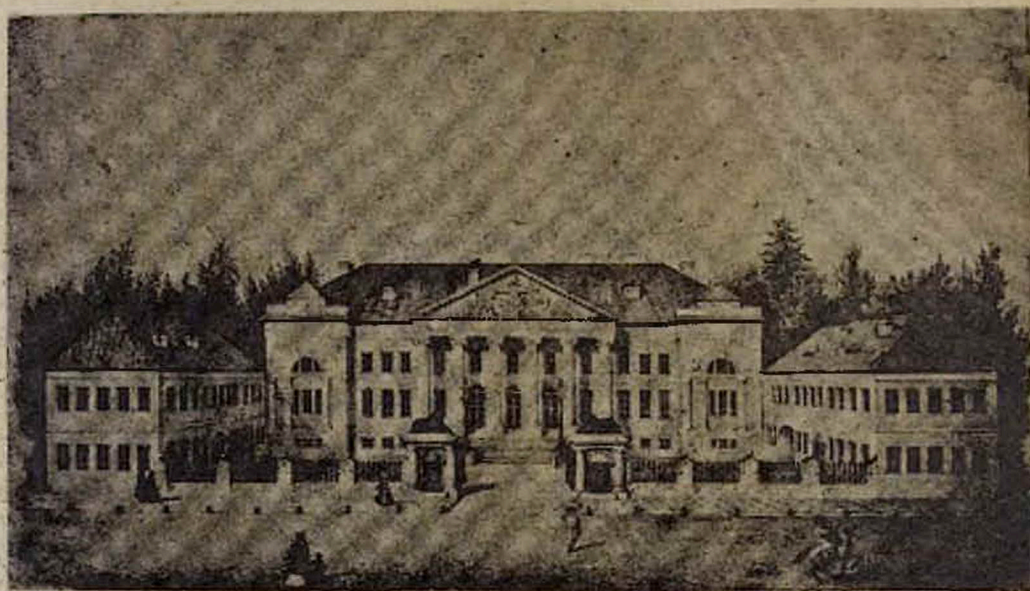
Այսպիսով ողա և հայ ժողովրդների կուլտուրաների տրագիցիոն կապերը սեր-

տացել են Մոսկվայում տասնյակ տարիների ընթացքում:

Ահա թե ինչու հայ պետականության ըստեղծումից տառացիորեն մի քանի ամիս հետո Սովետական կառավարությունը որոշում ընդունեց «Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի Տուն» ստեղծելու մասին: Փոխվել են աշխատանքի ընդթիվը, բովանդակությունը, ծավալը, և շահերը: Ամենից առաջ բուն Հայաստանում՝ նրա մայրաքաղաք— Երևանը դարձել է խոշոր ու լիարժեք կուլտու-

րական և հասարակական-քաղաքական կենտրոնը հայ ժողովրդի: Իսկ «Հայաստանի կուլտուրայի Տունը» Մոսկվայում պետք է կատարեր Մոսկվայում մեր կուլտուրայի և Հայաստանի համար Սովետական Միության ժողովուրդների ու առաջին հերթին ուղևորների կուլտուրայի «դեսպանորդի» ֆունկցիաները:

Մոսկվան Սովետական ժամանակաշրջանում հայ ժողովրդի համար հանդիսանում է ոչ միայն մեծ ՍՄՄ-ի մայրաքաղաքը, այլ և, ինչպես արդեն ասացինք, կենտրոնը ու-

Հայաստանի կուլտուրայի Տան շենքը

սական կուլտուրայի, որի հետ հայ ժողովրդը կապված է դարձրում:

—Անցած 25 տարում,— ասում է պրոֆ. Լ. Արշալույսին,— կուլտուրայի Տան կից կամ նրա իրավասության տակ գտնվող ստուդիաներում, ստեղծագործական լաբորատորիաներում, հիմնարկներում և կազմակերպություններում, առաջավոր վարպետների որակավորում են ստացել Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի և արվեստի շատ ու շատ գործիչներ: Դրանց թվում Հայկական ՍՄՄ-ի ժողովրդական արտիստներ Ա. Գուլակյանը, Վ. Ալեքանյանը, Դ. Մալյանը, Մ. Քոչարյանը, Ա. Գաբրիելյանը և ուրիշներ: Այստեղ է ստացել իր որակավորումը Սովետական Միության տաղանդավոր կոմպոզիտոր Ա. Խաչատրյանը:

Սովետական արվեստի Մոսկվայի բազմա-

թիվ գործիչներից կուլտուրայի Տան աշխատանքներին գործոն մասնակցություն են ցույց տվել, և հատկապես Հայաստանի համար որակյալ աշխատողներ պատրաստելու գծով, Կ. Ս. Ստանիսլավսկին, Ն. Բ. Վախթանգովը, Ա. Ի. Խաչատրյանը, Ռ. Ն. Սիմոնովը:

Հիմա Մոսկվայում կուլտուրայի Տան կից ստեղծված են բարձր տիպի ստուդիաների 5 խումբ— ռեֆուլորական, կոմպոզիտորական, զինվորական, քանդակագործական, խորեոգրաֆիկ, բարձրագույն գեղարվեստական կրթություն և որոշ ստեղծագործական փորձ ունեցող 47 տաղանդավոր երիտասարդ գործիչներ աշխատում են կուլտուրայի Տան կից:

Վերջապես կուլտուրայի Տունը Մոսկվայում հանդիսանում է Սովետական Միության

այն կենտրոններից մեկը, որտեղ սխառեմատիկաբար հանդիպումներ են ունենում Սովետական Հայաստանի ականավոր գործիչները ՍՍՌՄ մայրաքաղաքի հասարակայնության ներկայացուցիչների հետ: Սովետական Հայաստանի հասարակական-քաղաքական և կուլտուրական կյանքի նվազ կամ առավել չափով նշանակալից որևէ երևույթ կուլտուրայի Տան աշխատանքներում առանց

համապատասխան արտացոլման չի մնում: Երեկույթը վերջացավ մեծ համերգով, որին մասնակցեցին ՀՍՄՌ ժողովրդական արտիստներ Վ. Փափազյանը, Պ. Լիսիցյանը, Ս. Քոչարյանը, Ա. Գաբրիելյանը, կոմպոզիտոր Ա. Դուրբանյանը, Մեծ թատրոնի մեներգիչ Բեդրոսյանը, Աղբյուրյանի ՍՍՌ վաստակավոր արտիստուհի Ք. Գրիգորյանը և ուրիշներ:

ՀԱՅ ՏՊԱԳԻՐ ԳՐԻՔԻ ԴԱՅՄՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԵՍԻ ԲԱՑՈՒՄԸ

Սեպտեմբերի 28-ին, երեսնի Պետական Հանրային գրադարանում բացվեց հայ տրպագիր գրքի պատմության ցուցահանդեսը:

Գրադարանի կլոբ դահլիճը լեփ-լեցուն էր գիտության, արվեստի, գրականության, պարտիական և սովետական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներով: Այդտեղ էին նաև Հայաստանի Սովետական գրողների համագումարի պատգամավորները, արտասահմանից, Մոսկվայից և եղբայրական մյուս ոեռպուրիկաներից եկած հյուրերը:

Ամբիոնի վրա էին ՍՍՌՄ Գրողների Միության ղեկավար քարտուղարի տեղակալ ընկ. Ն. Տիխոնովը, Հայաստանի սովետական Գրողների Միության նախագահ ընկ. Ավ. Իսահակյանը, գրողներ Դ. Դեմիրճյանը, Ս. Բորոգինը, Լեոնիդեն, արվեստի վաստակավոր գործիչ ընկ. Գ. Լեոնյանը, Հայկական ՍՍՌ Գրողների Միության քարտուղար՝ ընկ. Հր. Գրիգորյանը, պրոֆ. Կ. Սարաջևը, ժողովրդական արտիստ Գ. Ջանիբեկյանը և ուրիշներ:

Բացման խոսքով հանդես եկավ Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին փիլիսոփայական-լուսավորական հիմնարկությունների գործերի կոմիտեի նախագահ ընկ. Ա. Շահինյանը, որը հակիրճ կերպով բնութագրեց կուլտուրական խոշոր նշանակություն ունեցող այդ ցուցահանդեսը: Այնուհետև ցուցադրված հայ տպագիր գրքի պատմության, ընդհուպ մինչև մեր օրերը նրա զարգացման մասին խոսեցին ընկերներ Գ. Լե-

փոյանը և Հր. Գրիգորյանը, որից հետո հյուրերը հրավիրվեցին դիտելու ցուցահանդեսը:

Ցուցահանդեսն ունի «Հայ տպագրության կարևորագույն օջախներ» բաժինը, որը ակավում է 1512 թվին լույս տեսած առաջին գրքի օրիգինալի ցուցադրումով և ավարտվում է Վենետիկում, Կոնստանտինոպոլում, Ամստերդամում, Մոսկվայում և այլ օջախներում լույս տեսած գրքերի նմուշներով: Այդ բաժինն ունի նաև ստանձին ենթաբաժին, որն րնգրվում է հայ տպագիր գրքի ցուցադրումը՝ սկսած 1850—1920 թիվը: Ցուցահանդեսի մյուս բաժինը պատկերում է հայ գրքի տպագրության սովետական ջրջանը, որն ունի մարքսիզմ-լենինիզմի կուսակների, քաղաքական, գեղարվեստական, հայագիտական, արվեստի, մանկական, մասսայական գրքերի և բառարանների բաժիններ:

Ցուցահանդեսը ունի քաղմաթիվ իլյուստրացիաներ, որով պատկերված են տպագրական օջախները, առանձին տպագրիչները, խմբագիրները, հրատարակիչները և հեղինակները: Բոլոր բաժիններն ունեն կադր-փորագույն գրքերի և օջախների բացատրություններ, որոնք նպաստում են ցուցահանդեսի ցայտուն լուսարանմանը: Ցուցահանդեսի ձևավորումը կատարել է նկարիչ Ս. Արուստյանը:

Ցուցահանդեսի բացումը նկարահանվեց երեսնի կինոատուդիայի կողմից:

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՐՁԱՆԻ ՀԱՆԴԻՍԱՎՈՐ ԲԱՑՈՒՄԸ

Հոկտեմբերի 5-ին, Քանաքեռում տեղի ունեցավ հայ մեծ փիլապսան Խաչատուր Աբովյանի արձանի հանդիսավոր բացումը: Բացման հանդեսին մասնակցում էին ՍՍՌՄ Գրողների Միության պիսավոր քարտուղարի տեղակալ ընկ. Ն. Տիխոնովը, Հայաստանի սովետական գրողների համագումարին հյուր

եկած արտասահմանյան հայ գրողները, Սովետական Հայաստանի գրողները, արտասահմանի հետ կուլտուրական կապի Հայաստանի ընկերության աշխատակիցները, Քանաքեռի կոլխոզային աշխատավորները, պարտիական-հասարակական կազմակեր-

պոլիտեզների և մամուլի ներկայացուցիչները:

Հանգեսը հակիրճ խոսքով բացեց Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից Կուլտուրա-բուսավորական հիմնարկների գործերի կոմիտեի նախագահ ընկ. Ա. Շահինյանը:

Այնուհետև ողջույնի ջերմ խոսքով հանդես եկավ ընկ. Ն. Տիրոսովը, որն ասաց.

— Երբ մենք բացում ենք ես. Արտվյանի արձանը, չենք կարող մի պահ չվերհիշել այն ժամանակաշրջանը, երբ ծնվել, ապրել ու գործել է հայ ժողովրդի մեծ լուսավորիչը, աշխարհաբար լեզվի հիմնադիրը, մեծ հոգու և մտքի սեր մարդը: Խաղաղությունը Արտվյանը ազնվաբար չառաջել է իր ժողովրդի Կուլտուրայի դարագոման համար: Այժմ Սովետական Հայաստանում բուռն կերպով զարգացել է ժողովրդական կուլտուրան, որի համար իր ժամանակին մաքառել է մեծ գրողը:

Ճառով հանգես եկավ նաև գրող Կ. Սիտալը, որն ասաց.

— Ամերիկայից, Ֆրանսիայից, Եգիպտոսից, Իրանից և Հայկաից եկած հայ գրողներ

ընդհանուր առաջ օրը մեր կյանքի ամենացնձալի օրերից մեկն է: Սովետական հայրենիքում մենք տեսանք երկրի տնտեսական ու կուլտուրական մեծ վերելքը: Հայաստանի կուլտուրայի հավերժական ներկայացուցիչներից մեկն էլ այս մեծ քանաքեղոցին է՝ Խաղաղությունը, որի «կերքերը» լիովին բուսվել են սովետական կարգերում: Մենք արտասահմանում մեծ գոհունակությամբ կպատմենք այս մասին: Խորապես շնորհակալ ենք մեծ Ստալինից, որը նախապայմանաբար է ստեղծել արտասահմանից հայերին ներգաղթելու համար:

Ողջույնի նույն առաջին նաև ՀԿ(Բ)Պ Կուլտուրի շրջկոմի քարտուղար ընկ. Վ. Մկրտչյանը և Հայաստանի Սովետական Դրողների Միության քարտուղարության անդամ ընկ. Հր. Քոչարը:

Այնուհետև բուռն ծափերի տարափի տակ բացվեց ե. Արտվյանի արձանը, որ քանդակել է արվեստի վաստակավոր գործիչ Արա Սարգսյանը:

Հյուրերը դիմեցին նաև ե. Արտվյանի տուն-թանգարանը: (ՀՀԳ)

ԵՐԵՎԱՆԻ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԸ

Անցյալ տարվա հոկտեմբեր ամսին Երևանում բացվեց Գեղարվեստական ինստիտուտը: Ինստիտուտն ունի երկու ֆակուլտետ՝ գեղանկարչության և քանդակագործության: Ինստիտուտում սովորում են ռուս-պուրիկայի դանազան քաղաքներից ու շրջաններից եկած շնորհալի երիտասարդներ, որոնք ինստիտուտում կատարելագործվում են ձեռք բերելով ստեղծագործական ունակություններ:

Այս տարվա օգոստոս ամսից սկսվեցին 1946—1947 ուսումնական տարվա քննությունները: Կոնկուրսային քննություններին մասնակցեց 65 մարդ, տղանցից ընդունվեց 42-ը. գեղանկարչության ֆակուլտետում

ընդունվել է 34, քանդակագործության ֆակուլտետում 8 մարդ:

Ինստիտուտն այս տարի ունի արդեն 3-րդ կուրս, որտեղ ընդգրկված են այն ուսանողները, որոնք անցյալ տարի քննություն հանձնելով բուրժուա-արականներից, միանգամից ընդունվեցին երկրորդ կուրսը: Գեղանկարչության ֆակուլտետը բաժանված է երեք արվեստանոցների՝ գունանկարչական, գրաֆիկական և թատրոնական-դեկորատիվ: Այդ արվեստանոցներում դասավանդելու համար հրավիրված են ռուս-պուրիկայի ժողովրդական նկարիչներ Մ. Սարյանը, Հ. Կոչոյանը, Գ. Գյուլբաջյանը, արվեստի վաստակավոր գործիչներ Ա. Սարգսյանը, Ս. Ստեփանյանը և ուրիշներ:

Ը Ն Տ Ի Ր Է Ձ Ե Ր

Հայաստանի սովետական գրողների երկրորդ համագումարի առթիվ լույս է տեսել «Ընտիր էջեր հայ գրականության հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը» անտոլոգիան:

«Ընտիր էջեր»-ը սկսվում է «Ժողովրդական ստեղծագործություն» բաժնով, որտեղ զե-

տեղված են գողթան երգեր, գուսանական երգեր, վիպական երգեր, էպոս, աշխատանքային, հարսանեկան և սիրային երգեր, առակներ, հեքիաթներ, սովետական բանահյուսություն: Հին և միջին դարերի գրականության բաժնում տպագրված են մեր պատ-

միջոցների երկերի նմուշները, ինչպես նաև վկայարանություններ, հին բանահյուսություն, առակադրություն, տաղերգեր, Բա-

վականին հարուստ են ներկայացված նաև նոր գրականությունը և սովետահայ գրականությունը:

ԿՈՄԻՏԱՍԻ ԼԱՎԱԳՈՒՅՆ ՊՈՐՏՐԵՏԻ ՄՐՅԱՆԱԿԱԲԱՇԽՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Հայ մեծագործ կոմպոզիտոր-երաժշտագետ Կոմիտասի ծննդյան 75-ամյակի առթիվ Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից Արվեստի գործերի վարչությունը հայտարարել էր Կոմիտասի լավագույն պորտրետի մրցանակաբաշխություն՝ սահմանելով գեղանկարչության, քանդակագործության և

դրաֆիկայի գծով մրցանակներ: Մրցանակաբաշխությանը մասնակցեցին Հայաստանի սովետական կերպարվեստագետները: Ժյուրիին ներկայացված էր 40 գործ (գեղանկար, քանդակ, դրաֆիկա):

Մրցանակաբաշխությունն անցկացնող ժյուրին սեպտեմբերի 6-ին ավարտեց իր

ԿՈՄԻՏԱՍ. գործ եկարիչ Ն. ԳԱԼՍՏՅԱՆԻ

աշխատանքները, մրցանակները բաշխելով հետևյալ կերպ՝ քանդակագործության գծով առաջին մրցանակը տրվեց արվեստի վաստակավոր գործիչ քանդակագործ Սուրեն Սահփանյանին, երկրորդ մրցանակը քանդակա-

գործ՝ Նիկողայոս Նիկողոսյանին, գեղանկարչության գծով երկրորդ մրցանակը տրվեց նկարիչ Սլմա Պալատյանին, դրաֆիկայի գծով երկրորդ մրցանակը տրվեց քանդակագործ—նկարիչ Նրվանդ Քուլարին:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Սույն թվի սեպտեմբերի 10-ին ընկ. Մ. Պ. Պապյանի նախապահությամբ տեղի ունեցավ Հայկական ՍՍՌ Գերագույն Սովետի նախագահության հերթական նիստը:

Նախագահությունը որոշում ընդունեց

վերջերս Սովետական Հայաստան վերադարձած տնձանդ մի մեծ խումբ Հայկական ՍՍՌ քաղաքացիության մեջ ընդունելու մասին: Սովետական քաղաքացիության մեջ են ընդունվել 3.092 մարդ:

ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԻՑ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԺԱՄԱՆԵՑ ՀԱՅԵՐԻ ՄԻ ՍԵԾ ԽՈՒՄԲ

Օրերս Հունաստանից Սովետական Հայաստան ժամանեց Հայերի մի խումբ՝ կազմված 2.380 մարդուց։ Նրանք մի նամակով դիմել են Հայաստանի Կ(Բ)Պ Կենտկոմի քարտուղար ընկ. Գր. Հարությունյանին, որտեղ իրենց անսահման երախտագիտությունն են հայտնում սովետական կառավարությանը, բոլշևիկների պարտիային և մեծ Ստալինին, որ հնարավորություն տաղան ճիկարատե պանդխտությունից, Թափառումներից և վարած դժնդակ կյանքից հետո վերադառնալ իրենց հայրենիքը՝ Սովետական Հայաստան։ Այդ մասին նրանք իրենց նամակում գրում են.

— Տասնյակ տարիներ Թափառելով երկրից-երկիր, անտուն և անօթևան, անտեղ ու անպաշտպան, հայրենիքից հեռու, մեր հարազատներից հեռու պայքարել ենք օտար-երկրյա բռնակալության դեմ և անընդհատ հրազել ենք ու փախազել վերադառնալ հայրենի օջախը, հայրենի հողը և ահա այսօր կատարվեց մեր տասնյակ տարիների երազը։ Այդ կատարվեց շնորհիվ ժողովուրդների իմաստուն առաջնորդ, հայ ժողովրդի բա-

րեկամ մեծ Ստալինի հայրական հոգատարության։

Այնուհետև նրանք իրենց նամակում հավաստիացնում են, որ իրենց ամբողջ ջանքերն ու եռանդը կդնեն Սովետական Հայաստանի ժողովրդական տնտեսության հետագա բուռն զարգացման համար։

— Մենք 2.380 հայերս,— գրում են նրանք,— հավաստիացնում ենք Մեծ Ստալինին, որ Սովետական Հայաստանի կառավարության և բոլշևիկների պարտիայի գլխավորությամբ կլծվենք չորրորդ հնգամյա պլանի կատարման և գերակատարման պատվափոր դործին։

Այսպես նրանք նամակը վերջացնում են ընկեր Ստալինին ուղղած ողջույնի հետևյալ խոսքերով.

— Թող հրկա՛ր ու երկա՛ր ապրի ժողովուրդների հայր, հայ ժողովրդի բարեկամ մեծ Ստալինը։

Նամակը Հունաստանից վերադարձած հայերի հանձնարարությամբ ստորագրել են ընկ. ընկ. Բաթիսյանը, Քեհյանը, Բահրազյանը, Մարկոսյանը, Սարգիսյանը, Աղասյանը և Սեֆիրյանը։

ԱՐՏԱՍՈՂՆԱՆՑԱՆ ՀԱՅԵՐԻ ԺԱՄԱՆՈՒՄԸ

Բաթումի. 19 օգոստոսի (ՏԱՍՄ).— Բելրոսից (Սիրիա) ժամանեց ռուսական մարտար ջերմանավը, քերելով Սովետական Միություն վերադարձող արտասահմանյան

հայերի հերթական խումբը։ Բնակչությունը ջերմորեն դիմավորեց 1.030 սովետական նոր քաղաքացիներին։

ՆԵՐԳԱՂԹՈՂ ՀԱՅԵՐԻ ՆՈՐ ԽՈՒՄԲ

ՄԻԿՈՅԱՆ.— Օրերս Միկոյան ժամանեց Իլանից ներգաղթած հայերի մի մեծ խումբ՝ բաղկացած 500 մարդուց։

Դեռ գնացքի ժամանումից շատ առաջ նորադն կայարանում ներգաղթողներին դիմավորելու էին եկել շրջանի պարտիական ու սովետական կազմակերպությունների ներկայացուցիչները։

Կայարանում տեղի ունեցավ ցնծալից միտինգ։ Նորեկներին ողջունելու հետո՞վ դիմավորեց ԷԿ(Բ)Պ Միկոյանի ջրջկոմի քարտուղար ընկ. Բ. Սարգսյանը։

Ձերմ շնորհակալական խոսքերով հան-

դես եկան ներգաղթող հայեր՝ Ս. Նարինյանը, Վ. Ավետիսյանը, Լ. Միկոյանը, որոնք իրենց երախտագին շնորհակալության առաջին խոսքն էին տւղղում ժողովուրդների սիրելի առաջնորդ, Գեներալիսսիմուս Ստալինին, որի հայրական հոգատարության շնորհիվ նրանք արժանացան իրենց արթագան Հայրենիքին՝ Սովետական Հայաստանին։

Նորեկներն ամրամեքենաներով մեկնեցին շրջանի գյուղերը, որտեղ կտրվողները ի պատիվ իրենց ներգաղթած եղբայրների խնճուղներ կազմակերպեցին։

ՍԵՎԱՆԻ ՊՐՈՔԼԵՄԻ ԼԱՅՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄԸ

Սեպտեմբերի սկզբներին տեղի ունեցավ Սևանի Կոմիտեի երկու նիստ, որ կազմա-

կերպվել էր Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիային կից՝ Սևանա լճի մակերեսի

իջեցման հետ կապված բնական փոփոխությունների դիմամիկան ուսումնասիրելու հարցերը համաձայնեցնելու համար, Նիստերը լսեցին կոմպլեքսային ալն էքսպեդիցիայի նախնական արդյունքները, որը կազմակերպել էին Գիտությունների Ակադեմիայի 7 ինստիտուտներ համատեղ:

Սեպտեմբերի 4-ից մինչև 6-ը տեղի ունեցան Ջրա-էներգետիկ ինստիտուտի գիտական խորհրդի և Հիդրո-էլեկտրիկ լաբորատորիայի գիտական խորհրդի 3-րդ սեսիայի նիստերը Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի իսկական անդամ Ի. Նշիազարյանի նախագահությամբ: Սեսիան նըվիրված էր Սեանա լճի և Զանգվի-Արաքսի օգտագործման պրոբլեմին, Արարատյան դաշտավայրի ոռոգման և Հայաստանի էլեկտրիֆիկացիայի պրոբլեմներին:

Նիստերում լսվեցին պրոֆ. Գ. Օզանեզովի, տնտեսական գիտությունների թեկնածու Ս. Խրիմյանի, ավագ գիտական աշխատակիցներ Ս. Մանասերյանի, Մ. Լեբեդևի, Ա. Հովսեփյանի զեկուցումները, որոնք ամփոփում են Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետի և Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի Ջրա-էներգետիկ ինստիտուտի հանձնարարությամբ 1939 թվից մինչև 1946 թվը կատարված մեծ աշխատանքը:

Սեսիան լիակատար հավանություն տվեց Սեանա լճի ջրի կոմպլեքսային ոռոգիչ-էներգետիկ օգտագործման հիմնական դրույթներին և սխեմաներին, որոնք հաշվի են առնում ընդհանուր հաշվեկշիռում նաև ջրամատակարարման ջահերը:

Առանձնապես կարևոր է այն հանգամանքը, որ սեսիան ընդունեց Սեանա լճի ջրերի բաժանումը ոռոգման և էներգետիկայի միջև, որը առաջարկել է Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիան և որը վիճելի էր համարյա այս պահը տարվա ընթացքում: Նոր սխեմի համաձայն, ոռոգմանը հատկացվում է 641 միլիոն խորանարդ մետր ջուր:

Սեսիան անհրաժեշտ գտավ արագացնել Արգնիի հիդրոէլեկտրակայանի հետախուզումներն ու նախագծումը (որը Զանգու կաս-

կագի հաջորդ աստիճանն է Գյումուշի հիդրոէլեկտրակայանից հետո), հաշվի առնելով ոռոգման շահերը, ինչպես նաև արագացնել հետախուզումներն ու նախագծերի պատրաստումը Արաքսի ու Որոտանի (Բազարա-յի) հիդրոկայանների համար:

Սեանա պրոբլեմի կապակցությամբ հարց է ծագում, որ Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիան, մասնավորապես նրա Ջրա-էներգետիկ ինստիտուտը, ձեռնամուկ լինի առանձին գիտական պրոբլեմների մշակմանը, այն է՝ ցամաքեցվող Մեծ Սեանի գոլորշիացումը, ֆիլտրացիան, նրա ջրային ու վառելանյութային բաղադրանքը, ջրի տարածումը ցամաքեցվող Մեծ Սեանի տեղում և Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի հնգամյա պլանի մեջ մտցված մի շարք այլ պրոբլեմներ:

Նրկարարական և Ջրա-էներգետիկ ինստիտուտների առջև դրված են մի շարք լուրջ խնդիրներ, որոնք կապված են Սեան-Զանգվի հիդրոկայանների էներգետիկ ուժի մի բարելավման հետ, Կրկրորդ ժամանակաշրջանում (լճի մակերեսն իջեցվելուց հետո) Սեան-Զանգվի հիդրոկայանների էներգետիկ ուժի մեջ և մասնավոր ստորերկրյա ջրերի օգտագործումն ուսումնասիրելու հետ:

Սեսիան դրադվեց նաև Անդրկովկասի հիդրոկայանների առաջիկա ճյուղավորման հարցով:

Սեսիայի աշխատանքներին մասնակցեցին ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից Հիդրո-էներգետիկայի վարչության, ՍՍՌ Էլեկտրոկայանների Մինիստրության, Լենինգրադի ջրարանական ինստիտուտի ներկայացուցիչները, ինչպես նաև Հայկական ՍՍՌ Ջրային Տնտեսության Մինիստրության, Հայէներգոյի, Հայհիդրոէներգոպրոեկտի և այլ կազմակերպությունների ներկայացուցիչները:

Սեսիայի մասնակիցները սեպտեմբերի 6-ին և 7-ին այցելեցին հիդրոէլեկտրական լաբորատորիան և ծանոթացան նրա սարքավորման հետ:

(229)

Գ Ի Ն Ա Ի Ն Ո Ր Գ Ո Ր Ծ Ա Ր Ա Ն

ՆՈՅՆԱՐԱՐՈՒՄ.— Ստալինյան նոր հրահանգի պլանում նախատեսված է շրջանի Ղալաչա գյուղում կառուցել գինու և կոնյակի նոր գործարան, որը ստալինյան արտադրություն է 80 հազարից մինչև 100 հազար զեկատր գինի և 20—25 հազար զեկալիտր կոնյակ:

Խնկրորդ ամիսն է, ինչ սկսվել է շենքի կառուցումը. քարային աշխատանքի մեծ մասը կատարված է, լրիվ շափով ավարտված է նկուղը: Ծինարարության գործում մեծ օգնություն և օժանդակություն են ցույց տալիս շրջանի սովետական ու պարտիական կազմակերպությունները: Բանկիրներն ու

ինժեներական ամենակազմը, մտնելով Համաթիւթենական սոցիալիստական մրցու-

թյան մեջ, խոստացել են ժամկետից 4 ամիս շուտ գործարանը հանձնել շահագործման:

ԿԱՌՈՒՑՎՈՒՄ Է ԳՈՐԾԱՐԱՆԻ ԲԱՆՎՈՐԱԿԱՆ ԱՎԱՆՆԸ

ՍՊԻՏԱԿ. — Շաքարի գործարանի շինարարության տերիտորիայում առաջ է մղվում բնակելի շենքերի կառուցումը: Շինարարական բրիգադաները ներկայումս կառուցում են 9 միահարկ շենքեր, որոնցից յուրաքանչյուրը բաղկացած է իրի 4 բնակարանից: Դրանցից երկու շենքեր արդեն կառուցված է, մնացած շենքերը շահագործման կհանձնվեն մինչև այս տարվա վերջը:

Նորակառույց գործարանի բանվորական

ափանում արդեն կառուցված են № 1 և № 2 երկհարկանի բնակելի շենքերը, որոնցից յուրաքանչյուրը բաղկացած է 32 բնակարանից: Օգոստոսի 16-ին այդ շենքերից մեկի երկրորդ հարկում բնակություն հաստատեցին Բուդդարիայից հայրենիք՝ Ստալինական Հայաստան ներգաղթած մի խումբ հայեր, որոնք բոլորն էլ աշխատանքի են անցնելու Շաքարի գործարանում:

ԵՐԵՎԱՆԻ ՄԱՇՈՒԴԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՇԵՐԹԻ ԳՈՐԾԱՐԱԿՈՒՄԸ

Օգոստոսի 21-ին մայրաքաղաքի գործող ֆաբրիկաների տեղագործարանների շարքը մեր տավ ստալինյան նոր հնգամյակի նորակառույցներից մեկը՝ Երևանի Մահուդի գործարանի առաջին հերթը:

Գործարանը հագեցված է նորագույն առաջնակարգ տեխնիկայով: Գործարանի կոլեկտիվը սկսեց աշխատել մեծ խանդավա-

ռությամբ: Արդեն դազգյահները տվել են մահուդի առաջին տասնյակ մետրերը:

Օգոստոսի վերջին գործարանը կտա զանազան տեսակի 900 մետր մահուդ, իսկ մինչև այս տարվա վերջը 100 հազար մետր:

Գործարանի նախագծային կարողությունն է տարեկան 300 հազար մետր նուրբ մահուդ: (229)

ՀՅՈՒՄԻՍԱՑԻՆ ԿՈՐԵԱՑԻ ԿՈՒՆՏՈՒՐԱԿԱՆ - ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒ-ԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾԻՋՆԵՐԻ ՊԱՏՎՈՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

Սեպտեմբերի 20-ին Երևան ժամանեց Հյուսիսային Կորեայի կուլտուրական-հասարակական կազմակերպությունների գործիչների պատվիրակությունը ՍՍՍՐ-ի հետ կուլտուրական կապի Հյուսիսային Կորեայի ընկերության նախագահ պ. Լի Գի-ենի գլուխավորությամբ:

Պատվիրակությունը դիտեց քաղաքը, ժա-

նոթացանքի ժողովրդական լուսավորության և առողջապահության դրվածքին ուսպուրիկայում. այցելեց պատկերասրահը, Հանրային գրադարանը, Մատենադարանը, բարձրագույն ուսհիմնարկները:

Պատվիրակության ղեկավարները էջմիածնում ընդունելություն գտան Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Զ-ի կողմից:

ԼԻՏՎԱԿԱՆ ԳՐՈՂՆԵՐԸ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

Հոկտեմբերի 22-ին Երևան ժամանեց Լիտվական ՍՍՐ գրողների դեղգացիան, որի կազմումն են Մովսեսյան Լիտվայի Գրողների Միության նախագահ ընկ. Պետրաս Յվիրկան, լիտվական անվանի գրողներ Ա. Ժուկատսկաս-Վենուոլիսը, Բոգաս Պտաշինսկաս-Պաուկշտիսը, Ալբինաս Ժուկատսկասը:

Լիտվական գրողները Հայաստան ժամանելով նպատակ են դրել ծանոթանալու Սովետական Հայաստանի արդյունաբերության,

գյուղատնտեսության, կուլտուրայի, արվեստի և մասնավորապես սովետահայ գրականության նվաճումներին:

Հյուրերը հոկտեմբերի 22-ին երեկոյան դիտեցին «Անուշ» ռաբան: Հոկտեմբերի 23-ին Երևան կինոստուդիայում, որտեղ դիտեցին «Երկիր հայրենի» լիամետրաժ կինոխրոնիկան և «Հայկական կինոհամերգը»: Նույն օրն եղան Հայկական Պետական Ձեռագրատանը, իսկ երեկոյան դիտեցին Սոսնոցովյանի անվան թատրոնում «Օթելլո» ներկայացումը:

ԳԱՂՈՒԹԱՅԱՅ ԿՅԱՆՔ

ԿԻԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԳԱՐԵԳԻՆ Ա-Ի ԿՈՆՏԱՆԿԸ

ԳԱՐԵԳԻՆ ՍԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ԿԱՄՈՔՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՄԸ ԱԶԳԻՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊՈՍ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ, ՇՆՈՐՀՔ, ՍԷՐ, ԽԱՂԱՂՈՒ-ԹԻՆ Ի ՏՆԱՌՆԷ ԵՒ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՈՂՋՈՅՆ Ի ՄԷՆՋ

Սիրեցյալ ժողովրդայն Մերում որ ի Լի-
բանան և ի Սուրբա:

Հայտնի է ամենքիդ որ Սոսիս Հայաս-
տանի կառավարությունը որոշել է սփյուռ-
քի մեջ ցրված Հայության բնկորները ըստ
հնարավորության հավաքել հայրենիքի մեջ:
Դյուրին չէ տասնյակ և հարյուր հազարա-
վոր հայեր աշխարհի ամեն ծայրերից ըն-
դունիլ Հայաստանի սահմանների մեջ, հոգալ
նրանց փոխադրության ծախսերը, բնակա-
րաններ պատրաստել և տեղավորել, գործ ու
ապրուստի միջոցներ հայթաթել մինչև կը
լծիլն բնականոն կյանքի և աշխատանքի:
Այս որոշման գործողությունն ու իրագոր-
ծումը կապված է անթվելի մեծ ծախսերի և
ընդարձակ աշխատանքի հետ, որի մասին
երևակայությամբ դժվար է իրական և ամ-
բողջական գաղափար կազմել:

Բնականաբար սփյուռքի հայությունն էլ
յուր պարտականությունն ունի յուր եղ-
բայրներին ու քույրերին օգնության հասնե-
լու, որքան և փոքր լինի այդ օգնությունը
ընդհանուր ահափոր ծախսերի համեմատու-
թյամբ: Քիչ չեն լինի այդ ներգաղթողների
մեջ այնպիսի ընտանիքներ, որոնք աղքա-
տության երեսից հնարավորություն չեն ու-
նենա հոգալ այն անհրաժեշտ ծախսերը,
որոնք կապ ունին տեղափոխվողների
սկզբնական հոգսերի հետ: Մեր պարտա-
կանությունն է հատկապես այդպիսիների
անուանով եղբայրական օգնության ձեռք
մեկնել:

Հայ Բարեգործական Ընդհ. Միությունը
բարի և հայրենասիրական միտքն է հղացել
մի միջին առ լարի հանգանակություն սկսել
սփյուռքի մեջ ներգաղթողների եղբայրական
օգնության գործին: Կարգադրված է յուր
բոլոր ճյուղերին, որոնց թվում և Լիբանանի
ու Սուրիո ճյուղերին, կազմակերպել այդ
գործը: Որպեսզի խաշածություն ու դժվա-
րություն չստեղծվի, նույն տեղում և նույն
նպատակով տարբեր հանգանակություններ
կատարելու, որ միայն շփոթություն կարող
է ստեղծել ժողովրդի մեջ, բանավոր է հա-
մարված կենտրոնացնել այն Բարեգործա-
կանի վարչությունների ձեռքում, Մեր ընդ-
հանուր հովանավորության տակ, իրեւ եղ-
բայրական օգնության գործ:

Այս բացատրությունից հետո, Մեր հայ-
րական հորդորն է Կիլիկիո Կաթողիկոսու-
թյան բոլոր թեմերի մեջ նույն նպատակով
կատարվելիք հանգանակությունները հավա-
տալ Բարեգործականի ճյուղերին, որոնք ժո-
ղովրդական այլ և այլ խավերի ներկայա-
ցուցիչների հետ հանձնախումբեր կազմելով
գործի կանցնին Մեր Թեմերի մեջ: Անշուշտ
մեր օգնությունը շատ փոքր կլինի կարիքի
համեմատությամբ, բայց կատարած կլինինք
մեր պարտավորությունը հնարավորության
սահմանների մէջ դեպի հայրենիքը և աղքա-
հավաքման նվիրական գործը: Կառաջարկենք
այս կոնգակը կարդալ եկեղեցիներում, իսկ
հայ թերթերին հրատարակել իրենց էջերում
ի գիտություն ժողովրդայն:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԳԱՐԵԳԻՆ Ա

Տուաւ կոնգակո ի թուականիս մերում ՌՅՂԵ
ի 23 յունիս ամսոյ 1946 ամի
յԱՆԹԻՆԱՍ

ՀԱՅԵՐԻ ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԽՄԲԻ ՄԵԿՆՈՒՄԸ ՍԻՐԻԱՅԻՑ ՈՒ ԼԻԲԱՆԱՆԻՑ ԴԵՊԻ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԲԵՅՐՈՒԹ, 13 սեպտեմբերի (ՏԱՍՍ).— Երեկ Բեյրութի նախահանգաւորից դուրս եկավ սովետական Վլադիսլավ Մուրտոնով շոգենավը, որի վրա կային Սիրիայից ու Լիբանանից Սովետական Հայաստան մեկնող 2.417 հայ, նրանց ուղևորելու էին եկել հազարավոր հայեր, որոնք ժամանակավորապես մընում են Լիբանանում և սպասում մեկնելու

իրենց հերթին: Մեկնողները խանդավառ տրամադրության մեջ էին: Նրանք երգում էին հայկական սովետական երգեր: Նավի վրա բարձրացրված էին բազմաթիվ կարմիր դրոշներ, հայերեն ու արաբերեն լոգոնշներ: Սովետական Հայաստանի հիմնի հնչյունների տակ շոգենավը հեռացավ Բեյրութի նախահանգատից:

ՀԱՅԵՐԻ ՄԻ ՆՈՐ ԽՄԲԻ ՄԵԿՆՈՒՄԸ ԵՎ ԼԻԲԱՆԱՆԻՑ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԲԵՅՐՈՒԹ, 28 սեպտեմբերի (ՏԱՍՍ).— Մեպտեմբերի 27-ին Սիրիայից և Լիբանանից մշտական բնակչության համար Սովետական Հայաստան են մեկնել 6.000 հայեր: Բեյրութի նախահանգատում մեկնողներին ճանապարհ էին դնում ավելի քան 20 հազար մարդ, Հրաժեշտի այցելության համար շոգենավ էր ժամանել Մերձավոր Արևելքի հայ Եկեղեցու ղեկավար Գարեգին առաջին

կաթողիկոսը: Ուղևորման համար ժամանել էր նաև Լիբանանում ու Սիրիայում սովետական ղեկավարող ընկ. Սուրբը:

Տեղական ժամանակով ժամը 18-ին սովետական «Ռոսիա» շոգենավը հարյուրավոր նավակներ ուղեկցությամբ Սովետական Հայաստանի հիմնի հնչյունների ներքո մեկնեց Բեյրութի նախահանգատից:

„ՎՅԱԶԵՍԼԱՎ ՍՈՒՆՏՈՎ“ ՇՈԳԵՆԱՎԸ ՏԱՐԱՎ ՆԵՐԳԱՂԹԻ ԹՐԴ ԵՎ ՎԵՐՋԻՆ ԿԱՐԱՎԱՆԸ ՊՈՒԼԿԱՐԻԱՅԵՆ

Շաբաթ, 28 սեպտ. կես դիշերին Վառնայի նախահանգատը խորհայնից Վլադիսլավ Մուրտոնով հսկա շոգենավը, Բուրգասեն առած 500 ներգաղթողներով: Տեղվույս ներգաղթի կոմիտեի և Շերևանձ-ի մասնաճյուղի անդամներու և մեր երիտասարդներու կազմույթով բազուկներու աշխատանքին շրնողներով, Բերնիցական և մատակարարման գործը կարճ ժամանակման մեջ ի գլուխ հանվեցավ ու շոգենավը հաջորդ կիրակի օրը Վառնային մեկնող 200 ուղևորներով ալ համարած էր արդեն:

Երկուշաբթի, 30 սեպտ. 1946-ի առավուտուն Վառնայի հատվյուղը ակնդեցվո բակը կհամախմբվեր ու թափուրը ճամբա կելն օրվան պատշաճ լոգոնշներով, կարմիր դրոշակներով և Ստալինի, Տիմիտեյևի, Միկոյանի մեծագիր նկարներով: Թափուրը քաղաքի կմտնե շոգենավի կամրջակին վրա խոնաված ներգաղթողներու ծափերու տարափին տակ:

Հոն են մեր հարգելի լիազոր պատվիրակները՝ ընկերներ Նրիմլյան, Օթարյան, Ինժ. Ավետիսյան, Կիդր. Վարչության կողմն ընկ. Կ. Գուրպանճյան և Գեր. Տ. Գր. Ս. Կարապետյան: Տեղական կոմիտեի կողմն Կ. Էլմաճյան խոսք տվավ կոմիտեի ներկայացուցիչ ընկ. Գուրպանճյանի, որ ոգևոր ճառ մը խոսեցավ: Ծոսը կառնե Բանվորական կոնսակցության կողմն երեսփոխան Բենեվ, որ երկու քույր աղջերու միջև տերտ գործակցության կթելադրե: Վերջին խոսքը ընկ. Ա. Նրիմլյանինն է, որուն շինիչ և խրատախոսական կոչերուն տակ շոգենավի սանդուղը կը քակուի, զինվորական ՖանՖատը կնվազե, Թաշկինական կճոճին և Վառնային նվիրված Ստալինի ու Տիմիտեյևի նկարները, և հայերեն ու պուլկարերեն լոգոնշները ճակտին շոգենավը կհեռանար 700 գաղթականներով, փակվելով 1946 տարվան ներգաղթի ձեռնարկը:

ՈՒՒԼԻԱՄ ԿԱՐՈՅԱՆՆ ԻՐ ՄԱՍԻՆ

Թեև ես գրում եմ անգլերեն, և թեև ծնունդով ամերիկացի եմ, բայց ես ինձ համարում եմ հայ գրող:

Իմ գործածած բառերը անգլերեն են: Միջավայրը, որի մասին ես գրում եմ, ամերիկյան է:

Ոգին, սակայն, որ մղում է ինձ գրելու, հայկական է:

Ուստի ես հայ գրող եմ:

Ես խորապես սիրում եմ հայ գրողների մեծ ընտանիքին պատկանելու պատիվը: Կա հայարտ եմ հայ ժողովրդի ազնվությամբ, արիությամբ, իմացականությամբ, ուժով ու պարզությամբ, սրամտությամբ, նրա հանձարով ու խիզախությամբ:

Այս բարեմասնությունները ժառանգություն են բոլոր ճշմարիտ հայերի:

Նրանք սնուցանել են իմ ոգին հենց սկզբից, և ես երախտապարտ եմ:

Աշխարհն երբեք չի կարող պարտության մատնել մի ազնիվ ժողովուրդ:

Վաստակավոր ապրելու տենչը հզոր է հայի մեջ:

Հայաստանի ուժը թվի մեջ չէ, այլ մարդ անհատի սրտի մեջ: Մա՛ է միակ իրական ուժը, որ մարդիկ, մարդիկ իրեն անհատներ, կարող են ունենալ:

Թվերի մեջ եղած ուժը աստիճան է և անարժեք: Անասնական ուժ է: Անարժան քաղաքակիրթ մարդ էակի համար: Ինչ ես անում է, անարժեք է մարդու վայելուչ ու բարի դարգացման պատմության մեջ:

Դալիք տարիներին, եռլինիսկ երբ աշխարհը վայրագանա, հայը պիտի լինի հավատարիմ հողեկան այն օրենքներին, որոնք նրա ժառանգականությունն են կազմում:

Մենք պիտի աճինք: Ո՛չ թե թվերով: Ո՛չ թե աշխարհն անիմաստ կերպով լեցնող մարդկային էալիներով: Այլ իրենք իրենց ցեղը, իրենց ժառանգությունը, ազնիվ ու բեղուն կյանքով ապրելու իրենց պարտականությունը գիտակցող անհատներով: Մենք պիտի աճինք մարդկանցով, որոնք ժամանակ չեն վատնում աշխարհի համար:

Ազնիվ ծնված մարդիկ արժանի են ավելի լավ աշխարհի, քան այս աշխարհը:

Ուլիամ Մարչյան

Լավ աշխարհը, սակայն կստեղծվի մարդկանց ձեռքով:

Հայի ոգին հզոր ոգի է: Նա չի պարտված չար աշխարհից: Ընդհակառակը նա պարտության է մատնում չար աշխարհին: Նա ուղիպես է անում հայտնաբերելով այդ աշխարհը իրեն համար և մնալով անկեղծ նրան: Ես հավատում եմ մարդու քաղաքական: Ես հավատում եմ, որ մարդու ճակատագիրը ազնվական ճակատագիր է: Ես ատում եմ այն տեժերը, որոնք ձգտում են կործանել մարդու ազնվությունը:

Ես հայ եմ:

Ես գրող եմ:

Աշխարհի ապականված ուժերի դեմ իմ գեներն են՝ անաղարտ աչքը, պարկեշտ միտքը, մաքուր սիրտը, որոնք մղում են ինձ գրելու:

Թաղմ. Ս. Վ.

(«Վերածնունդ» թիվ 202, 1946 թ., Թեհրան)

ԱՐՍԼԱՆՅԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԹՈՒՆԵՐԸ

Կ. Պոլսո Պատրիարքական Տեղապահ երեք թոռները՝ Վահագն՝ ջութակահար, Վա-

րուժան՝ դաշնակահար և Վարդան՝ թավջութակահար, նվագահանրես մը տված են 9 մա-

յիսին խուռներամ բազմության մը առջև: Ներկա կըլլան Հայ և Հայ կաթողիկ կղերին կարգին Միտիթարյան միծափոր Հ. Հմայակ

Մ. Վրդ. Համբարյան, արվեստագետներ և քննադատներ:
(«Երիտասարդ Հայաստան» թիվ 30, 1946 թ., նյութ-ձոճ)

„ԿՈՄԻՏԱՍ“ ՇԱՐԺԱՊԱՏԿԵՐԸ ՅՐԵՋՆՈՅԻ ՍԵՋ

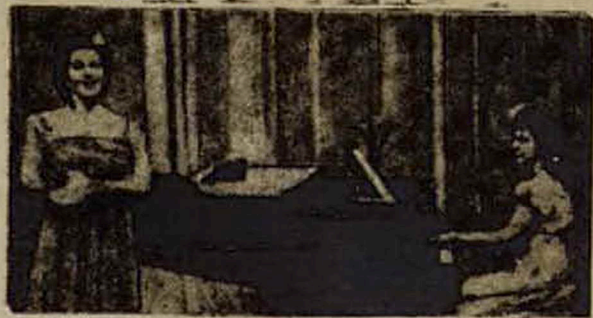
Ասիկա երկրորդ շարժապատկերն է արտադրված Հայկիստի մեջ, որ Բրաուն Գրոտուբլընը մեզ փոխադրեց:

«Կոմիտաս Վարդապետի կյանքն ու երգերը» խոսու է շարժանկարը կարճ, բայց գրավիչ ժապավեն մ' է:

Կոմիտասյան սիրուն երաժշտության մը ալիքներուն խորհրդավորության մեջ ահա երևան կուգա համեստ հայ տան մը հյուրասենյակը, ուր դաշնակին առջև փոքրիկ աղջնակ մը իր փորձերը կընե: Նախանձախնդիր մայրը, որ կուսկներէ իր զավկին, երբ հերթը կուգա հայ երգին, մանավանդ Կոմիտասի ստեղծագործության, առաջ կուգա ու զգացված՝ բացատրություններ կուտա Կոմիտասի հորինած երգերուն մասին: Ու այդ առիթով մայրը իր աղջկան կպատմե տարաբախտ Վարդապետին կյանքը, նկարագրելով անոր ոգորումները երգահավաքության մեջ, անոր սքանչելի համերգները մեծ մայրաքաղաքներու մեջ, հուսկ հետո անոր աքսորն ու բանտը, որում հետևանքով դաշնակով սոխակը կզառնար կենդանի մեռյալ մը մինչև իր մահը:

Պատմության ընթացքին Կոմիտասի կյանքն է, որ կտեսնենք: Խնամքով պատրաստված տեսակ մը համերգ է ան, որ կտեսնեք տե կտեսնենք փոխն ի փոխն երգված, դաշնակի և խմբական երգանքադրության միջոցով:

Գրավիչ տեսարաններ են վար ու ցանի և դաշտային այլ աշխատանքները, որոնց վրա հիացմամբ նայող և հայ գեղջուկին տնկնդիր Վարդապետը անոնց քաղցրիկ խաղերն է, որ կհավաքե մեծ տենչով ու փափաքով:

Պր. Ս. Վարդյան, որպես Կոմիտաս վարդապետ, վաղելիքին կնիկայացնե զայն: «Վալի հորովի»-ը, «Ալազաղ»-ը տպավորի են, որոնք շարժանկարին ընձեռած առավելություններովը գեղեցիկ պատկերներ կզառնան: Ո՛րքան մեծ վալեք է տեսնել արտն ու կալը, սարն ու մարմանդը, որոնց վրա ինքն աշխատող հոգին իր երգերը կհջուսե և կերգե:

Բաժին առնող արվեստագետներին շատեր մեզ անծանոթ են, բայց անոնցմե յուրաքանչյուրը իր լավագույնն ըրած է խաղին հաջողության համար: Երգիչ Պարզե Հյուսյան բաժին առնողներն մին է, իսկ Տիկ. Զարուհի էլմասյան-Վարդյան մեծ սատարն է համերգին:

Պրն. Զարլս Մերճանյան, որ արտադրողն է այս և «Անուշ» շարժանկարներուն, ներկա ըլլալով հետաքրքրությամբ կհետևի բազմության կարծիքներուն և թելադրությանց:

ՌԴԹԱԿԻՑ

(«Նոր օր», մայիս 9 1946 թ. Յրեզմ) -

ԼԱՍԻՆԱԿԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՎՈՒՄ ԵՆ ՄԻՏԻՆԳՆԵՐ ՊԱԶՆԱԶԵԼՈՎ ՎԵՐԱԴԱՐՁՆԵԼ ԹՅՈՒՐՔԻԱՅԻ ԼԾԻ ՏԱԿ ԳՏՆՎՈՂ ՀԱՅԱԿԱՆ ՀՈՂԵՐԸ

ՄՈՆՏԵՎԻԴԻՈ. 19 օգոստոսի (ՏԱՍՍ).— Մոնտեվիդեոյում տեղական հայկական կոմիտեն օգոստոսի 18-ին կազմակերպեց մեծ միտինգ, որի մասնակիցները պահանջում էին ազատագրել Թյուրքիայի իշխանության

տակ գտնվող հայկական նահանգները և զբոսնք միացնել Սովետական Հայաստանին: Միտինգը հեռագիր տղարկեց Փարիզի Կապիտալի կոնֆերանսին, որով Ուրուգվայի հայերը խնդրում են Հայաստանին վերա-

դարձնել Թյուրքիայի լծի տակ գտնվող հայկական վաղեմի հողերը։

Ստացված հաղորդագրությունների համա-

ձայն միաժամանակ նման միտինգներ են անցկացրել Արգենտինայի և Բրազիլիայի հայկական կաղմակերպությունները։

ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՀԱՅԵՐԻ ՊԱՀԱՆՁԸ

ՆՅՈՒ-ՅՈՐԹ, 14 սեպտեմբերի (ՏԱՍՍ)։— Ամերիկայի Հայկական ազգային խորհուրդը շարունակում է եռանդուն կամպանիա անցկացնել հայկական հողերը Թյուրքիայի լծից ազատագրելու և հայրենիք՝ վերադարձող հայերին օգնելու համար։ Խորհուրդը լույս է բնծայել մի քոռյուր։ «Ի՞նչ են ցանկանում հայերը» վերնագրով, որի մեջ տրվում է Հայաստանի պատմության համառոտ ակնարկը՝ սկսած հնագույն ժամանակներից։ Բրոշյուրում նշվում է հայերի հերոսական պայքարը իրենց ռեսպուբլիկան ստեղծելու

համար և նկարագրվում են սովետական հայերի սխրագործությունները համաշխարհային երկրորդ պատերազմի ժամանակ։ Բրոշյուրը նշում է, որ Սովետական Հայաստանը ներկայումս հանդիսանում է ծաղկուն երկիր, բայց նրա հողը հաղիվ է քավակնացնում քնակշտթյանը, միջնդեռ Թյուրքիայի կողմից զավթած հայկական հողերը ներկայումս անմարդաբնակ և ամառի են։ Բրոշյուրում նշվում է նաև, որ հայերը պահանջում են միայն արդարություն, այն է մերձավորի վաղեմի հայկական հողերը։

ՀԱՅՈՑ ՆՇԱՆԱԿԱԼԻՑ ԹԱՓՈՐԸ

Հուլիսի 14-ին Ֆրանսայի Ազգային մեծ Տոնին առաջին անգամն ըլլալով մասնակցեցան օտար ազգերու ժողովուրդներ, որոնց կարգին էին Հայերը։

Տոնակատարությունն իր էությունը փառաշուք էր։

Ժամերով հոսող թափոններում մեջ Հայկականը ամենին աչքառում, ամենին պատկերալիցը և ամենին լավագույնն էր։ Դիտող միջոցներով ոգնկողող դրդագրին ծափահարություններում ի տես Հայերս իրավ որ հպարտացանք։

Ֆրանսական ծոպույններով զարդարուն մեծ ինքնաշարժ մը, որ կկրեր Հայկական բնիկ տարազներով հաղմված դեղրնտիր Հայ աղջիկներ և պատանիներ, Հայ արվեստի էն հրապուրիչ զարդարանքներում մեջ ծփացող Հայուհիները զարնան թիթեռնիկներու հմայքով կարծես կթևածին դեպի ազատության, դեպի՝ անկախության հանգրվանները իրենց ընկերացնելով Ֆրանսայի ազատության անվեհեր ոգին... Հայաստանի

սիրտը կազմող այս պանծալի թալլոն կհետեր 500 Հայերու թափորը գեղեցիկ վերտառություններով, որոնք որ հրապարակ և որ պողոտայն որ անցան՝ արժանացան բոլուն ծափահարություններու։

Ֆրանսահայ Ազգային ճակատը կրնա հպարտանալ իր այս փառավոր պատրաստություններով, որովհետև Հայկական թափորը իր տեսակին մեջ անմասն և անդերազանցելի էր։

Պատիին մինչև Հանրապետության Հրապարակը դրդագրին ծափողջույններու հետ «Լեցցե Հայաստան», «Լեցցե Հայերը» ռացականություններ իրար հաջորդող ալիքներու նման բարձրացան, բան մը, որ ստաշին անգամն էր, որ կլավեր Փարիզի հրապարակներում վրա։ Այդ օրը մենք հպարտացանք և ապրեցանք։

Հայոց թափորը Հայկական Հարցի լավագույն պրոպանդան հանդիսացավ, Պատիվ կազմակերպիչներում։

(«Ներտասարդ Հայաստան» թիվ 29, 1946 թ.)

ՀԱՅԵՐԸ ԷՎԵՐԵԿԻ ՄԵՋ

Էվերեկ-Ֆենեսեի մեջ ներկայիս կգտնվին 130 հայ բնատանիք, որոնք իրենց ուրույն արհեստը, խանութը և զբաղումը ունին։ Էվերեկի մեջ կան 8, իսկ Ֆենեսեի մեջ ալ 20 տուն չքավորներ, որոնց երբեմն Ամերիկայի Ռուբինյան և Մեսրոպյան Հայրենակցական միությունները կնպաստեն։ 25-ի

ավելի տղաքներ կհաճախեն պետական դպրոցներ։ Էվերեկ-Ֆենեսեի հովիվն է Նդիշի քահանա Թազվորյան։ Իսկ Կեսարիո Առաջնորդական Փոխանորդ Հայկազուն Հ. Ժն. Կարապետյան։

(«Ներտասարդ Հայաստան» թիվ 30, 1946 թ.)